

САМУЙЛІК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА

М. М. САМУЙЛІК

**ПОЛІТИЧНА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

Одеса
2010

УДК 32. 019.52
С 179
ББК 66.051

М. М. Самуйлік. Політична відповідальність суспільства. —
Одеса: ВМВ, 2010 . — 175 с.

У монографії досліджена актуальна проблема політичної відповідальності як пріоритетного феномену політичної системи суспільства. Особлива увага приділяється становленню та функціонуванню механізмів політичної відповідальності в “шокових” демократіях, в країнах перехідного періоду до ринкової економіки, політичного та ідеологічного плюралізму. Робиться спроба на підставі практичного досвіду політичної відповідальності визначити її структуру та критерії об’єктивної оцінки, обґрунтувати систему механізму політичної відповідальності для України. Робота містить дискусійні питання з досліджуваної проблеми, пропонується відповідна авторська точка зору.

Книга адресована фахівцям в галузі політичної філософії та політології, викладачам, аспірантам, магістрам, а також студентам, які цікавляться політичною наукою.

Р е ц е н з е н т и:

Наумкіна Світлана Михайлівна - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Південно-українського національного педагогічного університету ім. К.Л. Ушинського;

Курчиков Леонід Миколайович - доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та гуманітарних наук Одеської державної музичної академії ім. А.В. Нежданової;

Кучеренко Віктор Романович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки промисловості Одеської національної академії харчових технологій.

ISBN 978-966-413-243-2

Рекомендовано до видання Вченою радою
Одеського державного аграрного університету.

Протокол № 1 від 8 вересня 2010 року.

З М І С Т

Вступ.....	5
РОЗДІЛ I. ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА.....	14
§ 1. Специфіка політичної відповідальності та її рівні... 14	
§ 2. Державний рівень відповідальності..... 27	
§ 3. Соціально-груповий рівень відповідальності та проблема політичної стабільності..... 39	
§ 4. Індивідуальний рівень політичної відповідальності 52	
РОЗДІЛ II. МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА.....	59
§ 1. Механізм політичної відповідальності на державному рівні функціонування..... 62	
§ 2. Механізм функціонування політичної відповідальності в громадянському суспільстві 85	
§ 3. Індивідуального рівня механізм політичної відповідальності та засоби його реалізації.....105	
ЗАКЛЮЧЕННЯ.....	117
ЛІТЕРАТУРА.....	
.....126	
ДОДАТКИ.....	139
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	166

ВСТУП

Проблема політичної відповідальності в сучасній Україні відноситься до числа найбільш актуальних і першочергових у теоретичному її вирішенні та практичному використанні за низкою обставин, визначальною з яких є процес отримання країною політичної самостійності та створення самостійної державності. Її розбудова стала надзвичайно складною та вкрай суперечливою головним чином, з причини не вирішення проблеми створення дієвого державного механізму політичної відповідальності, відсутності у суспільстві, як в минулому, так і в сучасному, необхідного рівня політичної культури та нових патріотично налаштованих політичних кадрів. Їх підготовка перетворилась у життєву необхідність, суспільну потребу, яку реалізувати та задовольнити можливо лише за умови наявності наукової концепції політичної відповідальності, як якісного компонента соціального суб'єкта та певного мотиву його політичної діяльності, адаптованої до конкретних умов України на різних етапах її розвитку. Сучасні корінні якісні зміни у співвідношеннях між політикою та економікою, політикою та різними формами ідеології, невиробничою сферою життєдіяльності людей, які виникли у процесі становлення країни як незалежної самостійної держави, знайшли своє відображення у всеохоплюючій політизації її суспільної та індивідуальної свідомості. У “велику політику” пішли і популісти, і люди, які досить щиро прагнуть допомогти суспільству політичними засобами подолати сьогоденний кризовий стан. Проте нерозробленість політичної теорії та методології, адаптованих до конкретної держави, її регіонів, місцевої специфіки і відсутності з цієї причини достатніх

знань, умінь та навичок зумовлюють перевагу у політичному житті буденної свідомості, що у більшості випадків є світоглядною базою політичної безвідповідальності з усіма наслідками, які з неї випливають.

Незважаючи на дослідницькі зусилля багатьох авторів, все ще проблематичною продовжує залишатись сама категорія політичної відповідальності внаслідок неоднозначності оцінок тих обставин та процесів, відображенням яких вона є. У зв'язку з цим, проблематичним є і визначення політичної відповідальності як соціального явища, без якого вся політична практика не може бути ні стійкою, ні надійною, ні ефективною. Усвідомлення актуальності самої відповідальності у сфері політики зумовило вибір теми дослідження.

Ця проблема актуальна не тільки для сучасників. Вона відноситься до числа тих, що зараховуються до “вічних” проблем людства та приваблювала до себе увагу мислителів різних історичних епох і соціально-політичних напрямів. Серед них: Арістотель (4), Вольтер (23), Лоренцо Вала (19), Г. Гегель (26), Гоббс (26), М. Макіавеллі (70), Платон (94) і багато інших.

З середини ХІХ століття дослідницька зацікавленість проблемою відповідальності значно виросла у зв'язку зі становленням політичної науки, як самостійної та незалежної академічної дисципліни. Її активно досліджували М. Бакунін (7), М. Вебер (21), З. Бжезинський (8), Мілль (77), Ж.-П. Сартр (113), М. Грушевський (319), М. Костомаров (65) та інші. Проте, у період з 20-х - середини 80-х років ХХ століття у вітчизняній соціально-політичній та філософській думці на проблему політичної

відповідальності було накладено ідеологічне табу. Тоталітаризм у СРСР, несумісний з вільнодумством і такий, що не припускає знайомства широких кіл зі світовим соціально-політичним досвідом, з досягненнями демократії та свободи у дослідженнях проблеми та наукових рекомендаціях з неї, не мав потреби. І тільки з середини 80-х років проблемою політичної відповідальності почали займатися вітчизняні дослідники, серед них: С.С. Андрєєв (1), М.М. Афанасьєв (5), Ф.М. Бурлацький (17), Г.Ф. Нікіфарова (82), В.М. Сперанський (123). В Україні - П.С. Кривоцюк (51), В.В. Кирилов (45), С.Б. Куликовський (54), І.І. Мішуров (78), О.Ф.Плахотний (96), О.М. Черниш (133) В.М Торяник (127) та інші.

Надзвичайна складність змісту, механізму формування та функціонування політичної відповідальності зумовила неоднозначність підходів до її вивчення та аналізу. У філософському та загальносоціологічному плані викликають теоретичний та методологічний інтерес для досліджування проблеми роботи з соціальної відповідальності О.М. Анохіна (2), К.П. Буслова (16), С.І. Дмитрієвої (37), М.П. Дубініна (39), А. П. Кочеткова (49), З.Г. Кулієва(52), Є.Н. Лінчука (69), С.І. Максимова (71), О.В. Назарова (82), О.Ф. Плахотного(96), Є.А. Подмазко (101), А.А. Силенко (119), В.П. Симов'ян (120), О.І. Оріховського(90), В.А. Енгельдгарда(141), Б.С. Яковлева(143) та інших. У них поставлені та певною мірою вирішуються суттєві питання дефініції соціальної відповідальності, її змісту, об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної складових, їх взаємозв'язку, інстанцій, структури. Плідними є зусилля авторів, які досліджують соціальну відповідальність як категорію соціально-економічну -

М.А.Коробейникова (61) та інших; філософсько-соціологічну - Є.В. Левченко (66), Н.А. Мінкіної (76), М.С. Мороз (80), Н.І. Фокіної (131); етичну - А.А. Гусейнова (33), Т.Г. Гаєвої (25), М.П. Медянцевої (74), А.П. Черменіної (134); психологічну - К. Муздибаєва (81), Растігєєва (109) та інших. Проте вказані та багато інших автори не розглядають у своїх роботах політичну відповідальність як предмет дослідження, а висвітлюють її лише в загальному контексті соціальної відповідальності.

Дослідження політичної відповідальності в системі державної влади проводили С.В. Балан (11), І.О. Кресіна (50), Торяник (127), О.М. Черниш (135) та інші. Спеціальних вітчизняних робіт і публікацій з політичної відповідальності на даний час недостатньо, а ті, що вже існують, на думку автора, страждають односторонністю методологічних підходів, фрагментарністю і навіть дотримуються стереотипів, які раніше склалися в політології та політичній практиці.

Так, у зрілих, змістовних, необхідних у цілому нашому суспільстві захищених дисертаційних роботах з політичної відповідальності С.С. Андрєєва (1), С.Б. Куликовського (53), І.І. Мішурова (78), О.Ф. Плахотного (96) та інших використовується головним чином класовий підхід. При всій правомірності такого підходу очевидні, однак, його обмеженості, які пов'язані з неминучою абсолютизацією при надмірній пристрасті до нього політичних інтересів вузького кола осіб і віднесенням їх до загальнолюдських. До того ж, неможливо не бачити спрощеного розуміння суті політики, яка знаходиться в основі класового підходу: політика є лише надбудовою над економічним базисом, інструмент для подолання соціальних протиріч.

Дослідження проблеми політичної відповідальності у нашій науці все ще не сформувалось в окремий напрям, на відміну від сучасної західної політичної науки. У той же час необхідність у такому напрямі стає все більш очевидною. Так, як і раніше, не з'ясовані методологічна база та категорійний апарат вивчення політичної відповідальності; її система і структура; ієрархія, субординація та взаємодія її компонентів; взаємозв'язок її об'єкта, суб'єктів, інстанцій, рівнів.

Недостатньо осмислений навіть багатовіковий досвід політичної відповідальності, що не дозволяє добувати з нього уроки для сучасної політики. Проблематичні все ще погляди на місце і роль політичної відповідальності у системах політичної діяльності, політичного світогляду і спілкування громадян, соціальних верств і груп населення.

Виходячи з потреби політичної теорії та практики висуваються цілі наукового дослідження:

1) Теоретичний аналіз політичної відповідальності та шляхів її формування в умовах становлення і розвитку в Україні громадянського суспільства та демократичної правової держави.

2) Обґрунтування механізму функціонування політичної відповідальності у житті та політичній практиці.

Досягнення мети дисертаційного дослідження передбачається забезпечити рішенням наступних завдань:

- розробити науково обґрунтовану методологію дослідження та категорійний апарат проблеми;

- на основі історико-політологічного, системно-структурного та сутнісного підходів проаналізувати політичну відповідальність як

компонент соціальної відповідальності, який знаходить своє відображення у різних видах політичної практики;

- дослідити специфіку проявлення політичної відповідальності за допомогою аналізу структури: суб'єкта, об'єкта, інстанцій, об'єктивної та суб'єктивної сторін;

- проаналізувати взаємозв'язок її основних рівнів: державного, соціально-групового, індивідуального;

- обґрунтувати системи механізму функціонування різних проявів політичної відповідальності, запропонувати їх відносно до умов України;

- внести ряд пропозицій, рекомендацій щодо подальшої розробки проблеми та її реалізації у практиці підготовки і політичного виховання кадрів.

Теоретична та практична цінність дослідження полягає у застосуванні до вивчення проблеми нетрадиційного підходу, який дозволяє автору наповнити зміст категорії “політична відповідальність” сутнісною характеристикою суб'єкта діяльності.

Зміст монографії, зроблені в ній висновки та узагальнення створюють певну наукову базу для подальшої розробки теорії політичної відповідальності та механізмів її практичної реалізації у діяльності тих чи інших суб'єктів політики, змін у регламентації політичного життя країни. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці навчальних програм, підручників, навчальних і методичних посібників для підготовки різних фахівців у процесі викладання політології у вищих навчальних закладах України.

Наукова новизна роботи обумовлена як підходом до аналізу проблеми в цілому, так і змістом теоретичних положень і висновків, сформульованих у ній, а саме:

- досліджена проблема політичної відповідальності та механізм її функціонування у змінених політичних і економічних умовах держав;

- застосовано новий методологічний підхід до класифікації та вивчення типів, видів, механізмів політичної відповідальності, який представляє собою синтез системно-структурного та сутнісного аналізів і дозволив виявити нові закономірності та тенденції у зв'язку з політичною діяльністю;

- обґрунтована система механізму політичної відповідальності для країни;

- запропонована для України модель державного механізму політичної відповідальності, властивого унітарному державному устрою - змішаної форми правління та демократичному режиму влади;

- встановлено, що головною генеруючою ланкою механізму політичної відповідальності громадянського суспільства є партії. Багатопартійність - важлива ознака соціально-групового механізму політичної відповідальності демократичної держави;

- виявлено, що загальнозначимими критеріями політичної відповідальності є відповідність політики інтересам народу, об'єктивної необхідності його прогресивного розвитку.

Структура монографії обумовлена логікою дослідження, яка виходить з поставленої мети й основних завдань. Робота

складається з вступу, двох розділів, заключної частини, додатків, списку основної використаної літератури.

Теоретичною базою дослідження є наукові праці як монографічного, так і дисертаційного характеру представників класичної, а також сучасної вітчизняної та зарубіжної суспільно-політичної думки з проблем політичної відповідальності. Її методологічну основу склали наукові принципи і методи дослідження, серед яких пріоритетними виступають системно-структурний аналіз, сутнісний підхід, порівняльний та інші методи, група політологічних методів. Політична відповідальність - це складне системне утворення, тому воно вимагає для свого пізнання як сутнісного, так і системного підходів. Вони дозволяють виділяти різні компоненти політичної відповідальності, визначати їх сутність, зміст, внутрішні і зовнішні взаємозв'язки. Дослідження, яке проведене в монографії показало, що політична відповідальність функціонує у суспільстві на різних рівнях. У свою чергу, її компоненти також системні і мають специфічні рівні вияву. Ефективними представляються порівняльні методи, особливо при зіставленні механізмів функціонування політичної відповідальності в Україні та в інших країнах. Таке зіставлення дозволило запропонувати змішану модель механізму політичної відповідальності для країни. В монографії найбільш поширеними є інституціональний та функціональний принципи, особливо при виборі аналогічних інститутів політичної відповідальності та при аналізі прояв політичної відповідальності у реальній дійсності.

У монографії був використаний власно політологічний метод “прийняття рішень”. На його основі досліджуються завдання

виділення центрів прийняття рішень, тобто суб'єктів політичної відповідальності; визначення процесу прийняття рішень, тобто комплексу зв'язків між об'єктом, суб'єктом та інстанціями політичної відповідальності; вичленення об'єкта цієї відповідальності. Таким чином, складний системний об'єкт вимагає для свого вивчення складної методології. Очевидно, що на різних етапах дослідження на перший план висуваються ті або інші з названих методологічних принципів, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання.

Об'єктом дослідження є політична відповідальність як сутність, яка визначає мотив, мету і результат політичної діяльності соціального суб'єкта.

Предметом роботи виступають прояви політичної відповідальності соціального суб'єкта на різних її рівнях у процесі становлення, розвитку й функціонування політичної системи держави. У першому розділі “Політична відповідальність як соціальна система” поставлені та у певній мірі вирішуються на основі сутнісного й системного підходів питання специфіки, змісту, структури й функцій політичної відповідальності, її місця та ролі у системах суспільних відносин і політичної діяльності. Автор зосереджує свою увагу на аналізі політичної відповідальності як сутнісного компонента особистості, спираючись при цьому на досягнення світової та вітчизняної політологічної і філософської думки у цій галузі, а також на реальну політичну практику; прагне встановити міру відповідальності у політичній сфері життєдіяльності суспільства різних його носіїв. Другий розділ “Механізм функціонування політичної відповідальності суспільства” присвячений розробці та опису цього механізму, обґрунтуванню

специфіки його компонентів, які являють собою різні рівні політичної відповідальності: державний, соціально-груповий, індивідуальний, а також показу його ефективності в умовах України.

Автор висловлює щирю вдячність рецензентам монографії та колегам по кафедрі професорам Сидоренко Олексію Павловичу, Філянину Миколі Сергійовичу, викладачеві Федорової Іне Валер'євне за труд над рукописом книги та їх поради, що, безумовно, його вдосконалили.

РОЗДІЛ І. ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

Політична відповідальність виникає як різновид соціальної відповідальності в процесі створення держави та під час виконання суб'єктами суспільства владних повноважень на певному історичному етапі його розвитку. Вона нерозривно пов'язана з іншими видами соціальної відповідальності, її проявами та має свої різновиди, специфічні особливості, сукупність стійких зв'язків, що забезпечують збереження її основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах. Отже, завдання дослідження політичної відповідальності зводиться до з'ясування її специфіки, внутрішньої структури, взаємовідносин її компонентів в системі механізму формування і дій політичної влади.

§ 1. Специфіка політичної відповідальності та її рівні

Проблема політичної відповідальності у зв'язку з її сучасною, практичною теоретичною актуальністю досліджується широким

колом авторів, наукових колективів та установ. При цьому надзвичайна складність її сутності та змісту, механізму формування і функціонування зумовлює неоднозначність підходів до її вивчення та аналізу. У вітчизняній науковій літературі до початку 90-х років ХХ століття переважаючим був класовий підхід. Типовим є його застосування в дослідженнях О.Ф. Плахотного. Він визначає політичну відповідальність як “соціально-необхідне відношення особистості або соціальної групи до класових, національних та інших політичних інтересів ” (95, с.69). У С.С. Андрєєва політична відповідальність полягає у вимогах до суб'єкта з боку певного класу (1,с.36). Більш широке визначення дає О. М. Черниш. Він пише в своїй монографії, що політична відповідальність – є відповідальністю людини перед класом. Це реалізоване в практичній діяльності громадян відношення до політичних цінностей свого або пануючого класу. Це відношення між класом і відповідальним суб'єктом, що виникає в процесі класових норм. (133, с.12). Приблизно аналогічного погляду дотримується С.Б. Куликовський. Соціально-політична відповідальність, вважає він, виступає необхідною складовою частиною свідомих дій людей, в яких виражається їх відношення до соціально-політичних норм та ідеалів певного класу (54, с.36).

Звичайно, застосування класового підходу до дослідження політичної відповідальності правомірно. Проте, не можна не бачити його обмеженості. Вона виявляється відразу ж при зіставленні потреб, інтересів і цілей політичної діяльності різних соціальних груп і верств населення. Вони, як відомо, найбільш рухомі, мінливі і суб'єктивні до такого ступеня, за яким можливо заперечення

об'єктивного змісту відповідальності. Практичним підтвердженням такого заперечення є значна частина післяжовтневої 1917 року історії СРСР, коли насправді відбувалася абсолютизація політичних інтересів вузького кола людей, які діяли нібито за дорученням класу і навіть суспільства. Негативні результати цієї абсолютизації відомі: командно-адміністративна, бюрократична політична система, авторитаризм, культ вождів, політичний авантюризм і політична безвідповідальність, що привели країну до катастрофи. Тому більш об'єктивнішою, на думку автора, є точка зору тих дослідників, які розглядають проблему політичної відповідальності в загально соціальному значенні. Відповідальність, у тому числі і політична, однозначно соціальна. Відповідальними можуть бути тільки соціальні суб'єкти, соціальні групи і верстви населення, які усвідомлюють загально значущі інтереси людей та діють у напрямку їх реалізації. Тому наскільки відповідальність соціальна, настільки її першим і найбільш широким визначенням повинно бути визначення соціального феномену відповідальності. У науковій літературі він розглядається різними дослідниками як багатоаспектний.

Залежно від змісту і структури суспільних відносин соціальну відповідальність у своїй монографії визначає В.І. Сперанський. Вона у нього є частиною (підсистемою) суспільних відносин, суб'єктами в яких завжди виступають як окремі особи, так і історичні спільноти людей (123, с.34). Ця ж думка, але більш категорично, виражена К. Бусловим. Він стверджує, що соціальна відповідальність виступає як система відносин, у якій людина зобов'язана відповідати за наслідки своєї діяльності перед батьківщиною, суспільством, класом,

соціальною групою, трудовим колективом, громадською організацією, членом якої вона є (16, с.150).

Багато авторів прагнуть визначати соціальну відповідальність як категорію загально-соціологічну. Наприклад М.А.Коробейников її відображає як спосіб регламентації суспільних відносин (економічних, політичних, ідеологічних, правових, етичних) у людському суспільстві, що виникають у процесі діяльності в цілому та взаємного обміну нею (61, с.6). Мінкіна Н.А. визначає відповідальність як філософсько-соціологічну категорію, яка відображає об'єктивно-необхідні взаємовідносини між особистістю, колективом, суспільством, що виражають історично конкретний характер їх взаємних обов'язків, які реалізуються в свідомій та вольовій поведінці та діяльності (75, с.23).

Є.А. Подмазко визначає соціальну відповідальність як категорію для позначення явища суспільного життя, що відображає специфічну якість, здатність суб'єктів перетворюючої діяльності, пізнання, оцінки та спілкування вільно обирати в будь-яких конкретних умовах оптимальний варіант реалізації об'єктивних потреб суспільного прогресу (100, с.167).

Перелік визначень соціальної відповідальності різними авторами можна продовжити. Але вже з приведених визначень видно те, що, по-перше, відповідальність – феномен соціальний; по-друге, сутнісний у системі суспільних відносин та особистості (відповідальність як би пронизує всю структуру суспільних відносин, виражає взаємозв'язок і взаємозалежність носіїв цих відносин); по-третє, діяльнісний (відповідальність формується, розвивається,

вдосконалюється, функціонує в процесі діяльності); по-четверте, системний.

Відповідно до класифікації суспільних відносин і діяльності доцільно виділяти в системі відповідальності наступні рівні її загальних проявів(див. дод. №1):

- 1) відповідальність у відношенні до природи;
- 2) відповідальність у відношенні до суспільства ;
- 3) відповідальність у відношенні до людини;
- 4) відповідальність соціального суб'єкта перед самим собою.

На кожному рівні прояву соціальної відповідальності прийнято виділяти її різновиди. Виробнича відповідальність, відповідальність за збереження, охорону та відтворення природного середовища та інші – на першому рівні; політична, правова, етична, естетична та інші – на другому; учбова, педагогічна, виховна – на третьому; самовідповідальність – на четвертому. Кожен вид соціальної відповідальності володіє відносною самостійністю, своєю специфікою, взаємодіє з іншими видами та системою в цілому, залежить від них. На практиці це означає, що особа, соціальний суб'єкт знаходиться завжди у сфері відповідальності всіх її рівнів, видів і різновидів. За твердженням Ж.-П. Сартра, людина одного разу потрапивши на світ стає відповідальною за все, що діється (113, с.319). Вона відповідальна головним чином за свої дії, вчинки, об'єкт, предмет діяльності, виховання дітей і т.ін.

Політична відповідальність не виключення із системи взаємозв'язків соціальної відповідальності, вона, таким чином, різновид соціальної відповідальності на другому її рівні. Безпосередньо пов'язана з іншими її проявами та має свої різновиди.

Специфіка політичної відповідальності обумовлена своєрідністю політичних відносин. Формуються та є наявними останні у зв'язку з діяльністю соціальних суб'єктів та індивідів щодо одержання, утримання і використання політичної влади на всіх її рівнях: державному, регіональному, місцевому, будь-якому іншому. Отже, політична відповідальність цих суб'єктів завжди виникає при виконанні ними владних функцій, виробленні та проведенні в життя політики. При цьому в змісті політичної відповідальності слід розрізняти об'єктивну та суб'єктивну складові в їх взаємодії, а при функціонуванні – об'єкт, суб'єкт та інстанції (див. дод. №4). Об'єктивною складовою є вимоги суспільства до політики. Визначаються вони історичною необхідністю, закономірним процесом суспільного розвитку, а виражаються в створенні сильної державної влади та забезпеченні блага громадян. Вся історія політики – свідоцтво безперервної зміни державних устроїв, форм правління, політичних режимів з причини їх відповідності або невідповідності, відповідальності за виконання цих норм. Наша сучасна історія не є виключенням. Сьогоднішній Україні потрібна сильна державна влада, яка здатна вивести країну з кризового стану, забезпечити економічну стабільність, безперервне зростання якості життя громадян, міжнародний авторитет країни.

Суб'єктивною складовою політичної відповідальності є ступень адекватності об'єктивним вимогам розроблених і реалізованих політичних норм, правил, законів. Вона кожного разу є рівнем розвиненості політичних потреб, інтересів, цілей діяльності соціальних суб'єктів.

Отже, політична відповідальність – феномен об'єктивно-суб'єктивний. Об'єктивна та суб'єктивна його сторони знаходяться в складній взаємодії. Об'єктивна сторона визначає суб'єктивну, через історично обумовлені вимоги до неї. Суб'єктивна сторона, яка залежить від об'єктивної, володіє одночасно відносною самостійністю, головним чином, у формах свого вияву: індивідуальній, груповій, колективній, юридичній, моральній і т. ін.

Визначення і аналіз об'єктивної та суб'єктивної складових політичної відповідальності дозволяє уточнити її об'єкт і суб'єкт, без чого саме дослідження втрачає практичний сенс і переходить у сферу теоретизування, оскільки її механізм без чіткого змісту принципів і закономірностей взаємодії неможливий. З усією відповідальністю можна стверджувати, що об'єктом політичної відповідальності виступає політика у всьому її обсязі та об'єктивному змісті. У центрі політики знаходиться діяльність тих або інших суб'єктів, які пов'язані з організацією, здійсненням і розвитком державної влади, з виробленням і проведенням у життя політичних програм, що відображають напрями і цілі розвитку суспільства. Політична діяльність, як і будь-яка інша діяльність, включає в себе цілі, мотиви, засоби, процеси і результати, які стають змістом об'єкта відповідальності. Підставою для виділення названих компонентів відповідальності є система діяльності, структурні елементи якої запропоновані М.В.Дьоміним (35), О.Г.Здравомисловим (41), М.С. Каганом (43), В.П.Фофановим (130), Э.Г.Юдіним (140) та ін. У політичній діяльності визначальним компонентом виступають її результати. Вони є суспільними змінами, що відбуваються у сфері владних відносин між керованими індивідами і керівниками

(наприклад зміна політичних суб'єктів та способу здійснення влади); у сфері відносин у межах влади (наприклад, встановлення коаліційного способу правління, гласність у прийнятті рішень); у сфері відносин між соціальними групами, зокрема, в співвідношенні панування та підпорядкування і т. ін.

Суб'єктами політичної відповідальності є органи державної влади від низу до верху, політичні партії та організації, політичні лідери, тобто всі безпосередні учасники політичного процесу, всі хто виробляє політику і проводить її в життя (див. дод. № 2). Віднесення ж до суб'єктів політичної відповідальності всіх виборців, тобто майже всього дорослого населення, на даний час є теоретично необґрунтованим і практично непідтвердженим або звичайним популізмом. Суб'єктом історичного процесу взагалі, політичного зокрема, може бути активно діяльна частина населення, та яка творить історію і політику. Сьогодні вже навіть у демократично розвинутих державах не всі виборці користуються своїм правом обирати, а ті, які таке право застосовують, політично активні тільки в період голосування і значно менше в передвиборних кампаніях. Отже, включення до суб'єкту політичної відповідальності всього дорослого населення країни означає заперечення цей відповідальності взагалі. Для суб'єкта політичної відповідальності характерним є усвідомлене ставлення до вимог політики, що проявляється у виборі оптимального рішення, цілей, засобів діяльності, а також у готовності дати звіт за свої дії. Політично відповідальною є лише та діяльність, яка відповідає прогресивним політичним вимогам суспільства, служить на благо суспільства.

Слід розрізняти поняття “суб'єкт політичної відповідальності” і “політична відповідальність суб'єкта”. Вони однопорядкові, але не однозначні функціонально. Перше відображає носія відповідальності, друге відповідальність самого суб'єкта. Останній звітує за свої дії перед іншими суб'єктами, так званими інстанціями. Інстанціями можуть бути окремі особи, соціальні групи і верстви населення, певне суспільство, людство в цілому, політичні організації та установи при виконанні ними функцій контролю та санкціонування певної політики. Серед інстанцій політичної відповідальності доцільно також виділяти формальні та неформальні. Повноваження і діяльність формальних інстанцій ґрунтуються на правовій нормативній базі. До них відносяться державні органи влади, політичні партії, громадські організації, посадовці. До неформальних – найближче оточення суб'єкта, його однодумці, друзі. У свою чергу формальні інстанції можуть бути безпосередніми та опосередкованими (нижчими, вищими). Безпосередньою є найближча до суб'єкта відповідальності інстанція. (У парламентській республіці, наприклад, парламент для уряду, в президентській – президент для уряду). Вищою є інстанція, що володіє найширшими правами контролю та санкцій (за монархічні форми правління – монарх, за демократичні – народ, як історичний суб'єкт). Функції контролю і санкціонування нижча інстанція здійснює опосередковано (у президентській республіці – парламент для уряду).

Політичну відповідальність прийнято розглядати в трьох часових залежностях: проспективній, перспективній та ретроспективній (див. дод. № 2). Проспективна – це політична відповідальність суб'єктів політичної діяльності за виконання

покладених на них обов'язків у сфері політики на теперішній час. Це відповідальність за поточні політичні рішення, за здійснення дій і вчинків, які вимагають ініціативи, дисципліни, почуття обов'язку і т. ін. Перспективна – це політична відповідальність суб'єктів політики за майбутні результати своєї діяльності. Вона ґрунтується не стільки на встановлених принципах і нормах влади, скільки на праві відноситися до суб'єкта залежно від продуктивності його майбутньої діяльності. Носіями такої відповідальності можуть бути тільки що призначені або обрані президент, парламент і т. ін. Показником такої відповідальності виступає політична репутація суб'єкта політики. Ретроспективна – це політична відповідальність за минулі вчинки, дії, поведінку. Вона може бути як реакція відповідних інстанцій на допущені порушення політичних норм, за якими наступили політичні негативні наслідки. При цьому, різні інстанції з метою нагадування про відповідальність можуть використовувати критику, адміністративні стягнення, звільнення з посади та інші заходи. Найжорсткіші з них – юридичні. Їх розпорядження найбільш конкретні. Вони визначені в часі, місці, сфері прояву. Це дисциплінарні стягнення, звільнення з посади, кримінальні покарання та інші (14, 87, 63). Дуже гостро стоїть проблема відповідальності за негативні наслідки політичної діяльності в Україні. У багатьох випадках вона навіть юридично не виникає. Відсутність дієвого механізму політичної відповідальності для високопосадовців за скоєні порушення призводить до їх політичної безвідповідальності. Причинами такої безвідповідальності є низький рівень політичної культури політичної еліти або її відсутність взагалі, суперечливий

законодавчий процес в Україні та неефективність і корумпованість судової системи.

Політична відповідальність як соціальна система має складну структуру. Структура являє собою будову явища, логіку зв'язку елементів у складі цілого. Це така сукупність стійких зв'язків об'єкта, яка забезпечує збереження його основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах. Аналізуючи будь-яку структуру, не можливо обмежуватися вичлененням її частин та елементів. Суттєвим тут є з'ясування ступеня розвитку, місця та ролі в системі кожного елемента, частини, характеру і спрямованості їх взаємодії. Взаємодія ж, як правило, здійснюється вибірково: елемент взаємодіє в структурі з іншими елементами не як цілісність, а певними своїми сторонами. Тому одні й ті ж елементи в процесі своєї взаємодії утворюють різноманітні компоненти структури.

З цих методологічних положень виходить та обставина, що в системі політичної відповідальності необхідно чітко розмежовувати структуру об'єктивних відносин відповідальної залежності та структуру відповідальності суб'єкта. У першому випадку мова йдеться про політичні зв'язки в реальних умовах суспільного життя, в яких наступають цілком певні обов'язки та відповідальність за їх виконання, отже, типи, види і форми відповідальності. У другому випадку – про структурування політичної відповідальності залежно від її суб'єкта-носія (75, с.31).

Підходи, що визначилися при дослідженні структури соціальної відповідальності можуть бути плідними і при вивченні структури політичної відповідальності. Переважно мова йдеться про три з таких підходів. Перший з них полягає в розгляді структури в її

предметному бутті, тобто з погляду її стійких зв'язків у статиці, в абстракції від реального динамізму. У літературі він називається статичним, а закономірності його прояву – статичними. Це закономірності взаємодії суб'єкта та об'єкта відповідальності – з одного боку, суб'єкта та інстанції відповідальності – з іншого. При другому підході акцент робиться на розвиток, мінливість структури відповідальності. Це динамічний підхід. Або діалектика відповідальності в часі, що проявляється через різноманітні зв'язки та відносини між компонентами структури. Нарешті, третій – сутнісний підхід. Автор вважає його інтегруючим попередні та усілякі інші підходи. Відповідальність – сутнісний компонент структури будь-якого соціального суб'єкта суспільних відносин. Тому і структура всіх її рівнів, видів і підвидів не може не входити до складу сутності особистості, соціальної групи, суспільства в цілому при взаємодії всіх компонентів за сутнісними ознаками, що є головними.

З урахуванням всіх вказаних висновків структуру політичної відповідальності доцільно визначити як сукупність елементів та їх стійких, закономірних зв'язків, що забезпечують збереження основних властивостей системи та її компонентів при різних зовнішніх і внутрішніх змінах. У залежності від суб'єкта-носія політичної відповідальності її структурними компонентами є політичні потреби, інтереси і цілі, світоглядні політичні погляди, уявлення, переконання та ідеали, політичні способи і форми спілкування соціального суб'єкта, які розглядаються з позицій відповідальності процесу та результатів їх політичної діяльності.

З точки зору об'єктивних відносин відповідальної залежності, а також від місця і ролі у системі зазначених елементів в політичній

відповідальності видимі її основні рівні: державний, громадянського суспільства та індивідуальний. У кожному з них ми виділяємо певні підструктури. На державному – підструктури президента, уряду, парламенту, регіональних і місцевих органів влади, всіх її гілок, а також політичних організацій та установ; у політичній відповідальності громадянського суспільства – підструктури партій, суспільно-політичних рухів, класових, етнічних, релігійних та інших утворень у тій мірі, в якій вони входять своєю діяльністю в сферу політичних відносин; на індивідуальному рівні – підструктури політичної відповідальності громадянина, виборця, чиновника, члена політичної партії, професійного політика, політичного лідера і т. ін.

У реальній суспільно-політичній практиці всі структурні компоненти політичної відповідальності знаходяться у взаємному зв'язку, взаємодіють і розвиваються. При цьому кожен компонент у свою чергу системний та має власну структуру. Сутнісні компоненти визначають змістовні. У своїй діалектичній єдності вони складають системну цілісність, рівень досконалості якої визначає ефективність всього політичного життя країни.

Проведений аналіз найбільш поширених у нашій політологічній і соціально-філософській літературі концепцій політичної відповідальності та підходів до її дослідження дозволяє зробити ряд теоретичних і методологічних висновків.

По-перше, в дослідженні проблеми тривалий час переважав класовий підхід. Незважаючи на всі його позитивні надбання не можливо не бачити обмеженості цього підходу, який полягає в монополізації інтересів суспільства вузьким колом осіб, які діють нібито за його дорученням. На погляд автора, значно ефективніше та

об'єктивніше досліджувати проблему в загально-соціологічному руслі.

По-друге, все ще є потреба у наданні більш об'єктивного визначення політичної відповідальності. **Це різновид соціальної відповідальності, яка виникає в процесі виконання суб'єктами діяльності різних обов'язків, пов'язаних з одержанням, розподілом, здійсненням і розвитком політичної влади, а також у зв'язку з виробленням і проведенням в життя політики, яка відображає прогресивні напрями, зміст і цілі розвитку суспільства.**

По-третє, не до кінця з'ясованим залишається питання структури і специфіки політичної відповідальності. У визначенні структури доцільним є статичний, динамічний і сутнісний (головний) підходи. Що стосується специфіки, на думку автора, вона обумовлена своєрідністю політичних, суспільних відносин і тієї діяльності соціальних суб'єктів, яка пов'язана з виконанням ними владних функцій, виробленням і проведенням у життя політики.

По-четверте, в дослідженні політичної відповідальності необхідно виділяти та ретельно аналізувати її об'єктивно-суб'єктивні сутність і зміст, а також об'єкт, суб'єкт та інстанцію відповідальності в їх взаємодії та взаємозалежності. При цьому особливу увагу доцільно приділити, в умовах сучасного політичного життя України, проблемі відносної самостійності суб'єкта політичної відповідальності.

§ 2. Державний рівень відповідальності

Реалізація політичної відповідальності здійснюється через політичну систему суспільства. Провідне місце в політичній системі займає держава, що утворює державний рівень політичної відповідальності. Вона є одним із найважливіших інститутів суспільства, центральним його елементом та має свої специфічні властивості, які роблять її основою всієї політичної системи суспільства та головним суб'єктом політичної відповідальності. Роль держави як в політичній системі суспільства, так і в системі політичної відповідальності визначається основними функціональними принципами:

- здійсненням управління суспільством від імені народу за допомогою правових норм;
- володіння публічною владою та монополієм правом на використання силових засобів, які виконують функції державної влади (армія, поліція, суд);
- всезагальністю впливу на власних громадян в тому числі на громадян інших держав;
- монополієм правом на збирання податків і утримання державного апарату.

Таким чином державний рівень політичної відповідальності є вищим. Він є відповідальністю держави за організацію, розподіл і здійснення політичної влади на всій території країни, за вироблення та проведення в життя політичних програм розвитку, визначення шляхів їх реалізації. Держава являє собою сукупність взаємопов'язаних організацій та установ публічної влади, які здійснюють управління суспільством від імені народу за допомогою правових норм, охорону економічного, соціального і політичного

простору, використовуючи за необхідності спеціальні органи примусу. Рішення держави є обов'язковими для виконання всіма громадянами та організаціями. На державу, як суб'єкт політичної відповідальності, впливають різні фактори, суттєвим з яких є історичний тип держави (див. дод. № 3), її організаційно-територіальний устрій, форма правління, політичний режим(див. дод. № 5).

Кожен історичний тип держави має відповідну йому політичну відповідальність, специфічну для конкретно-історичної епохи, системи її суспільних відносин. При цьому основними умовами політики відповідальної держави виступає легітимність, тобто народна підтримка та контроль з боку народу, відповідність діяльності влади положенням і вимогам Конституції, гарантія прав і свобод громадянам. Вони неоднозначні за своїм змістом, способом і ступенем дії, що обумовлено також різноманітністю організаційно-територіального устрою держав. У зв'язку з цим, слід розрізняти політичну відповідальність унітарних держав, нормативну основу яких складає єдина конституція, діюча на всій території країни без яких-небудь обмежень, єдина система права, єдине громадянство та єдина судова система. Принцип унітаризму означає таку будову держави, за якої верховна влада повністю зосереджена в центрі, а складові держави не мають ознак політико-державної самостійності, є тільки адміністративно-територіальними підрозділами. Таким чином політичну відповідальність унітарних держав забезпечує система політико-правових відносин на основі норм єдиної конституції, єдиної судової системи

Політичну відповідальність федеративних держав забезпечує система політико-правових відносин на основі норм конституції федерації, конституцій суб'єктів федерації, їх правові та судові системи, особливостями яких виступають подвійне громадянство та двопалатний парламент. Принцип федералізму полягає у розмежуванні сфер компетентності федеральної, центральної влади та влади суб'єктів федерації. Цей принцип передбачає рівне представництво в органах федеральної влади, домовленість у прийнятті спільних рішень. Територія складається із суб'єктів федерації. Суб'єкт федерації у політико-адміністративному відношенні наділяється установчою владою, має право прийняття власної конституції, своєї судової та правової системи. У свою чергу федеральні закони мають безумовний пріоритет над регіональними. У конституціях федерацій розмежовується компетенція федеральних і місцевих органів влади. У складі федерації може бути різна кількість суб'єктів. Так, наприклад, у США – 50, у Канаді – 10, у ФРН – 16, у Австралії – 10 і т.ін. До компетенції центральної влади в федерації належить вирішення питань зовнішньої політики, оборони країни, фінансів, фіскальної політики (42).

Нарешті, політичну відповідальність конфедерацій, визначає договір союзу держав, основою якого є цілі, призначення, механізми функціонування. Принцип конфедералізму передбачає збереження повної політичної самостійності держав-членів конфедерацій, уніфікованого законодавства, відсутність центральних органів влади, єдиного громадянства, судової системи. Взаємини між суб'єктами конфедерацій ґрунтуються лише на

добровільних договірних засадах для координації дій у розв'язанні конкретних спільних проблем, конфедерація характеризується відсутністю єдиної податкової системи, фінанси центральних органів складаються із внесків, а не з податкових відрахувань. Члени конфедерацій передають у компетенцію союзу вирішення обмеженої кількості питань, найчастіше – у сфері оборони, зовнішньої політики, транспорту, зв'язку. Це і виступає об'єктом політичної відповідальності.

Політична відповідальність держав специфічна і за ознакою “форми правління”, тобто організації влади, порядку її створення та дії. При монархічній формі правління монарх-одноособова, спадкова, необмежена (частково обмежена) інстанція політичної відповідальності по відношенню до всіх підданих. У залежності від різновидів монархій можна виділити такі види політичної відповідальності: абсолютних і конституційних монархій. У більшості з них сам монарх не має інстанції відповідальності (або вона формальна), яка могла б здійснювати ефективно функції контролю та санкціонування його діяльності. Звідси численні історичні факти політичної безвідповідальності монархів, що призводило, як правило, до криз і навіть до розпаду імперій, королівств та завжди обумовлювало зміни, у тому числі, і в однотипних формах правління, перетворення монархічних у формальні, як це має місце в сучасних Великобританії, Японії, Бельгії та інших державах. Відповідно, зміни зазнавала і політична відповідальність.

У республіці політична відповідальність колегіальна. Колегіальність зумовила розподіл влади на законодавчу, виконавчу,

судову. Кожна з гілок влади – суб'єкт політичної відповідальності, специфіка яких багато в чому визначається формами правління: президентською, парламентською та змішаною.

Об'єктивною стороною політичної відповідальності на державному рівні є вимоги суспільства до управління державою, охорони та захисту її суверенітету, до законотворчої діяльності. Предметом є управлінська, законотворча, правоохоронна діяльність держави, збройний захист країни, відповідність діяльності органів влади встановленим законам і нормам. Далі предмет політичної відповідальності, що розглядається, диференціюється на регіональний (за наявності регіонів, регіонального управління) і місцевий рівні.

Суб'єктами політичної відповідальності виступають вищі законодавчі органи влади і регіональні з правом законодавчої творчості органи, вищі виконавчі регіональні та місцеві органи влади; вищі судові регіональні та місцеві судові органи. Об'єкти і суб'єкти політичної відповідальності на державному рівні в своїй єдності утворюють її систему. Дослідження, що пропонується, обмежується системами республіканських форм правління.

У президентській республіці вищим суб'єктом та інстанцією політичної відповідальності виступає президент. Він обирається загальним голосуванням, призначає та очолює уряд, є главою держави та безпосередньою інстанцією відповідальності для уряду і парламенту. Президент має право відставки уряду або окремих його членів, припинення законодавчої функції парламенту шляхом накладення “вето” на прийняті ними закони, а у виняткових випадках, обумовлених в конституціях держав, розпуску парламенту і

призначення його дострокових виборів. У багатьох державах з президентською формою правління уряд не відповідальний перед парламентом (або відповідальний частково), парламент не є інстанцією відповідальності по відношенню до уряду (або частковою інстанцією). У зв'язку з цим, постає проблема політичної відповідальності, яка вирішується на погляд автора, встановленням певного політичного режиму. Як свідчить світовий досвід, президентська система політичної відповідальності може бути ефективною тільки тоді, коли існує механізм “протиवाг” влади президента, коли для нього є дієва інстанція політичної відповідальності, що здійснює контроль і санкціонування його діяльності. Такі противаги характерні для демократичних політичних режимів, коли вищою інстанцією політичної відповідальності виступає сам народ. Вважається, що прикладом такої системи політичної відповідальності є нині США. У ряді держав з республіканською формою правління, які називають себе демократичними, насправді установлені перехідні політичні режими. У них, замість однозначно демократичного, створені та функціонують нині змішані демократично-авторитарні або авторитарно-демократичні політичні режими з “різними” критеріями політичної відповідальності. Найчастіше такі режими створюються в перехідні періоди історії народів з подальшим їх закріпленням після завершення. У 90-х роках ХХ століття такі режими встановлені в країнах Союзу Незалежних Держав, у тому числі в Росії, в Україні. У парламентській республіці вищою інстанцією політичної відповідальності є парламент. Він обирає голову держави – президента, формує і призначає уряд. Парламент має право

відправити у відставку весь уряд чи окремих його членів. Президент парламентської республіки є головою держави, але не главою уряду. Він виконує представницькі функції, наділяється іншими повноваженнями, але здійснювати їх може лише за пропозицією та санкцією уряду. У зв'язку з цим політична відповідальність колегіальна, у тому числі і за виконання конкретних політичних програм, за політичну діяльність персоналій.

При змішаній формі правління в республіках центральні органи функціонують за парламентською схемою, президент же обирається загальним голосуванням. Він призначає прем'єр-міністра та уряд, але за участю парламенту. Владні повноваження між президентом і парламентом регулюються законодавством, за яким парламент є інстанцією відповідальності для президента і навпаки. У змішаній республіці розрізняють дві форми правління: президентсько-парламентську та парламентсько-президентську, а відповідно до них є дві форми політичної відповідальності президентсько-парламентську та парламентсько-президентську.

Визначаються вони у залежності від функцій, які покладені на суб'єктів вищих органів влади. Так при президентсько-парламентській формі правління президент є главою держави, обирається на всенародних виборах та очолює виконавчу владу, особисто пропонує прем'єр-міністра та формує уряд, який обов'язково повинен затверджуватися парламентом. Поряд із президентом діють прем'єр-міністр і уряд, відповідальний перед парламентом та підконтрольний президентові. Президент може розпустити законодавчий орган після консультації з прем'єр-міністром і головами палат.

Парламентсько-президентська форма політичної відповідальності виникає при парламентсько-президентській формі правління. Коли главою держави є президент, але повнота виконавчої влади належить уряду на чолі з прем'єр-міністром. Президент обирається на всенародних виборах, але уряд призначає не на свій розсуд, а з представників партій чи коаліції партій, які мають більшість місць у парламенті.

Суттєвим чином, на зміст політичної відповідальності впливає політичний режим, на її об'єктивну та суб'єктивну складові. Серед компонентів, які складають основу політичного режиму, особливо виділяються такі як: спосіб і порядок формування представницьких органів влади; взаєностосунки між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади; взаєностосунки центральних і місцевих органів влади (ступінь централізації та повноваження місцевого самоврядування); взаєностосунки з приводу національно-державного устрою (добровільне або примусове об'єднання окремих народів в єдину державу, ступінь реалізації їх політичних прав); стан і діяльність примусових органів (домінуючий, безконтрольний або під контролем органів законодавчої влади); реальний правовий статус громадян.

Залежно від поєднання вказаних компонентів в єдиній системі влади та змісту функцій і способів їх здійснення, той чи інший тип політичного режиму визначає політичну відповідальність як тоталітарну, авторитарну чи демократичну (див. дод. №7).

Політична відповідальність при тоталітарному режимі настає з перетворенням держави у вищу, всеохоплюючу інстанцію, що здійснює повний (тотальний) контроль над життєдіяльністю

суспільства в цілому та кожної людини окремо. Формується вона та функціонує в умовах панування в країні спеціальної політичної ідеології, яка обґрунтовує існування “свого” політичного режиму; проголошує монополію на істину та забороняє будь-яке інше мислення. У країні здійснюється суворий контроль державного апарату над засобами масової інформації та монополізація влади в руках одного політичного угруповання, а в ній – одного лідера. Відбувається одержавлення та регламентація суспільного життя, ліквідація громадянського суспільства, забороняються всі несанкціоновані владою політичні партії та суспільні організації. Проходить відчуження громадян від влади. Засобами штучного створення таких умов є страх покарання, загальне доносителство, звинувачення кожного в неблагонадійності до режиму, терор, мілітаризація всіх сфер життя суспільства.

Своєрідність політичної відповідальності на державному рівні при тоталітарному політичному режимі полягає в перетворенні кожного вищого органу влади в неухильну інстанцію політичної відповідальності для нижчого шляхом насильства при фактичній безконтрольності правлячої верхівки та усунення від будь-якої участі в політичному житті країни. Тим самим об'єкт політичної відповідальності на державному рівні усувається, а суб'єкт відповідальності зводиться до найвужчого кола осіб, які здійснюють всю повноту влади. Політична відповідальність замінюється політичним свавіллям.

Тоталітаризм протиприродний та антилюдський режим. Проте розглядати його як рудимент давно минулого часу було б помилкою. Хвиля тоталітаризму, яка спостерігається нині у ряді держав є, як і у

минулому, результатом невдалих спроб знайти вихід із кризового стану, в якому вони опинились та активізація на цій хвилі політичних сил, які хочуть володарювати, але не готові в політичному плані відповідати за свої дії.

При демократичному режимі вищою інстанцією політичної відповідальності для державних органів влади є народ, як соціальний суб'єкт, що оцінює, санкціонує та впливає на їх діяльність. Демократичний політичний режим надає для цього такі ефективні засоби, як звіти обраних осіб перед виборцями (безпосередньо або через засоби масової інформації); відзив обраних осіб виборцями, які не виправдали довіру; всілякі масові збори, зокрема мітинги, демонстрації, зібрання і т. ін. Опитування населення та референдуми з різних аспектів політичного життя для виявлення громадської думки; виступи в засобах масової інформації з приводу діяльності державних органів влади; листи та пропозиції громадян щодо вдосконалення або зміни тих чи інших норм, законів і т. ін.

Демократичний політичний режим забезпечує функціонування політичної відповідальності таким чином, що всі органи держави є не тільки інстанцією, але і суб'єктом політичної відповідальності з інстанцією в особі громадян, інститутів громадянського суспільства. Як дієвий чинник утвердження політичної відповідальності на державному рівні при такому режимі виступає критично спрямована діяльність опозиційних сил: політичних партій, громадських організацій і рухів. При придушенні або не виправданому обмеженні останньої неминуче переродження демократичного режиму в тоталітарний зі всіма витікаючими з цього наслідками. Прикладом

такого переродження може бути політична практика епохи сталінщини в СРСР.

Авторитарний політичний режим, на думку автора, слід характеризувати як перехідний від тоталітаризму до демократії. Це така система володарювання, коли, з одного боку, влада в основному не контролювана народом, концентрується у правлячій еліті, відбір в яку відбувається за спеціальною процедурою. Влада спирається на карально-силові органи та служби, політичні права громадян і громадських організацій звужені та регламентовані державою, ефективна опозиція заборонена. З іншого боку, проводяться загальні вибори, дозволені політичні партії, громадські організації та рухи; громадяни мають право звертатися у вищі органи влади із заявами та скаргами на нижчі та одержувати відповіді щодо вжитих заходів. Через все це для політичної відповідальності на державному рівні при авторитарному режимі характерні надмірний центрзм, ієрархія інстанцій, суворе покарання. Одночасно існує можливість переростання такого політичного режиму, а відповідно і політичної відповідальності до демократії. Аналіз структури та змісту політичної відповідальності на вищому державному рівні можна і необхідно продовжувати. Але вже напрацьовані матеріали, у тому числі у пропонованій монографії, дозволяють зробити певні узагальнення, практичні висновки, сформулювати певні рекомендації.

Політична відповідальність не дається людині та суспільству від народження. Не дається вона апріорно. Її потрібно виробляти, формувати, виховувати. Політичній державній відповідальності необхідно вчитися. Але як та яким чином? Якою повинна бути теоретико-методологічна основа цього навчання? Саме в цих

питаннях міститься сьогодні велика частина проблем для нашої країни.

Історично в Україні та в інших країнах СНД процес формування політичної свідомості та політичної культури проходить складно, часто під впливом помилкових політичних посилянь, що видаються за істинні. Звідси щонайпершою справою виховання політично відповідального громадянина, державного чиновника є переорієнтація політичного світогляду з буденного на теоретичний. Досягається це у результаті глибоких і міцних політичних знань, що перевіряються та підтверджуються науково обґрунтованою політичною практикою. Отже, Україна, має систему політичної освіти. У всіх вищих навчальних закладах викладається політологія як нормативна обов'язкова дисципліна, але перехід її у статус вибіркової може негативно вплинути на майбутніх фахівців, їх політичну культуру. Доцільно зберегти накопичений досвід викладання та запровадити у зміст курсу проблему політичної відповідальності. З питанням про політичну відповідальність на вищому рівні нерозривно пов'язана проблема форм державного устрою та правління, а також політичного режиму. Без ретельного урахування специфіки політичної історії конкретного народу та держави вирішити її неможливо, всі заходи, зроблені усупереч цій специфіці, виявляться нежиттєвими і безвідповідальними. Неприйнятні і будь-які спроби еkleктичного поєднання для однієї країни компонентів політичного режиму, форм державного устрою та правління, політичних систем інших держав. Україні потрібна своя, властива тільки їй, державність. Думається, що будуватись вона повинна з урахуванням досягнень в цій області за кордоном, але

головним чином власної специфіки. Остання, як представляється, в основному в традиційній народній пошані лідерів, готовності слідувати за ними, віра в сильну, але справедливу владу, самотність народу, його прагнення всі питання вирішувати спільно.

У зв'язку з цим Україні доцільно бути президентсько-парламентською республікою тобто мати змішану форму правління з демократичними правами громадян оцінки, контролю та санкціонування політичної діяльності вищих посадових осіб. При цьому Україна повинна залишатися в єдиному економічному і культурному просторі з народами СНД, закріпивши таким чином свій політичний суверенітет, свою самотність і незалежність, реально зберегти свою самотність і гідну для народу якість життя. У вирішенні цих задач і полягає вища міра політичної відповідальності державного типу.

§3. Соціально-груповий рівень відповідальності та проблема політичної стабільності

У системі політичної відповідальності її соціально-груповий та індивідуальний рівні виступають відносно самотніми компонентами, що безпосередньо взаємодіють з державним рівнем. У цілому, соціально-груповий рівень виступає як політична відповідальність громадянського суспільства. На жаль, науково-дослідна історія громадянського суспільства в нашій країні порівняно невелика, перші серйозні публікації щодо його проблематики з'явилися лише в 60-х роках ХХ століття. Не випадково тому неоднозначність у розумінні його різними авторами.

В.А.Варивдін, наприклад, суспільством називає всю сукупність недержавних відносин, тобто економічних, духовно-етичних, релігійних (20, с.16). Цієї ж точки зору дотримується С.Л. Серебряков. Він визначає громадянське суспільство як систему соціальних зв'язків, що забезпечують життєдіяльність соціокультурних і суспільно-політичних інститутів, які незалежні

і від держави та покликані забезпечити умови для самореалізації індивіда (115, с.98) Проте, А.В. Одінцева вважає, що правова держава повинна бути невід'ємним елементом суспільства (85, с.47). Точки зору, як ми бачимо, суттєво не співпадають. Хоча ще Г. Гегель в роботі “Философия права”, з цього приводу висловлювався досить однозначно: “... развитие гражданского общества наступает позднее, чем государства: ибо в качестве дифференциации оно предполагает государство, которое оно, чтобы пребывать, должно иметь перед собой как нечто самостоятельное” (26, с.228). Громадянське суспільство – плід історичної еволюції. Це сукупність добровільних самоврядних суспільних структур, що виражають різноманітні інтереси, цінності, потреби членів суспільства, які об'єднані недержавними відносинами: економічними, соціально-політичними, релігійними, духовно-етичними, сімейними, культурними та ін. Це не тільки виробниче, але і приватне життя людей, їх звичаї, традиції. Таке розуміння суспільства дозволяє визначити суб'єкт, уточнити об'єкт його політичної відповідальності, виявити та дослідити співвідношення між ними, їх діалектику і тим самим з'ясувати її рівень, адекватний цьому суспільству.

Суб'єктами політичної відповідальності громадянського суспільства виступають добровільні самоврядні структури, які

об'єднані недержавними відносинами, діяльність яких пов'язана із здійсненням політичної влади. Взаємостосунки між ними та державою в різні періоди історії можуть бути не однаковими. Якщо суспільство аморфне, то держава до певної міри поглинає його, перетворюється на єдиного вершителя долі всіх своїх громадян. У такій ситуації держава формально покладає на себе всю повноту політичної відповідальності, та виступає її єдиною інстанцією. Суб'єкт відповідальності фактично співпадає з інстанцією відповідальності, а політична відповідальність на рівні суспільства лише проголошується, а практично відсутня. Результатами такого взаємозв'язку можуть бути непримиренні суперечності між об'єктами і суб'єктами політичної відповідальності, а також між її різними інстанціями. Держава абсолютизує себе до об'єкта відповідальності, тобто відповідає тільки сама за себе, головним чином за утримання влади будь-якими способами та засобами, а всі інші суб'єкти з часом все виразніше та наполегливіше вимагають свою частину відповідальності. У результаті соціальні конфлікти, вибухи, соціальні революції стають неминучими. В Україні, що отримала самостійність і суверенітет після розпаду СРСР, нині йде процес перетворення громадянського суспільства. Глибокі зміни, що розпочалися, націлені на розкриття громадян, неурядових асоціацій та об'єднань, на інтенсифікацію взаємодії між державою і новим суспільством, що формується. Безперечні зміцнення тих, що є та створення нових численних суспільних інститутів, подальше обмеження державного втручання в економічне, соціальне і духовне життя громадян, передача багатьох функцій, що виконувалися раніше державою, суб'єктам громадянського суспільства. Очевидна і практика

доцільного для умов України застосування відповідного закордонного досвіду.

У ряді країн високорозвинуте громадянське суспільство забезпечує значне зростання ступеня захищеності приватних і суспільних сфер життя людей від жорсткої регламентації з боку держави. Одночасно воно стає основою стабільності політичних режимів. Зобов'язання його суб'єктів щодо збереження держави досить великі, а політична відповідальність максимальна. Якщо держава починає втрачати стійкість, то його надійно підпирає міцна структура громадянського суспільства, яка виступає як би його фундаментальним підґрунтям.

Таким чином, проведене дослідження приводить до висновку про суперечливу взаємодію політичної відповідальності на її соціально-груповому (громадянське суспільство) та державному рівнях. При цьому в дійсно демократичних державах суспільство виступає не тільки суб'єктом, але і вищою інстанцією політичної відповідальності. У авторитарних – інстанцією політичної відповідальності володіють фактично тільки окремі компоненти суспільства, і то в обмеженому вигляді, оскільки відповідальна недоторканність належить верховній владі. Тоталітаризм позбавляє громадян навіть тих прав, які формально закріплені конституцією, вища влада перетворює себе на тотальну інстанцію політичної відповідальності, в загального контролера всієї політичної діяльності, в єдиний та кінцевий орган її санкціонування.

З розвитком громадянського суспільства, основними суб'єктами його політичної відповідальності виступають, чи можуть бути: соціально-класові утворення – соціальні класи, верстви, стани; етноси

та етнічні групи; партії та громадські організації; недержавні господарські утворення - кооперативи, асоціації, арендні підприємства, фірми, окремі підприємці, фермерські господарства і т.д.; релігійні конфесії; демографічно-вікові та інші групи населення. Політична відповідальність різних структур громадянського суспільства виникає в процесі їх активної участі в політичному житті суспільства. Це боротьба за дотримання політичних прав та свобод громадян в державі, боротьба за дотримання демократичних принципів, традицій та процедур шляхом створення політичних партій, клубів організацій, об'єднань, рухів. До основних ознак, які свідчать про наявність в суспільстві належного рівня політичної відповідальності громадянського суспільства можна виділити такі як: розвинута система ринкових відносин, вільна конкуренція, свобода обміну діяльністю; наявність відповідної політичної системи, в якій держава є похідною від громадянського суспільства, знаходиться під його постійним контролем, а силові структури підзвітні цивільним органам держави і суспільства; правова визначеність сфер функціонування держави та громадянського суспільства при недопустимості втручання державних органів у приватне життя громадян; політичний, економічний та ідеологічний плюралізм суспільного життя, повага до громадянських прав людей, які вважаються вищими цінностями суспільства; потреби та інтереси людей є моральною нормою життя громадянського суспільства. Безпосередньо політична відповідальність громадянського суспільства формується як діалектична єдність відповідальності його основних структур. У першу чергу це політична відповідальність соціально-класових утворень, яка виникає в процесі їх активної участі

в політичному житті суспільства. Її основою є їх корінні політичні інтереси, відповідно до яких вони здійснюють свою поведінку, усвідомлюючи наслідки реалізованої політики. Безпосередніми її носіями є представники великого і середнього бізнесу, фермери, землевласники, середні класи (дрібні власники, інтелігенція) та ін. Вважається, що фундаментом стабільності держави і суспільства є середні класи. Але політично відповідальними вони стають з перетворенням їх в соціального суб'єкта, тобто зі вступом до активного політичного життя суспільства та створенням для цього спеціальних структур. Про політичну відповідальність нижчих верств населення може йти мова тільки тоді, коли вони численні та мають для політичної діяльності свої інститути, як це має місце в країнах Східної Європи, Африки, в Індії та деяких інших.

Політична відповідальність соціально-класових утворень зростає разом з важливістю їх політичних дій. Антагонізм яких багато в чому визначає сутність політики і, відповідно, ступінь політичної відповідальності, а співвідношення сил в боротьбі обумовлює їх активність. Шанси на успіх в цій боротьбі мають ті з них, в діях (програмах, стратегії) яких враховані інтереси домінуючого класу, або досить сильних верств населення, які протистоять йому.

Політична відповідальність етнічних спільнот суспільства стає реальною із створенням ними держав, або своїх спеціальних інститутів (партій, рухів), щодо захисту їх політичних інтересів. Вона специфічна, головним чином відносно можливого збільшення в ній психологічних аспектів, коли відчуття національної приналежності, гордості нерідко співіснує з комплексом національної нетерпимості, неприйняттям інших етнічних груп і

націй та навіть ворожнечі до них, що закріплюються в традиціях і звичаях, які передаються від покоління до покоління. Така, замішана на психології почуттів, політична відповідальність етносів є, як правило, об'єктом маніпулювання тих соціальних верств, які свій прихід до влади та її зміцнення пов'язують з націоналізмом. Протидіють такому розвитку подій національна самосвідомість, політична діяльність та адекватна їм політична відповідальність. Проте їх формування в країнах і регіонах міжнаціональних розбратів є тривалим і болісним процесом переходу від несвідомості, афектності до зрілої політичної свідомості всіх дій. Прискорити цей перехід, а значить стабілізувати політичну ситуацію в таких країнах і регіонах можуть зацікавлені зовнішні сили: держави, міжнародні політичні організації і рухи (ООН, ОБСЄ та інші). Зростання кількості такого роду суб'єктів-посередників політичної відповідальності – характерна прикмета політичної реальності нашого часу.

У суспільстві політично відповідальними є також недержавні різні економічні, виробничі асоціації, культурологічні та інші організації і установи, діяльність яких спрямована на зміну політичних відносин в суспільстві на основі їх корінних інтересів. Наступає їх політична відповідальність з того моменту, коли вони здійснюють впевнено і незалежно вибір моделі політики, її способи, методи. Для досягнення цієї мети вони створюють спеціальні структури в якості суб'єктів політики. Це можуть бути партії, громадські організації, рухи, які відображають безпосередньо їх інтереси. Крім того, політична відповідальність недержавних утворень суспільства настає і тоді, коли їх діяльність або її

результати суттєво впливають на ті чи інші верства населення щодо їх стану в суспільстві, спонукаючи до політичних акцій.

У сучасному суспільстві значно зросла участь церкви, конфесій, їх лідерів в політичній діяльності, у тому числі і у виробленні державних політичних, економічних, соціальних та інших програм. Суб'єктами політичної відповідальності тут виступають перш за все духовенство, політичні партії, які відображають політичні інтереси різноманітних релігійних утворень. Це християнсько-демократичні, християнські, ісламські та інші аналогічні партії, що орієнтуються на католицизм, протестантизм, іудаїзм, іслам і т. ін. У мусульманському світі з'явилися фундаменталістські релігійні рухи, які прагнуть не тільки брати участь в здійсненні влади, але і в її захопленні з метою створення мусульманських держав.

Суб'єктами політичної відповідальності є також міжнародні релігійні об'єднання, такі як Всесвітня Рада церков (у його склад входять понад 300 протестантських і православних церков), Організація Ісламської конференції (об'єднує близько п'ятдесяти мусульманських держав), Всесвітній альянс Буддиста та інші. Власне самі релігійні відносини також побудовані на принципі відповідальності перед богом, як єдиною, загальною, найвищою інстанцією.

Якщо всі розглянуті компоненти громадянського суспільства беруть участь в політичному житті країни та стають суб'єктами політичної відповідальності за певних умов, то політичні партії та суспільно-політичні організації створюються з метою оволодіння владою, чи впливу на неї, тому з самого спочатку включаються в систему політичної відповідальності як її суб'єкти та інстанції.

Політичні партії – одне з найважливіших досягнень цивілізації (див. дод. №8). Без політичних партій не може бути демократії та неможливий перехід до неї. Багатопартійність – складова демократичних режимів і умова справжньої політичної відповідальності. Політичні партії створюють парламентські фракції, контролюють уряд, а через засоби масової інформації та суспільну думку кристалізують в собі політичні інтереси суспільства.

Як представляється, статус політичних партій як суб'єктів політичній відповідальності обумовлюється наступними обставинами:

- 1) Мета партій – одержання та здійснення влади окремо або у складі коаліції.
- 2) Партії – організації, які об'єднують людей на різних рівнях політики – від місцевого до міжнародного.
- 3) Будь-яка партія – носій ідеології, особливого бачення світу людини.
- 4) Прагнення кожної партії забезпечити собі соціальну опору і підтримку.
- 5) Статус політичної відповідальності партії, нормативна сторона політичної відповідальності регулюються законодавством.
- 6) Місце і роль партій в політичній системі визначаються в конституціях і окремих законах. Так само визначається порядок їх реєстрації та діяльності.
- 7) Партії забезпечують політичний зв'язок між суспільством і державою, об'єднують політичні сили, генерують, виявляють політичні інтереси людей, забезпечують волевиявлення мас. Ведуть

організаційну, теоретичну, аналітичну, ідеологічну, пропагандистську і власне політичну роботу. В ході парламентської діяльності політичні партії впливають на законодавство, на формування та діяльність державних органів, на здійснення державної політики в цілому. Все це зумовлює різноманітність політичної відповідальності партій суспільства, розрізняти яку слід розрізняти за відповідними підставами.

По-перше, по відношенню до інтересів різних груп населення – політичну відповідальність партій вищих, середніх, нижчих верств суспільства.

По-друге, по відношенню до форм і методів використання влади - політичну відповідальність ліберальних, демократичних, авторитарних партій.

По-третє, по відношенню до способів володіння владою - політичну відповідальність правлячих, опозиційних, нейтральних (центристських) партій.

По-четверте, по відношенню до середовища діяльності – політичну відповідальність партій, що обмежуються діяльністю усередині того середовища, інтереси якого вони представляють, і політичну відповідальність партій, орієнтованих на діяльність усередині всього суспільства, що не обмежують себе прагненням добитися впливу в якому-небудь певному середовищі; політичну відповідальність партій, що концентрують свою діяльність перш за все в одному середовищі, але не відмовляються від впливу в інших.

По-п'яте, по відношенню до принципів організації і членства - політичну відповідальність централізованих партій, які мають керівний центр, що ухвалює рішення про основні напрями їх

діяльності; політичну відповідальність децентралізованих партій, що проявляють активність, головним чином, на місцевому рівні, в особливих умовах (наприклад, в процесі виборів) і не мають організованого та безперервно діючого центру; політичну відповідальність партій, що функціонують на змішаних принципах організації (централізованому і децентралізованому); політичну відповідальність масових, середньої чисельності і малих партій; політичну відповідальність партій з чіткими нормами приналежності до неї її членів, які пов'язані з діяльністю в первинних партійних організаціях, постійною сплатою членських внесків, виконанням партійних доручень; політичну відповідальність партій з чітко визначеними принципами членства. В цілому, сфера політичної відповідальності всіх вказаних різновидів партій включає виявлення, формування та обґрунтування інтересів груп, теоретичне обґрунтування їх політичних цілей і завдань, їх об'єднання та активізацію; участь у формуванні політичних систем; участь в боротьбі за владу та її здійснення; формування політичної громадської думки; політичне виховання певних груп населення; підготовка та висунення кадрів для апарату держави, масових громадських організацій, і т.д.

Разом з політичними партіями, важливим суб'єктом політичної відповідальності в суспільстві є громадські організації. Це добровільні об'єднання громадян, що створюються на користь тих або інших соціальних груп, діяльність яких регулюється нормативними розпорядженнями і спрямована на зміцнення або руйнування існуючих політичних відносин. Вони виникають через власну потребу сучасної людини брати участь в справах суспільства і

необхідності звільняти його в повсякденному житті від індивідуального вирішення багатьох складних проблем. Громадські організації допомагають людині діяти упевнено та ефективно. Право на об'єднання проголошене загальною декларацією прав людини ООН і закріплено в конституціях держав (40, с.4-5).

Суб'єктами політичної відповідальності громадські організації можуть бути при виконанні певних умов:

а) за наявності інтересів, що об'єднують членів певної спільноти;

б) за наявності внутрішньої організаційної структури даної групи людей;

в) за наявності способів вироблення та ухвалення політичних рішень, які служать для реалізації інтересів даної організації та її членів.

Будь-яка громадська організація має певну мету або сукупність цілей, одержує свій вираз в процесі програмного оформлення її діяльності і відображає певні соціальні потреби та інтереси. Завдання будь-якої організації полягає в її функціональності по відношенню до задоволення соціальних потреб та інтересів “своєї” групи (класу, верстви), а також основних прагнень і установок більшості членів самої організації з метою усунення неефективності її діяльності, падіння авторитету і т.ін., аж до її розпаду.

Політична відповідальність громадських організацій має певні відмінності від політичної відповідальності партій. Її статус значно нижчий. Це виходить з наступного:

– структура громадських організацій менш стійка, а їх зв'язки вільніші. Партії мають більш суворі умови членства, управління та звітності, статут, програму;

– партії застосовують більш суворі заходи дії на своїх членів у формі ретроспективної відповідальності;

– у партії більш ґрунтовніше розроблені системи ідейно-політичних і моральних зв'язків;

– партія більш дієвіше виражає інтереси групи, її діяльність носить більш рішучий характер.

– партії розробляють суспільно-політичні програми розвитку суспільства та його окремих областей.

Аналіз існуючих різного типу громадських організацій, а також їх стійких зв'язків і відносин з інстанціями відповідальності та об'єктами діяльності дозволяє виділити різновиди цих організацій.

Залежно від цілей і характеру діяльності політичну відповідальність соціально-позитивних організацій, що мають конструктивний характер, творчу спрямованість своєї діяльності та політичну відповідальність асоціальних організацій з негативною спрямованістю діяльності, з характерною девіантною поведінкою.

Сферами політичної відповідальності соціально-політичних громадських організацій суспільства звичайно є суспільство в цілому; середовище їх формування; структура, діяльність та її результати. По відношенню до суспільства політична відповідальність цих організацій настає при їх участі в діяльності щодо зміни політичних відносин, у формуванні суспільно-політичних ідей і суспільно-політичної думки, в політичній освіті та вихованні народу. Розвивається вона як процес. Чим і ефективніше виконуються суспільно-політичними організаціями завдання, тим значніше вони для суспільства, тим вищі їх політична відповідальність.

Політична відповідальність організацій суспільства виникає при задоволенні наявних політичних інтересів соціальних груп, коли вони беруть участь у формуванні органів влади, в законодавчих ініціативах, у виробленні політичних рішень, представляючи політичні інтереси своїх членів у державних органах та установах, аналогічно політична відповідальність по відношенню до власної структури діяльності та її результатам виникає в тих випадках, коли вони стають не тільки суб'єктами, але й інстанціями відповідальності, при цьому діапазон відповідальності охоплює і організаційну структуру, і управління, і кожного члена організації з урахуванням всіх змін, що відбуваються.

Для повноти дослідження політичної відповідальності суспільства доречно виділити ще її кількісні та якісні аспекти в співвідношенні з політичною відповідальністю держави. З точки автора, кількісні аспекти виражають ступінь занурення держави в суспільство. Тут може бути фіксований об'єм держави в межах від мінімального до максимального. Якісні ж аспекти характеризують систему взаємодій політичної відповідальності рівнів держави та суспільства через партії, представницькі органи влади, різні групи та об'єднання по інтересах і т. ін.

Така, в цілому, структура політичної відповідальності громадянського суспільства. Вона, як і кожен її компонент, специфічна, постійно знаходиться під впливом різноманітних обставин: внутрішніх і зовнішніх, прямих і непрямих, суттєвих і несуттєвих, необхідних і випадкових.

§4. Індивідуальний рівень політичної відповідальності

Оснoву індивідуального рівня політичної відповідальності складає політична відповідальність особистості, що відбиває її політичні потреби, інтереси, цілі, переконання, втілені в політичні ціннісні орієнтації, соціальні установки, життєві плани в її політичній діяльності.

Політична відповідальність є сутнісним компонентом, дослідження якого в монографії зводиться до з'ясування процесів формування та функціонування сутності особистості як суб'єкта і об'єкта політики. Для реалізації такого підходу в науковій літературі накопичений величезний дослідницький матеріал щодо самої теорії особистості і механізму інтеріоризації суспільних відносин. (Л.П. Буєва (15), О.Г. Здравомислов (41), І.С. Кон (47), та інші). Це дозволяє аналізувати конкретні форми та способи формування політичної відповідальності як стрижня всієї політичної відповідальності, будь-яких її проявів на державному рівні і рівні суспільства у всіх його різновидах.

Поведінка, що характеризується як політично відповідальною, залежить від взаємодії трьох основних груп компонентів:

1. Компонентів безпосереднього соціального оточення, що формують політичну відповідальність .

2. Компонентів опосередкованого соціально – політичного мікросередовища, що інтегрують відповідальність .

3. Компонентів внутрішнього світу , що формуються під дією перших двох чинників та обумовлює її відповідальність перед інстанціями і самою собою.

Взаємозв'язок трьох вказаних груп виражає діалектику об'єктивної і суб'єктивної сторін індивідуальної політичної відповідальності у сфері політичних відносин.

Вплив опосередкованого соціального мікросередовища на політичну відповідальність здійснюється за деякими закономірностями. У процесі становлення особистості переважає закономірність залежності її політичної відповідальності від існуючих політичних відносин, оскільки кожне покоління людей застає їх такими, що вже певним чином сформувалися та зобов'язані спочатку виконувати всі їх настанови. У залежності від накопичення політичного досвіду, все більш активного включення її в політичне життя, зростає роль іншої закономірності – залежності політичних відносин від політичної відповідальності особистості і соціальних груп. Ступінь засвоєння різними індивідами існуючих політичних відносин не може бути однаковою. Вони переломлюються в особистості відповідно до її індивідуальності. Політичні відносини одночасно суб'єктивовані і об'єктивовані так, як саме суспільство виробляє людину як людину, так і вона виробляє суспільство. Тобто ступінь політичної відповідальності різних особистостей різна. Крім того, кожне суспільство має не тільки “свої” політичні відносини, але і залишки попередніх та елементи тих, що йдуть на зміну існуючих. У цілому ж кожна особистість неминуче виявляється включеною у певну відносно стійку систему причинно-наслідкових зв'язків, що створюють суспільно-політичне життя і одночасно володіє можливістю вибирати відношення до них. У зв'язку з чим слід розрізняти політичну відповідальність наступних індивідів:

по-перше, громадянина, що не робить впливу на політику, неактивного і незацікавленого в політиці (аж до аполітичності), що має статус виключно об'єкта політичної дії.

По-друге, громадянина того, що епізодично проявляє політичну активність і лише в тих випадках, коли цього вимагає держава (наприклад, у період проведення виборів, референдумів і т. ін.).

По-третє, особистості, що входить до громадської організації в суспільному русі або в декількох організаціях, побічно включених в сферу політичної практики (рішення, дії), якщо це виходить з його ролі рядового члена організації, з організаційних та ідейних зв'язків зі всім об'єднанням, рухом.

По-четверте, особистості, що входить до політичної партії цілеспрямовано, за власною волею та безпосередньо залученою до політичного життя, принаймні на такому рівні, на якому вона відображається у внутрішньому житті цієї організації. Максимальна ступінь її участі в політиці визначається співвідношенням політичних прагнень, інтересів, можливостей організації з такою конкретною роллю, яку вона в ній відіграє.

По-п'яте, особистості, що працює в державних органах влади, службові обов'язки якої пов'язані в тій чи іншій мірі із здійсненням влади, тобто особи, залученої в політику, але яка ще не є професійним політиком (військовослужбовці, працівники спецслужб та їм подібні).

По-шосте, громадського діяча.

По-сьоме, професійного політика, для якого політична діяльність є джерелом існування, головним заняттям, сенсом життя.

По-восьме, політичного лідера (організованого, ідейного, формального або неформального), що сприймається як авторитет, останньою інстанцією.

Всі різновиди індивідуального рівня політичної відповідальності можуть бути позитивними або негативними (75, с.33). Позитивна відповідальність заснована на свідомому відношенні до політичної діяльності, передбаченні її наслідків і виборі оптимального варіанту дій. Вона припускає постійне навчання, самовиховання, самовдосконалення. Негативна відповідальність є реакцією на відхилення від політичних норм з боку соціальних інститутів, груп, осіб, що полягає в застосуванні санкцій державного, суспільно-групового або індивідуального характеру з метою перешкоджання відхиленню або проведення в плані приватного попередження.

Друга група компонентів безпосереднього соціального оточення, що визначають політичну відповідальність, формується під впливом компонентів першої групи, але безпосередньо з нею не пов'язана. Ця група включає чотири наступних елементи політичної відповідальності: за політичне перетворення дійсності; за політичне пізнання дійсності; за цілісну орієнтацію в світі; відповідальність за спілкування з дійсністю. Підставою для виділення названих елементів даного рівня політичної відповідальності є система соціальної відповідальності індивідуального рівня, що розроблена Є.А. Подмазко (102, с.35). Залежно від характеру об'єкта політична відповідальність за його перетворення може виступати як: відповідальність за перетворення в системі політичних відносин суспільства; відповідальність за перетворення людини в її

політичному бутті; політична відповідальність за перетворення природи; відповідальність за політичне перетворення самого себе.

Процес взаємодії з безпосереднім навколишнім мікросередовищем не завжди пов'язаний з перетворенням об'єкта. Часто активність, яка спрямована на об'єкт, не змінює останнього, а відображається ним, повертаючись до індивіда як знання про об'єкт. За істинність своїх політичних знань особа несе відповідальність перед інстанціями і самою собою. Залежно від об'єкта пізнання політична відповідальність особи розділяється на відповідальність за пізнання природи, суспільства, людини, самої себе. Залежно від характеру пізнання політична відповідальність особи функціонує на двох рівнях: відповідальність за практичне пізнання і відповідальність за наукове пізнання (емпіричне і теоретичне).

Політична відповідальність за ціннісну орієнтацію в світі припускає відповідальність за вироблення і вибір цінностей, глибину особистого відношення до них, їх співвідношення з життєдіяльністю особистості як суб'єкта з його потребами та інтересами. Залежно від об'єкта політичної оцінки політична відповідальність може виступати як відповідальність за оцінку природи, суспільства, людини, самої себе. На відмінність же від двох попередніх видів спілкування – є практичний різновид діяльності особи у сфері політичних відносин. Її відповідальність настає тоді, коли вона вступає в контакт з іншими людьми та розраховує на активний зворотній зв'язок і несе відповідальність за характер цього спілкування.

Третю групу компонентів, що формують політичну відповідальність особистості, складають її політичні установки,

відчуття, самосвідомість. Політичні установки є найважливішим регулятором її поведінки. Вони можуть відповідати політичним вимогам об'єктивної ситуації або суперечити їй. Чим більше політична поведінка індивіда відповідає суспільно-політичним зразкам, тим вища його політична відповідальність.

За допомогою відчуття політичної відповідальності установлюється певне емоційне відношення до тих або інших політичних явищ дійсності. Стає стійким, це відношення перетворюється на внутрішню якість особи та істотно визначає її поведінку (96, с.131). Над політичною відповідальністю індивіда підноситься його самосвідомість цієї відповідальності. На погляд автора, це творче світорозуміння необхідності політичного вчинку, тих або інших політичних дій, а також передбачення результатів його значення для суспільства і самого себе. Розвинена політична самосвідомість дозволяє бачити перспективу політичного розвитку, реально оцінювати свої можливості в системі суспільних відносин і брати на себе свою частину відповідальності за реалізацію прогресивних тенденцій. Від самосвідомості залежить і намагання суб'єкта на заняття певного суспільного становища, його упевненість у власних можливостях, переконливість і вагомість результатів діяльності, інші мотиви визнання за таким суб'єктом права бути лідером. Таким чином самосвідомість політичної відповідальності включає (див. дод. №9):

1) Усвідомлення особистістю необхідності діяти відповідно до суспільних вимог і норм як соціальних цінностей.

2) Усвідомлення своєї соціальної цінності і суспільної ролі (тобто зіставлення, узгодження індивідом пізнаної політичної

необхідності з своїми внутрішніми переконаннями, совістю, особистими інтересами).

3) Передбачення вибору рішень і дій.

4) Критичність і постійний контроль за своїми діями, передбачення їх наслідків для інших людей.

5) Прагнення до самоздійснення, реалізації себе в суспільстві.

6) Самозвіт і самооцінку.

7) Соціально-відповідальну діяльність.

Внутрішнім джерелом розвитку політичної відповідальності на індивідуальному рівні виступає її суперечність з політичною безвідповідальністю. Відповідальність і безвідповідальність – дві протилежності. Згідно діалектиці, протилежності тотожні: вони не тільки взаємодіють, але взаємопередбачають і взаємообумовлюють одна одну так, що без відповідальності немає безвідповідальності і навпаки. Разом з тим, в будь-якій суперечності одна з протилежностей виступає такою, що визначається головною. Це та, від якої виходить тенденція прогресивного розвитку. У даній роботі такою визначальною протилежністю є політична відповідальність.

Підсумовуючи сказане, можна зробити наступні висновки:

Політична відповідальність особистості – це соціальне явище і якість особистості, що полягає в безпосередньому усвідомленні і переживанні особистістю необхідності виконання політичних вимог суспільства, що витікають з його основних цілей та інтересів; це вільна реалізація цих вимог в діяльності з передбаченням її результатів за допомогою вибору оптимальних засобів і способу дій. Діяльність, що характеризується як політично відповідальна, залежить від взаємодії: компонентів соціально-політичного оточення

особистості (мікросфери) і компонентів внутрішнього світу, що формується під впливом зовнішніх факторів та обумовлює його відповідальність перед інстанціями і самим собою.

Проведене дослідження показало, що зовнішніми компонентами формування політичної відповідальності є: безпосередніми – положення особистості в системі соціально-політичних відносин; опосередкованими – державний, класовий, національний, релігійний, демографічний, професійний фактори, статево-вікове, сімейно-побутове положення. Індивідуальний рівень прояву виступає вихідним моментом і кінцевим результатом політичної відповідальності взагалі, всіх її носіїв.

РОЗДІЛ II. МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Функціонування політичної відповідальності в суспільстві та її реалізація здійснюється через механізм політичної відповідальності, що утворюється на основі політичної системи суспільства. Головним єдиним компонентом системи є політична влада, яка зосереджена в державі, політичних партіях і громадських організаціях. Владний механізм у свою чергу формує політичну відповідальність, що забезпечує його ефективне існування. У процесі становлення і розвитку сучасної української держави реально виникли такі проблеми, яких світова політична практика ще не знала або знала, як виняток із загальних правил. Якщо в Україні, наприклад, суверенізація розпочалась із створення принципово нової для країни політичної системи, то в більшості інших держав – з утворення

економічного базису, на основі якого потім формувалась політична надбудова. У результаті суб'єкти проявляли досить високий ступінь політичної відповідальності, чого сьогодні так не вистачає Україні. І це не випадково. Все ще не створені не тільки механізми політичної відповідальності, але є всі підстави стверджувати про відсутність відносно тривалого часу справжніх механізмів самої політичної влади, причому зверху до низу. Звідси очевидна необхідність не тільки створення ефективної моделі політичної відповідальності в країні, але і пошуку шляхів, способів приведення її в дію.

Механізмом політичної відповідальності суспільства є цілеспрямовано функціонуюча система політичних відносин, що забезпечує точність відтворення політичної волі суспільства в діяльності його суб'єктів. Представляється, що ознаками цієї системи можуть бути (див. дод. №12):

- наявність сукупності елементів при їх ієрархії, субординації та доцільній рухливості;
- організація елементів, наявність в ній підсистем, їх взаємодія та взаємозумовленість;
- здатність накопичувати робочу енергію, перетворювати її в необхідну форму, підсилювати та передавати первинні її імпульси;
- сукупна дія елементів системи на соціальний об'єкт з метою досягнення позитивних результатів;
- свідомість конструювання та керованість;
- відповідність законам і закономірностям суспільного розвитку;
- багатofункціональність.

Серед функцій системи механізму політичної відповідальності виділяються: перш за все регулятивна функція, яка полягає у

впорядкуванні взаємовідносин між її суб'єктами; виховна – функція формування позитивно-активного відношення суб'єктів до політичних установок, усвідомлення ними своїх обов'язків і перед суспільством; обмежувальна функція – визначення законності – незаконності дій суб'єкта, запобігання незаконним діям; контрольна функція – перевірка відповідності практики змісту суспільно-схвалюваних політичних принципів і норм; відновлювальна функція – організація реалізації порушених відповідальних зв'язків; нарешті, негативна функція санкціонування, яка полягає в здійсненні покарання осіб, які порушили правові норми, політичні принципи та переступили закон (див. дод. №13).

Багатофункціональність виражається у визначеній сукупності взаємодіючих функцій, але головним чином у ступені їх прояву на різних рівнях політичної відповідальності. Пропоноване дослідження приводить до висновку, що це система механізмів державного, соціально-групового та індивідуального рівнів політичної відповідальності, які в єдності, взаємообумовленості, виступають як підсистеми, які мають свою власну складну структуру та взаємозалежність. Істотними ж інтегруючими компонентами цієї системи та всіх її підсистем є усвідомленість політичної відповідальності її носіїв та інстанцій, суспільства в цілому; відповідні відносини її суб'єктів до соціальних верств і груп політично активного населення; теоретично обґрунтовані та практично вивірені політичні принципи, норми та санкції; політична організація суспільства як зосередження політичної діяльності щодо реалізації цих принципів, норм і санкцій; цілі, мотиви та результати останньої.

Вся система механізму політичної відповідальності детермінується:

– на державному рівні – організаційно-територіальним устроєм, формою правління, відповідним політичним режимом;

– на соціально-груповому рівні – соціальним середовищем, тобто громадянським суспільством: етносами, професійними об'єднаннями, недержавними організаціями та установами (кооперативами, фірмами), сімейно-побутовим і статево-віковим середовищем, політичними партіями, суспільно-політичними рухами і т. ін.;

– на індивідуальному рівні – політично-суспільними відносинами, політичними потребами, інтересами, цілями та ідеалами, її самосвідомістю, переконаннями, ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, духовним світом(див. дод. №15).

§ 1. Механізм політичної відповідальності на державному рівні функціонування

Носіями механізму політичної відповідальності на державному рівні є владні органи та установи, які впроваджують в життя внутрішню і зовнішню політику країни, здатні за допомогою комплексу заходів цілеспрямовано впливати на соціальний суб'єкт, спонукати його до конструктивної політичної діяльності у відповідності з встановленими політичними вимогами, принципами та нормами прогресивного розвитку суспільства.

У зв'язку з неоднозначністю організаційно-територіального устрою, форм правління та політичних режимів сучасних держав, є правомірним, обґрунтованим і необхідним у механізмі політичної

відповідальності державного рівня виділення таких його різновидів, як: унітарний, федеративний та конфедеративний – відповідно до державного устрою; парламентський, президентський, змішаний – відповідно до форм правління; демократичний, тоталітарний та авторитарний – відповідно до типу політичного режиму (див. дод. №16).

Специфікою федеративного різновиду механізму політичної відповідальності є те, що він, з одного боку, покликаний забезпечувати ефективну регуляцію взаємостосунків у федеральній владі, цілісне існування та прогресивний розвиток всієї держави, виключення політичних криз, а з іншого боку, бути механізмом не тільки суб'єкта, але й інстанції політичної відповідальності, якою виступає федеральна влада. Такий механізм характерний нині для високорозвинутих країн, де він склався історично та ефективно функціонує у зв'язку з усуненням у відносинах між федерацією та її суб'єктами антагоністичних протиріч і встановлення між ними відносин взаєморозуміння та довіри (США, Німеччина, Великобританія та інші). Для сьогоденної України він вважається неприйнятним, хоча і наполегливо пропонується рядом політичних партій, які діють у країні (86, с.59). Україна ніколи не була федеративною державою, а досвід її тривалого входження до складу федерації робить більш вагомим неприйняття такого організаційно-територіального устрою. Крім того, перехід до федерації в умовах політичного плюралізму (точніше сказати – політичного хаосу), практичної відсутності державного механізму політичної відповідальності та глибокої економічної кризи, зростанням територіальних проблем, загостренням боротьби за владу і за частину

суверенітету є небезпекою для цілісності країни, економічного банкрутства, збройних конфліктів і громадянської війни, нарешті, втрати завойованої самостійності та суверенітету. Виходить, що вимоги негайного державного федералізму України є ніщо інше як політична безвідповідальність і політичний авантюризм його авторів, які намагаються таким шляхом реалізувати свої особисті владні домагання, економічні та інші вигоди за рахунок подальшого пограбування народу.

Україна є унітарною державою, згідно статті № 2 Конституції України з відповідним механізмом політичної відповідальності. Який в нас склався історично і є традиційним. Держава вважається унітарною (простою), якщо її частини не мають державної самостійності. У такій державі є одна конституція, одне громадянство, одна система вищих органів влади. Все це Україна мала раніше, має і зараз, правда, що у стадії реформування. Наявність же у складі держави Автономної Республіки Крим не є причиною відмови від унітаризму на користь федералізму.

У світовій практиці автономії у складі унітарних держав – явище далеко не поодиноким, навпаки, поширене (42, с.3-26). Наприклад, статус автономії має одна з губерній у Фінляндії. Згідно конституції Італії всі області країни є автономними утвореннями з власними правами і функціями. Автономні ряд регіонів Іспанії. Контроль над їх діяльністю здійснюється Конституційним судом, урядом, органами юстиції.

Специфіка механізму політичної відповідальності в цьому випадку обумовлена тими обмеженнями політичної самостійності, які встановлюються унітарною державою для своїх автономних

утворень. Вони не однозначні в різних державах. Проте завжди статус автономії (акт, що служить правовою основою діяльності автономних органів) обов'язково затверджується загальнодержавним законом. Закони, які приймаються органами влади автономій, можуть бути скасовані центральними органами влади, якщо вони суперечать загальнодержавним законам; автономні органи влади здійснюють свою діяльність під наглядом центральних органів, які, як правило, призначають для цього своїх спеціальних представників.

Отже, органи влади автономних утворень в унітарних державах політично відповідальні головним чином в межах своїх автономій і повноважень, а безпосередньою інстанцією політичної відповідальності для них виступає загальнодержавна влада. Так само і механізм політичної відповідальності в автономіях реалізує свої функції тільки в їх межах. Головна проблема, таким чином, полягає в розмежуванні територій та владних повноважень між центральними і автономними державними органами. Оскільки нерідко вона вирішується силовими методами, тому, щоб виключити їх, у демократичних унітарних державах ефективним є всенародний референдум за умови, звичайно, що його підсумки обов'язкові для реалізації. Тоді навіть наявні та небажані прорахунки при визначенні повноважень органів державного управління не сприйматимуться народами країни і автономій гостро, негативно, хоча б до чергового референдуму.

Таким чином, специфікою механізму політичної відповідальності в Україні є його одночасне функціонування в Автономній Республіці Крим. Сама Автономна Республіка Крим виступає суб'єктом політичної відповідальності згідно статей 135 – 138 Конституції

України відносно створення політичних інститутів влади в республіці; прийняття нормативно-правових актів, віднесених до її компетенції; проведення виборів у Верховну Раду Криму; організація та проведення референдумів; реалізації політичних програм розвитку; забезпечення національної згоди; забезпечення функціонування державної та національних мов і т. ін.

Механізм політичної відповідальності на державному рівні також специфічний існуючими формами правління в країні, якими є: монархія з її різновидами (абсолютна, конституційна, теократична) та республіка (президентська, парламентська, змішана). У парламентській республіці, як відомо, головним суб'єктом і вищою інстанцією політичної відповідальності є парламент. Змістом - його політична діяльність (законодавча, контрольна). Парламент приймає закони, обов'язкові для себе та всіх органів влади, а також всіх громадян, обирає президента, призначає прем'єр-міністра, уряд, міністрів, інших урядових посадовців або затверджує їх за представленням президента; формує та затверджує бюджет країни, контролює діяльність виконавчої влади, власну діяльність, надходження і витрачання бюджетних коштів (103, с.240). Отже, парламент, в її парламентській республіці, на державному рівні політичної відповідальності виступає вищою інстанцією. При всьому цьому, в парламентській республіці правом політичного правління володіє окрема політична партія або коаліція політичних партій, яка завоювала на виборах парламентську більшість. Крім того, парламент - однозначно колективний орган державного управління, всі свої рішення він ухвалює більшістю поданих парламентаріями голосів, що є ще однією ознакою справжнього демократизму всієї політичної

системи держави. Але в парламентській республіці і політична відповідальність на її державному рівні є колективною. А це породжує, не може не породжувати, серйозні проблеми як позитивного, так і, на жаль, негативного плану. Останні можливі та в реальному житті зустрічаються досить часто. До того ж вся світова практика парламентаризму все ще не виробила проти них однозначних “цілющих лікарських засобів.” (55, с.33-36).

Головним з негативізмів парламентаризму, на погляд автора, виступає можливість перетворення політичної відповідальності парламенту в його політичну безвідповідальність. Хто, наприклад, був відповідальний в СРСР за мілітаризацію всього суспільного життя, за війну в Афганістані, за використання армії проти мирних політичних демонстрацій населення, за економічні експерименти, які привели величезну могутню країну до економічної кризи, за одностороннє впровадження єдиної дозволеної ідеології, за політизацію всього життя? Відповідей на ці та інші подібні питання немає та не може бути. (44, с.325-381).

Це означає, що парламентський різновид державного механізму політичної відповідальності постійно потребує “противаг,” комплексних заходів, які можуть забезпечити, якщо не усунення політичної безвідповідальності зовсім, то хоча б максимально значне її обмеження, попередження та можливість найбільш безболісної для суспільства ліквідації її наслідків. Як свідчить світова та вітчизняна практика такими заходами можуть бути: політична активність народу, консолідована та дієва опозиція, різні судові інстанції, такі як верховний або конституційний суд (55, с.33-36). Проте і ці компоненти державного механізму політичної відповідальності

парламентської республіки в певному соціальному просторі та в певний час можуть виявитися неефективними, оскільки самі вони далеко не оптимальні: судові органи створюються парламентом, отже, вони підзвітні йому, залежать від нього; діяльність політичної опозиції можна звести майже до мінімуму силовими, пропагандистськими та іншими прийомами; ними ж “приглушити” політичну активність народу.

У президентській республіці формується та функціонує відповідний механізм політичної відповідальності. Його вищою інстанцією є президент. У цьому механізмі президент не підзвітний перед парламентом. Він є главою держави і виконавчої влади, формує та очолює уряд, має одноосібне право його розпуску. Парламент володіє законодавчими повноваженнями, але не має права вимагати відставки уряду (57, с.3-16). Його законодавча функція може бути припинена президентським правом вето. Контролюється парламент Конституційним судом, що стежить за відповідністю законів Конституції країни, які приймаються парламентом.

У президентському різновиді механізму політичної відповідальності специфічна роль партій. Вона зводиться, як показує світова практика, головним чином до висунення своїх лідерів на пост президента країни. Політична партія (або блок політичних партій), яка забезпечила обрання свого лідера президентом, набуває неофіційного статусу президентської партії (президентського блоку партій). У парламенті вона може опинитися в меншості. За відсутності у президентській партії парламентської більшості між президентом і парламентською опозицією неминучі складні та суперечливі взаємовідносини. У реальному політичному житті вони

нерідко завершуються політичними кризами і навіть достроковими відставками президента, уряду або розпуском парламенту. При будь-якій розстановці політичних сил в парламенті президентський різновид механізму політичної відповідальності в демократичній державі повинен обов'язково включати систему об'єктивного контролю за діяльністю президента. Визначатися така система може тільки конституцією країни, оскільки конституція має статус основного закону держави. У зв'язку з цим, при визначенні статусу президента важливе значення має урахування, як позитивного так і негативного досвіду функціонування президентського механізму політичної відповідальності. При подальшому вдосконаленні конституції нашої країни доцільно проаналізувати історичний досвід інших держав і народів. Наприклад, уроки процесу становлення президентської форми правління в Росії після розпаду СРСР. Вони суперечливі, а сам процес на початковому своєму етапі, що називається перехідним, дуже болісний. Справа дійшла до озброєного придушення президентом Б.М. Ельциним представницького органу влади. У даному випадку говорити про політичну відповідальність президента, його оточення за свої дії не доводиться. Президентський механізм політичної відповідальності тут є просто відсутнім. (36, с.8-12). У відносно стабільні періоди людей цікавлять соціальні якості влади: компетентність, доступність і т.ін. У смутні часи, якщо вони тривалі, як приборкати стихію. Тому, головний урок який можна отримати з процесу становлення нової російської державності очевидний: реформування політичної системи суспільства у пряме перетворення парламенту в інстанцію політичної відповідальності

для президента, тобто на певну протывагу президентської влади. (56, с.17-23).

Значною мірою і для України актуалізується проблема розвитку та вдосконалення механізму політичної відповідальності на державному. Тільки адаптований для українського середовища механізм допоможе уникнути крайнощів у всій системі влади. Механізм політичної відповідальності у парламентській Україні, що не має ще державних традицій, адекватного рівня політичної культури, широко розвинених партійних структур, може привести до низької ефективності парламенту, до вічних суперечок різних соціальних і політичних сил, які не мають більшості в ньому, перетворитися на орган реалізації всього лише матеріальних домагань і політичних амбіцій парламентаріїв до політичної безвідповідальності. Отже, наявність президента, як інстанції відповідальності для парламенту, яка б могла на нього впливати, спонукаючи до продуктивної політичної діяльності, є необхідністю і потребою демократичного правління. Такою ж необхідністю і потребою є парламент як протывага централізму влади та її авторитаризму. І президент, і парламент повинні діяти в одному механізмі політичної відповідальності. Політичний суб'єктивізм і свавілля не виключені зовсім у функціонуванні такого механізму. При його наявності з формальної на реальну перетворюється можливість народу бути сувереном, політична активність мас стає необхідністю, розширюється база опозиції та посилюється її вплив (у опозиції один до одного можуть знаходитися навіть президент і парламент), колективна відповідальність поєднується з одноосібною, зростає роль судових органів, у державі починає панувати закон, вона

починає перетворюватися на правову. Гілки влади в цьому механізмі є не тільки вищими інстанціями, але і вищими суб'єктами політичної відповідальності. Вони незалежні один від одного настільки, щоб не створювати перешкод для самостійних дій, але вони і залежні один від одного настільки, щоб попереджати, не допускати, обмежувати політичну безвідповідальність.

В Україні з 1996 року по 2004 рік був створений та діяв на державному рівні президентсько-парламентський різновид механізму політичної відповідальності. Створенню такого різновиду механізму політичної відповідальності в Україні сприяли ряд факторів.

По-перше, багатовікова історична традиція віри народу в сильну владу, якою в демократичній державі може бути влада президента. Історичною є і традиція всі питання вирішувати спільно, зберегти та продовжити яку може тільки парламент як представницький орган народу.

По-друге, основи президентсько-парламентської форми правління, що вже склалися, були закріплені в Конституції України 1996 року.

З іншого боку, інституційною основою президентсько-парламентського механізму політичної відповідальності є функціонування суб'єктів **представницької** влади в Україні і **в першу чергу** Верховної Ради України. Згідно конституції, вона є єдиним органом законодавчої влади в Україні (60, ст.75), вищою інстанцією політичної відповідальності для всієї **представницької** влади. Для Верховної Ради вищою інстанцією політичної відповідальності є Конституційний суд України, що **розглядає** відповідність законів Конституції України, що приймаються нею. Безпосередньою

інстанцією політичної відповідальності для Верховної Ради є Президент України. Він може припинити повноваження Верховної Ради, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; має право вето відносно прийнятих Верховною Радою законів з подальшим поверненням їх на повторний розгляд. Згідно Конституції України, об'єктом політичної відповідальності Верховної Ради є її діяльність щодо внесення змін до Конституції України, щодо призначення всеукраїнського референдуму згідно статті 73 Конституції. Також законів з проблем політичного життя країни; визначення внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України та інших військових формувань; здійснення парламентського контролю. Парламентський контроль грає важливу роль в президентсько-парламентському механізмі політичної відповідальності, що ефективними його формами є депутатські запити, парламентські розслідування, створення спеціальних комісій.

Після внесення змін і доповнень до Конституції України в 2004 році, які стали початком політичної реформи, змінився і механізм політичної відповідальності. Зміни повноважень суб'єктів вищих органів політичної влади привели до утворення нового різновиду механізму політичної відповідальності - парламентсько-президентського. Президент стає тільки главою держави. Вищим органом у системі виконавчої влади став Кабінет Міністрів України на чолі з прем'єр-міністром (60, ст.113). Кабінет Міністрів України у відповідності із змінами став відповідальним перед Президентом України і Верховною Радою України, але підконтрольним та

підзвітним Верховній Раді України. Тобто Верховна Рада у даному випадку є безпосередньою інстанцією політичної відповідальності. Політична реформа, яка розпочалася, так і не зкінчилась. Конституційний суд України в 2010 році припинив її, коли визнав зміни до Конституції України в 2004 році недійсними.

Президент України, згідно Конституції, є главою держави і вищою інстанцією політичної відповідальності для всіх структур державної влади (59, ст.85, ст.113, ст.122). Він же безпосередня інстанція для уряду. Згідно статті 106 Конституції, Президент України призначає прем'єр-міністра, припиняє його повноваження та ухвалює рішення про його відставку. Він призначає за поданням прем'єр-міністра членів Кабінету Міністрів України (59, ст.106). Вищою інстанцією політичної відповідальності для Президента України є Конституційний суд України. Саме він ухвалює остаточне рішення про відповідність актів президента Конституції України (60, ст.150). Конституційний суд дає висновок про законність діючих міжнародних договорів, а при зверненні Верховної Ради – про дотримання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про Президента України з його поста у порядку імпічменту (59, ст.151). Безпосередньою інстанцією політичної відповідальності для Президента України є Верховна Рада України, що має право усунення президента з поста у порядку імпічменту; при дачі згоди на призначення президентом прем'єр-міністра, генерального прокурора, Голови Антимонопольного Комітету України і інших посадовців; при призначенні на посаду Голови Національного банку України за представленням президента; при дачі згоди у встановлений законом

термін на обов'язковість виконання міжнародних договорів України і на їх денонсацію.

Також безпосередньою інстанцією політичної відповідальності для президента є його виборці, **але тільки** у момент виборів. Надалі вони **виступають тільки** формальною інстанцією відповідальності, **оскільки** ефективного механізму контролю і санкціонування **безпосередньої** діяльності президента громадянами України не існує. Вони можуть **тільки** брати участь у всеукраїнському референдумі за народною ініціативою, **але** на вимогу не менше трьох мільйонів громадян, що мають право голосу, **за умови, що** підписи **зібрані** в двох третинах областей і не менше ніж по сто тисяч підписів у кожній області (59, ст.72). **Проте** в самій Конституції не обумовлені правові наслідки референдуму. Така система взаєностосунків не дає **можливості** впливати на політичну діяльність президента протягом терміну його повноважень.

Президент України несе політичну відповідальність відносно державної незалежності, національної безпеки, територіальної цілісності, правонаступництва держави, дотримання Конституції України (59, ст.102, ст.106). З іншого боку, інституційною основою президентсько-парламентського механізму політичної відповідальності є функціонування суб'єктів **представницької** влади в Україні і **в першу чергу** Верховної Ради України. Згідно Конституції, вона є єдиним органом законодавчої влади в Україні (59, ст.75), вищою інстанцією політичної відповідальності для всієї **представницької** влади. Для Верховної Ради вищою інстанцією політичної відповідальності є Конституційний суд України, що **розглядає** відповідність законів Конституції України. Безпосередньою

інстанцією політичної відповідальності для Верховної Ради є Президент України. Він може припинити повноваження Верховної Ради, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть початися; має право вето відносно прийнятих Верховною Радою законів з подальшим поверненням їх на повторний розгляд. Згідно Конституції України, об'єктом політичної відповідальності Верховної Ради є її діяльність по внесенню змін до Конституції України щодо призначення всеукраїнського референдуму згідно статті 73 Конституції; законів з проблем політичного життя країни; визначення внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України та інших військових формувань; здійснення парламентського контролю. Парламентський контроль грає важливу роль в президентсько-парламентському механізмі політичної відповідальності. Ефективними його формами є депутатські запити, парламентські розслідування, створення спеціальних комісій.

Важливим суб'єктом механізму політичної відповідальності є уряд. В Україні – це Кабінет Міністрів, як вищий орган виконавчої влади і, відповідно, вища інстанція її політичної відповідальності. Кабінет Міністрів України є об'єктом політичної відповідальності в першу чергу Президента та Верховної Ради України. Політична відповідальність його полягає в тому, що Прем'єр-міністр України та персональний склад Кабінету Міністрів призначаються Президентом України. Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України має наслідком його відставку (59, ст.113). Безпосередньо об'єктом

політичної відповідальності Кабінета Міністрів України є його діяльність. В першу чергу це забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів та актів Президента України. Об'єктом відповідальності Кабінета Міністрів України є також забезпечення прав і свобод громадян, проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; соціального захисту, освіти, науки і культури; розроблення закону про Державний бюджет України; Здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; організація та забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України(59, ст.116).

Дієвим чинником ефективного функціонування державного механізму політичної відповідальності є система судової влади та правоохоронних органів, які повинні здійснювати контроль виконання законів, санкціонування дій суб'єктів як результат негативної відповідальності. Наявні в країні засоби і досвід боротьби із злочинними елементами, корупцією є запорукою правової та політичної стабільності в країні. В Україні сформувалась судова система, яка діє у відповідності з Конституцією України (ст.124). Судочинство здійснюється Конституційним Судом і судами загальної юрисдикції (59, ст.124). Найвищим судовим органом в системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Головним суб'єктом політичної відповідальності в системі правосуддя є Конституційний суд України. На нього до певної міри покладені обов'язки бути інстанцією політичної відповідальності для вищих структур влади в

питаннях відповідності їх правової діяльності нормам Конституції України, а також при прийнятті рішень у разі імпічменту президента або у разі розпуску Верховної Ради України. При офіційному тлумаченні Конституції та законодавчих актів України, що приймаються вищими структурами влади, Конституційний суд України виступає як інстанція так і суб'єкт політичної відповідальності. Розуміння цього положення особливо важливо зараз, коли деякі статті Конституції та законодавчі акти, що приймаються, тлумачаться неоднозначно. Конституційний суд до певної міри несе при призначенні перспективну політичну відповідальність перед Президентом, Верховною Радою України, які призначають до його складу по шість суддів (59, ст. 148). Після призначення політична відповідальність стає проспективною взагалі для України та ретроспективною, у певних випадках, для інстанцій, які їх призначили .

Певну нейтральність з погляду політичних інтересів вищих структур влади можуть мати шість суддів, що призначаються з'їздом суддів України. (ст. 148). В цілому, аналіз функцій основних суб'єктів вищих структур державної влади України з погляду їх відповідальних взаємостосунків дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, Конституцією України законодавчо закріплені суб'єкти політичної відповідальності в політичній системі суспільства – відповідно визначені їх основні обов'язки, принципи та відносини.

По-друге, динаміка взаємостосунків між Президентом, Кабінетом Міністрів, Верховною Радою України побудована на механізмі противаг на принципах підзвітності, підконтрольності та санкціонування. Так, з одного боку, призначати вищих посадовців на

відповідні посади, а також приймати по ряду політичних питань рішення, президент може тільки з відома Верховної Ради. З іншого боку, Верховна Рада України може призначати вищих посадовців, а також ухвалювати певні політичні рішення, за пропозицією Президента України.

По-третє, об'єктом безпосередньої політичної відповідальності Президента є Кабінет Міністрів України. У цьому полягає специфіка механізму політичної відповідальності. Разом з тим Кабінет Міністрів України виконує волю Верховної Ради України, що створює його політичну відповідальність. Це означає, що ті або інші невдачі в політичному житті країни завжди пов'язані з урядом, але не як результат безвідповідальної діяльності Президента або Верховної Ради. При президентсько-парламентському механізмі політичної відповідальності уряд завжди є “винуватцем” невдач всіх вищих структур влади, а значить об'єктом їх спекуляцій і більшою мірою для президента, виступаючи ніби “громовідводом” від опозиції та інших політичних сил. В Україні є практика коли щорічно змінювався як прем'єр-міністр так і члени Кабінету міністрів. Постійна зміна уряду приводила до плутанини в управлінні країною, а то і до її втрати. При цьому згідно статті 115 Конституції України, відставка прем'єр-міністра є одночасно відставка всього Кабінету Міністрів. Проте, Президент України, використовуючи різні прийоми, сам визначав якому міністру залишитися в уряді, а якому піти у відставку, тим самим підмінюючи прем'єр-міністра. Таким діям президента прем'єр-міністр нічого не міг протиставити, бо він від нього залежив. Після внесення змін до Конституції України в 2004, статус прем'єр-міністра

підвищився та дав можливість більш ефективно реалізовувати запропоновану програму розвитку країни.

Прем'єр-міністр України отримав певну незалежність. Він став призначатися Верховною Радою за поданням Президента України. Кандидатуру та за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України (60, ст.114). Але розпочата політична реформа не завершилась, а створила механізм політичної відповідальності, що частково функціонував за президентсько-парламентською схемою, а частково за парламентсько – президентською. При загальній узгодженості більшості політичних сил в країні щодо визначення єдиного центра прийняття політичних рішень, такий механізм може більш-менш ефективно працювати. Але країна мала вже політичну практику, коли узгодженості не було. Фактично такий механізм державної влади не працював. Його структури вели боротьбу між собою власне за саму владу та за її матеріальні здобутки.

Після рішення Конституційного суду України від 30 вересня 2010 року, щодо неконституційності змін до самої Конституції в 2004 році, механізм влади знову став замість парламентсько-президентського президентсько-парламентським. Відповідно змінився і механізм політичної відповідальності. Сучасний механізм вищої виконавчої влади є більш стабільним. Але тепер відставка Кабінету Міністрів знов залежить напряду від президента та завжди є причиною його невдач.

По-четверте, державний механізм політичної відповідальності специфічний політичним режимом, **тобто** сукупністю прийомів і методів, за допомогою яких здійснюється державна влада. Вищим

досягненням у практиці політичних режимів є демократія. Сьогодні у всьому світі переважає оцінка демократії як феномена нового часу, що ознаменувався переходом від традиційного суспільства до сучасного. Проте дихотомія «традиційне – сучасне» значно спрощує соціально-історичне бачення: традиційність є втіленням застою і безвладдя, а сучасність – етапом, що вінчає людське досягнення. Кожна країна має свою специфіку розвитку, а значить, і концепцію демократії. У західному світі зараз актуальні концепції представницької демократії. Вони в тій чи іншій мірі враховують особливості сучасного індустріального суспільства, затверджують відкритий характер рішень представницькими органами влади будь-якого рівня за участю обраних представників народу, відкидають будь-які спроби вирішення життєво важливих питань бюрократичними способами як несумісними з демократією. Інтерес представляють, у зв'язку з цим, ідеї про реалізацію політичних мотивів, цінностей, здібностей індивідів через ідентифікацією з групою.

Ряд вітчизняних політиків і політологів намагаються перенести на наш ґрунт традиційну американську модель механізму політичної відповідальності, виставляючи як аргументування її інституційні чинники – ідеальну злагодженість у роботі установ законодавчої, виконавчої та судової влад. Але при цьому не враховується та обставина, що американський, наприклад, механізм політичної відповідальності своєю стійкістю зобов'язаний багато в чому не інституційним передумовам, а особливостями історії та культури США. По-перше, молода американська демократія спиралася на відносно невеликі, однорідні в расовому і соціальному відношенні

верстви населення – білих власників. Ці кола свої основні проблеми вирішували поза політикою, а вимоги, що висувалися до неї, ніколи не були надмірними, такими, що не створювали перенапругу в системі управління. Політичний консенсус був легко досяжний через однорідність політично активної меншості населення. По-друге, центральний уряд володів порівняно вузьким колом повноважень. Основні соціальні проблеми вирішувались на місцях. Очікування населення від політики ніколи не були надмірно завищеними, а наявність вільних земель на заході США служила важливою віддушиною і живила американську мрію про можливість кожного громадянина, що потерпів невдачу у звичному середовищі, все “розпочати з початку” на новому місці. Такі умови дозволили створити дійсно демократичну систему механізму політичної відповідальності з американською специфікою. Її механічне перенесення в умови нашого кризового суспільства є необґрунтованим. Було б необачно йти шляхом пошуків автоматично діючого політичного механізму, який володіє наперед заданими властивостями і гарантіями соціальної стабільності. Таких механізмів немає і бути не може. Для України необхідний свій власний механізм політичної відповідальності, який би враховував як традиції країни, так і сучасні світові досягнення в цій області. Формування його пов'язані з системою відповідальних взаєностосунків, що складаються між президентською, виконавчою, законодавчою і судовою гілками влади, які засновані на принципах сучасної демократії. З моменту створення незалежної Української держави між ними виникли певні суперечності, які загалом є причиною кризи в країні, у тому числі корупції, політичного

протистояння відомих політичних сил. Як представляється. Першим етапом такого протистояння було підписання конституційного договору Верховною Радою, що дало початок президентсько-парламентського механізму політичної відповідальності. Аналогічна ситуація була або є характерною для інших країн СНД. Вирішилася або вирішується вона по-різному. У Росії, наприклад, перший етап протистояння завершився жовтневим 1993 року переворотом. “Прогресивний” президент Б.М.Єльцин розстріляв діючий тоді “реакционный Верховный Совет” Російської Федерації. На його місці з'явився новий парламент – “прогресивні” Федеральні збори. Проте це не вирішило проблему. Слід підкреслити, що протиріччя між різними гілками влади неминучі. Важливо, щоб вони не переросли в конфлікт.

У США, наприклад, суперечності між Конгресом і Президентом нерідко досягають значної гостроти, але вирішуються вони на основі принципів легітимності, ефективності та відповідальності. Для дотримання цих принципів в США постійна увага приділяється проблемі законодавчого контролю над діями виконавчої влади. Президенти, які страждають від такого контролю, прагнуть дати зрозуміти громадянам, що Конгрес консервативний, в його роботі недостатньо оперативності. Проте Конгрес США будь-яку ініціативу виконавчої влади, що не вписується в нормативну систему, бере під свій контроль, пам'ятаючи про те, що нації, які не уміють чекати, часто піддаються спокусі швидких рішень і схильні давати картбланш виконавчій владі; “нетерплячі” ж нації нерідко нехтують законом і законодавчою владою, підміняючи законність авторитетом “володаря”. З цих позицій напрошуються маловтішні висновки

відносно політичної відповідальності її суб'єктів в Україні. До того ж Конституція України містить передумови для створення режиму безконтрольності влади. Це призначення Президентом України голів адміністрацій, відсутність механізму санкціонування їх діяльності з боку громадян; відсутність механізму реалізації результатів всеукраїнського референдуму та інші.

Стосовно України, на думку автора, модель демократичного механізму політичної відповідальності повинна характеризуватися наступними ознаками, частина з яких зафіксована в Конституції.

- Визнання народу джерелом влади, а значить, вищою інстанцією політичної відповідальності.
- Виборність основних органів влади і посадовців, їх підзвітність виборцям.
- Підконтрольність, тобто відповідальність органів держави, що формуються шляхом призначення, перед виборними установами.
- Визнанням фактичного рівноправ'я громадян, проголошення основних демократичних прав і свобод.
- Легальне існування плюралізму інтересів в суспільстві.
- Побудова державного апарату за принципом розподілу влади, тобто рівність відповідальності її гілок.
- Рівність всіх громадян перед законом, їх політична відповідальність перед державою.
- Можливість оцінки народом діяльності органів державної влади та впливу на неї недержавними засобами.

В Україні такими можуть бути наступні.

Виступи не тільки президента, але і інших вищих посадовців перед виборцями (безпосередньо і через засоби масової інформації).

При цьому, бажано, якщо через два роки правління виявиться, що президент принципово відхилився від проголошеної ним програми політичного розвитку країни (оцінити це можуть спеціальні комісії експертів, Конституційний суд та інші), то він зобов'язаний піти у відставку, а в країні повинні бути призначені дострокові вибори нового президента. Це положення доцільно в майбутньому внести в Конституцію країни.

- Відзив президента та інших виборних осіб, що не виправдали довіри виборців. Таке право є в багатьох країнах. Проте способи його реалізації не завжди існують, та не завжди є дієвими. Відзив президента та інших вищих посадовців громадянами України в даний час в конституції відсутній і здійснюватися не може. Такого механізму немає.

- Можливість виступів у засобах інформації з приводу діяльності державних органів. У даний час громадянам України згідно статті 34 Конституції України гарантується право на свободу думок і слова, на вільний вираз своїх поглядів і переконань, розповсюдження інформації. Проте можливості його використання значно обмежені. Розподіл засобів масової інформації між різними гілками влади привів до того, що та або інша редакція телебачення, радіо, газети часто відстоює інтереси своїх засновників, а по відношенню до інших займає критичні і навіть непримиренні позиції. Це приводить до фактичної недоступності засобів масової інформації рядовому виборцю, до ігнорування їх заяв, звернень, скарг, прохань. Засоби масової інформації є взагалі “четвертою владою” в країні, не враховувати її ролі в державному будівництві не можливо. Це дієвий

чинник контролю влади, суттєвий елемент механізму політичної відповідальності.

- Проведення, мітингів, демонстрацій і виступів громадян з оцінками, критичними зауваженнями на адресу влади, проголошенням законних вимог виконання ними тих або інших рішень (107; 60, ст.39-40). Ситуації, що вимагають використання таких засобів, виникають регулярно, оскільки практично більшість невирішених в країні економічних, соціальних проблем носять політичний характер і вимагають дієвого функціонування механізму відповідальності. Без нього вийти з такої ситуації неможливо. Наприклад, питання своєчасної виплати заробітної плати, що здається елементарним, не вирішується навіть за наявності грошових ресурсів через політичну безвідповідальність тих або інших керівників, що використовують ці ресурси для отримання додаткового прибутку. Скільки-небудь тривала подібного роду практика неминуче створює умови навіть для насильницького скидання існуючих структур влади.

- Можливість організації і проведення різними соціально-політичними інститутами (для виявлення політичної громадської думки), референдумів (всенародного голосування) по різних аспектах політичного життя (60, ст.69).

Таким чином, механізм політичної відповідальності в суспільстві системний. Без постійно функціонуючого такого механізму в політиці обов'язковий суб'єктивізм, авантюризм, волюнтаризм.

Механізм політичної відповідальності на рівні державної влади специфічний залежно від типів держав, їх організаційно територіального устрою, форм правління та політичних режимів.

Окрім владних органів знизу до верху, його компонентами є також свідомість політичної відповідальності її суб'єктів та інстанцій, відповідні відносини між ними, політична активність громадян, політичні принципи, норми, цілі, мотиви, ідеали і результати політичної діяльності, існуюча політична організація суспільства. Таким чином в Україні доцільна своєрідна унітарна та змішана модель державного механізму політичної відповідальності, специфічного для демократичного політичного режиму.

§ 2. Механізм функціонування політичної відповідальності в громадянському суспільстві

У політичній сфері життєдіяльності громадянське суспільство виступає колективним суб'єктом, об'єктом та інстанцією політичної відповідальності, важливою ланкою відповідного різновиду її механізму. Це можливо лише в демократичній державі, оскільки тоталітаризм, наприклад, підпорядковує собі все суспільство, здійснює всебічний контроль суспільного життя, позбавляє людину демократичних свобод і прав, а країну занурює в стан стагнації (22, с.263-268). Всі компоненти суспільства тоталітаризм штучно відчужує від політики, політичну відповідальність перетворює на формальну, а від її механізму залишає видимість. Але тоталітаризм відносно тимчасовий, історично минаючий. Багатовіковий досвід світової політичної історії переконує в об'єктивності та неминучості загальної демократичної тенденції соціально-політичного розвитку народів і держав. Навіть при самих реакційних формах антинародних режимів завжди є сили які вступають у боротьбу з ними, що зрештою завершується перемогою демократії, а механізм політичної

відповідальності, що виникає в ході цієї боротьби, потім є базою на якій формуються та розвиваються всі її компоненти.

Рівень соціально-групового механізму політичної відповідальності специфічний також щодо висунення в ньому на перші ролі певних його компонентів. Якщо на державному рівні механізму політичної відповідальності превалюють органи влади, то на рівні громадянського суспільства – свідомість політичної відповідальності, політична відповідальність має, що проявляється в їх цілеспрямованій політичній діяльності. На рівні політичної відповідальності громадянського суспільства своєрідні також взаємодія та функціонування первинних і вторинних суб'єктів політичної відповідальності. Первинні суб'єкти – це організаційно утворені цілісні суспільні групи, учасники яких об'єднані спільністю своїх інтересів і прагнень, внутрішніх взаємозв'язків відособлення, самовизначення та самоорганізації. В цьому механізмі вони виступають інстанціями відповідальності по відношенню до вторинних суб'єктів, тобто суспільних інститутів, їх органів, малих суспільних груп і представницьких колективів. Що ж до ступеня і характеру політичної відповідальності вторинних суб'єктів, то вона детермінується в цілому їх положенням в її механізмі. Первинні суб'єкти похідні від вторинних, оскільки вони утворюються головним чином у відповідь на запити вторинних і виконують по відношенню до них, службову, виконавчу функцію. При цьому вторинні суб'єкти підрозділяються на непрямі безпосередні. У механізмі політичної відповідальності непрямі суб'єкти, тобто пропагандистські інститути, партії, органи масових політичних рухів є посередником у встановленні та підтримці політично відповідальних зв'язків між

класами, верствами, етнічними групами і безпосередньо діючими в політиці індивідами та колективами. Інша роль в цьому механізмі безпосередніх (прямих) суб'єктів, тобто суспільних мікроструктур та індивідів, політичних подій, що є прямими учасниками, і виконавцями конкретних дій. У певних обставинах для досягнення або підтримки політично відповідальних відносин в суспільстві вони стають безпосередніми натхненниками, організаторами і керівниками колективних дій, поведінки мас.

Подібне співвідношення в механізмі політичної відповідальності його первинних і вторинних (непрямих і безпосередніх) суб'єктів не можна представляти статично. Процеси дезінтеграції, що відбуваються в різних суспільних класах, соціальних групах і верствах, розколи в політичних партіях, банкрутства політичних лідерів та інші такого роду явища показують, що первинні суб'єкти в тій же мірі можуть втратити своє значення, в якій похідні (вторинні) суб'єкти отримати його і зрівнятися з ним. У зв'язку з цим є необхідним виділити в даному механізмі особливу роль керівних груп як безпосередніх суб'єктів політичної відповідальності громадянського суспільства, оскільки вони визначають цілі політичної діяльності, ухвалюють рішення про її форми та засоби; “запускають” їх в справу та самі реалізують деякі дії. Це керівні центри рухів і формальних інститутів, груп, наприклад, партій; політичної еліти; групи партикулярних інтересів (лобі). Їх компетенції не обов'язково регламентовані, але вони володіють суспільним авторитетом, уміннями мобілізувати спільність, регулювати поведінку мас, нав'язувати їм свою волю, контролювати поведінку підлеглих.

Нинішньому суспільству в Україні добре відомі результати функціонування механізму політичної відповідальності партійно-державної еліти, некомпетентних “народних” представників всеосяжної демократії, рівносильні відсутності всякого механізму (137, с.79-93). Що вважати за краще? Багато сучасних політиків схиляються до доцільності механізму політичної відповідальності професійної еліти (9, с.117-119).

На думку автора, використання професійної еліти можливо тільки за наявності високорозвиненого громадянського суспільства, забезпечення узгодженості інтересів і політичної волі більшості громадян з діяльністю державної влади, що безпосередньо управляє всім її чиновницьким апаратом. Сучасний етап життя нашого суспільства відрізняється великою кількістю нових проблем, що привертають загальну увагу. Особливо це характерно відносно дій представників вищої державної влади, які широко обговорюються в засобах масової інформації. Після десятиліть замовчування та дезінформації настав період більш об'єктивної оцінки відповідальності політичної еліти. У зв'язку з цим, виникла гостра необхідність рішучої відмови від тих стереотипів політичної еліти з питань місця і ролі в суспільстві, що склалися. У нашій країні тривалий час в масовій свідомості панував міф про те, що суспільство прискорено рухається до соціальної однорідності. Наявність еліти, “верхів” і “низів” приписувалась тільки антагоністичному суспільству, хоча, насправді, проблема політичної відповідальності кола осіб, які приймають найважливіші рішення для життєдіяльності країни існує завжди. Була і є вона і в нас, при цьому, що нині в стані особливої гостроти під впливом соціально-політичної, економічної та

управлінської криз в країні, кризи всієї її політичної системи. Очевидно, що одним з шляхів стабілізації становища є ефективна діяльність елітних груп, які фактично визначають напрями, способи та засоби розвитку суспільства. При цьому важливо підкреслити те, що будь-яка сфера діяльності потребує елітних груп, відповідальність яких визначає її успіх. Політична сфера не є тут виключенням, навпаки, навіть формально політична еліта грає постійно зростаючу роль. При цьому вплив політичної еліти на систему владних відносин визначається розстановкою сил соціальних суб'єктів держави, гостротою соціальних конфліктів, типом політичного режиму, станом механізму політичної відповідальності. Сьогодні у нас ще не сформована дієва політична еліта, немає і відповідного механізму політичної відповідальності. Практично і серйозна наукова розробка прийнятної для країни теорії політичної відповідальності еліти, що враховує особливості її розвитку, ще тільки починається. В зв'язку з цим, є позитивним критичне використання та застосування досягнень у даній області у зарубіжній політичній науці. Елітою вона називає осіб, що мають найвищий рейтинг у області їх діяльності, найбільш активних у політичному відношенні, що володіють високим положенням у суспільстві, інтелектуальною і моральною перевагою над масами. Еліта – це відносно невелика найкраща група людей, що сконцентрувала в своїх руках значний об'єм влади в державі з високим інтелектуальним і етичним рівнем. У демократичній державі еліта характеризується також високим рівнем політичної відповідальності.

У сучасній Україні вже сформувалась певна сукупність соціальних, груп, які пов'язані відносно стійкими відносинами

взаємної обов'язковості, що відрізняються один від одного специфічними рисами та рівнем політичної відповідальності. Для людей, що входять в ту або іншу політичну спільноту, характерні однакові або близькі умови існування, життєдіяльності, праці, статусу. Це визначає їх місце і роль в механізмі політичної відповідальності суспільства сучасної України. Найбільш значні вони у політичних партій. У Радянському Союзі, з надр якого вийшла Україна, як самостійна держава, тривалий час функціонувала тільки одна партія – КПРС. Її саморозпуск і втрата авторитету викликали громадську думку недовіри до будь-яких політичних рухів і політичних партій. Тому з багатопартійністю, яка виникла в нашій країні, прийшли гострі проблеми про взаємовідносини партій та суспільства, різних інститутів правлячої партії та опозиції, політичної культури партій. Вирішити їх можна тільки в межах відповідного механізму політичної відповідальності. Він повинен бути принципово новим, оскільки колишній, який функціонував в СРСР показав свою неієздатність (44, с.469-495). Це був механізм зрощеної партійно-державної номенклатури, політично безвідповідальної з самого початку. Одні і ті ж особи у ньому займали високі посади одночасно у вищих колах влади в партії та державі, причому в її законодавчих, виконавчих і судових органах. Вони ухвалювали рішення для самих себе. Це колишні члени і кандидати в члени Політбюро ЦК КПРС, депутати Верховної Ради СРСР і Верховних Рад союзних і автономних республік, міністри всіх рангів, керівники відомств, вищий генералітет Радянської Армії, партійні та радянські керівники республік, країв, областей, міст і районів, працівники державної безпеки, правоохоронці та ін. Такої поруки політичної правлячої

еліти не було ні в одній країні. Всі її персоналії займали одночасно не одну, а декілька і навіть безліч керівних посад: члени та кандидати в члени Політбюро і ЦК КПРС були одночасно депутатами Верховної Ради СРСР; Голова Ради Міністрів, міністри, партійні керівники республік і регіонів - членами Політбюро, ЦК КПРС і т. ін. Генеральний секретар ЦК КПРС був одночасно главою держави, представляв інтереси СРСР у відносинах з іншими країнами, що сприймалося світовою спільнотою не інакше як політичний курйоз, “нонсенс”, “дивацтво”. Як правило, він же очолював Президію Верховної Ради СРСР, Ради оборони, багато інших посад в державі у тому числі і Головнокомандуючого Збройними Силами СРСР.

Ще в тридцятих роках ХХ століття для формування номенклатурного корпусу був винайдений та введений в дію спеціальний принцип “негативного відбору”. Він виключав компетентність, професіоналізм, високу моральність і відповідальність. Від посадовців вимагалась особиста відданість, як головний критерій цього відбору, протекція та сімейність як головний його метод, фактична незмінність і неосудність, а також не підзвітність вищих структур влади нижчим, їх закритість і роками зростаюча віддаленість від народу - все це зрештою привело до перетворення номенклатурної еліти в антиеліту. Неугодних вона заперечувала і навіть знищувала в масовому масштабі. Зі складу керівництва створеної командно-адміністративної системи першими вибували кращі. Вже в тридцяті роки ХХ століття загинув багато хто з них, зокрема відомі учені, державні діячі, полководці. Так продовжувалось десятиліттями. Результат цього процесу був легко прогнозованим: антинародна, бюрократична, номенклатурна

антиеліта командно-адміністративної системи повинна була деградувати. Так було завжди в історії. У ієрархічно влаштованому керівництві неминучі два процеси: деградація ділових якостей та зміцнення особистих взаємозв'язків, що завершуються крахом. Впродовж всього свого існування радянське суспільство характеризувалось високою концентрацією політичної влади. В період сталінізму це виявилось особливо яскраво.

Наприкінці сімдесятих – початку вісімдесятих років минулого століття номенклатурний партійно-державний механізм досягнув розквіту. У останні десятиліття політична система помітно змінювалася. Вона стала багатопартійною. КПРС втратила свою монополію на владу, що розпалася в своїй більшості. Але все ще амбітна командно-адміністративна еліта з цим поробити вже нічого не могла. Навпаки, її незграбні дії все більше підігрівали нові політичні сили, що вже сформувалися, прагнучі влади, грошей, багатства.

Невідворотно виникла гостра політична криза. Номенклатура виходу з цього становища не знайшла, та і не могла знайти. Вища інстанція політичної відповідальності перестала існувати, зникли її контрольні та каральні функції, відповідно, вплив на суспільство, зникла необхідність нижчестоящим партійним і державним номенклатурним працівникам дотримуватись законності. При порушенні субординації та управління величезний державний “корабель” став тонути, а його команда почала розбігатися, прихопивши з собою значну частину матеріальних цінностей, спустошивши так звані “засіки” Батьківщини, а тим самим знищивши і духовні цінності.

Все це відбувалося на очах нерозвиненого, одержавленого, рихлого громадянського суспільства, не здатного протистояти корупції, насильству, крадіжкам. У результаті прогресивна ідея свободи була запроваджена в життя з відомою частиною всього того негативного, що завжди властиво для нашої традиційності. Проте, партійна номенклатура, що залишилася, “перекрашувалась”, перейшовши в інші структури, продовжувала тривалий час утримувати владу в Україні, задовольняючи при цьому тільки власні інтереси, забувши про свій народ. Суспільство опинилося в глибокій економічній кризі, а влада поступово перейшла в руки мафіозних структур корумпованих елементів, про відповідальність яких говорити не доводиться (6, с.3-4).

Партійно - державний механізм політичної безвідповідальності – це ознака тоталітарної, адміністративно-бюрократичної системи. Більшість високо розвинутих сучасних країн світу відмовилися від такого механізму. У них відносини держави і суспільства побудовані на демократичних принципах, сфери діяльності партій і держави чітко визначені відповідними юридичними нормами, визначені також відносини партій і держави один до одного. Загальноприйнятою нормою є вибори представників політичних партій до складу законодавчих органів влади і реалізація через ці органи своїх політичних програм. За відсутності ж політичних партій або їх представників в органах державної влади, участь суспільства в управлінні країною стає практично неможливим, а його механізм політичної відповідальності перестає функціонувати. Багатопланова, різнобічна діяльність суспільства обумовлює обов'язковість у складі такого механізму політичної відповідальності багатопартійності.

У середині дев'яностих років ХХ століття в Україні діяли більше сорока партій і трьохсот громадських організацій і рухів (48, с.32-34). У механізмі політичної відповідальності вони функціонували під впливом ряду чинників. Перш за все, етнонаціонального. Він визначав обличчя багатьох партій України. Вони ставили перед собою завдання відстоювання національної незалежності країни та державного суверенітету, націоналістичні завдання. Суттєвим фактором політичної конкуренції став навіть мовний фактор. Ступінь політизування суспільства значно зросла, що навіть мова була перетворена на об'єкт і засіб політики, зокрема в предмет політичних спекуляцій. Не можна не підкреслити також роль економічного фактора. Партіям в нашій країні доводиться діяти в умовах гострої економічної кризи, значного зниження матеріального рівня життя основної маси населення, низького соціального захисту малозабезпечених громадян і, у зв'язку з цим, реальної небезпеки соціальних конфліктів; відмови від існуючої командно-адміністративної економічної системи; створення системи ринкової економіки; нарешті, політичної молодості, незрілості, політичної та ідеологічної нестійкості, хиткості позиції партій у зв'язку з процесом їх становлення і невіри їх можливостям, обіцянкам, програмам, з боку більшості народу. Проте, і в умовах дії цих та інших негативних факторів в цілому, партії країни накопичили певний досвід, що дозволяє спрогнозувати деякі їх завдання у складі механізму політичної відповідальності, що формується у нас. Це, перш за все, розробка та обґрунтування інтересів і цілей груп в політичних програмах і програмних заявах, їх об'єднання та політична активізація; формування ідеології та адекватних політичних доктрин;

участь у формуванні державних органів влади; підготовка і висунення кадрів для апарату держави; формування позитивної громадської думки; політичне виховання громадян.

В умовах створення в Україні механізму політичної відповідальності принципово істотним є правове регулювання його партійного компоненту з боку держави. Воно включає комплекс загальноприйнятих заходів: реєстрацію і дозвіл діяльності партій; визначення умов діяльності партій, їх участь у виборах органів влади (висунення кандидатів, доступ до засобів масової інформації, встановлення представництва партій у виборчих округах, визначення витрат і т.д.); порядок представництва партій в органах державної влади; система фінансування та ін (60, ст.36-37). В цілому ж вимагає рішучого і невідкладного усунення та неконкретність у взаємостосунках держави і суспільства в країні, коли державні чиновники хочуть займатися всім, контролювати все, керувати всім, не несучи за це суттєвої відповідальності (6, с.3-4). Згідно статті 36 Конституції України, громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод для задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Конституція чітко розмежовує у ряді своїх положень критерії для партій і громадських організацій. “Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах” (60, ст.36). Членами політичних партій можуть бути тільки громадяни України. “ Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність

чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.” (60, ст.36).

Важливим конституційним положенням для політичної відповідальності в Україні є те, що заборонено створення та діяльність таких політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, а також незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права та свободи людини, здоров'я населення (60, ст.37). Згідно Конституції України, не мають право політичні партії і громадські організації мати воєнізованих формувань. З метою відповідальності всіх політичних партій перед законом не допускається діяльність їх організаційних структур в органах виконавчої влади, судових структурах, у виконавчих органах місцевого самоврядування, у військових формуваннях, а також на державних підприємствах, в учбових закладах та інших державних установах і організаціях (60, ст.37).

Багатопартійність забезпечує ротацію (періодичну зміну) партій у владних структурах, що виключає можливість бюрократизації, значно підвищує рівень політичної відповідальності самих партій так і громадянського суспільства в цілому та і самої держави. Перехід партії (блоку партій) в опозицію влади, і навпаки, є найважливішим чинником динамізму суспільного розвитку, противагою в механізмі політичної відповідальності. Важливо відмітити, що якщо народний депутат України є представником тієї або іншої партії, то він стає

автоматично суб'єктом політичної відповідальності та об'єктом дії механізму політичної відповідальності. Він відповідальний перед виборцями і перед партією. При цьому, звичайно, відповідальність перед виборцями повинна бути пріоритетною. З іншого боку, в особі депутата суб'єктом політичної відповідальності виступає і його партія, оскільки він представляє її програму та ідеї. Тому політична поведінка депутата повинна відповідати встановленим нормам, завданням в рамках Конституції України та інших законодавчих актів, а також програмі і рішенням тієї або іншої політичної партії, хоча в Україні останнім часом при запровадженні пропорційної виборчої системи політична відповідальність депутатів стала більш пріоритетною перед партією чим перед виборцями. Це негативно почало впливати не тільки на політичний, але і економічний розвиток країни. Особливо сутність цього явища стає зрозумілою при аналізі джерел утворення політичних партій. Більшість з них, що знаходяться у владі, мають олігархічне походження й таким чином у цій ситуації ми повертаємось до класово-партійного характеру політичної відповідальності. Виходячи з багатопартійності України, ми бачимо, що для всіх так званих народних обранців політична відповідальність має різний зміст і наповнення. Такий депутат, як і вся влада не несуть політичної відповідальності перед громадянами та країною в цілому. Тому що кожна партія та її засновники в Україні бачать свої інтереси, які вони повинні захищати. Такий механізм політичної відповідальності не забезпечить прогресивний розвиток для держави. Він стає засобом вирішення приватних інтересів як олігархів так і їх висуванців.

У всіх розвинених країнах світу політичні партії є одним з визначальних суб'єктів механізму політичної відповідальності. Завдяки політичним партіям, здійснюється прямий і зворотній зв'язок між громадянами і державою. Це найважливіший інститут завоювання і утримання влади. Під впливом партій здійснюється законодавчий процес, затверджуються нові політичні ідеї, створюються парламентські фракції, формується уряд. За наявності в країні активної та ефективної багатопартійності можна констатувати, що в ній створені основи інституційного механізму політичної відповідальності. Без опори на партійну систему неможлива позитивна робота парламенту, а значить, і розробка їм необхідних і дієздатних законів. На основі багатопартійності формується механізм максимального залучення громадян в політичне життя країни. Багатопартійність – форма управління суспільством, при якій боротьба декількох партій за владу є ефективним засобом виявлення різних підходів, поглядів, інтересів. Багатопартійність забезпечує легітимізацію політичного устрою за допомогою виборчої системи і проведення виборів. Вона обумовлює вибір сил, партій та лідерів, здатних виконати першочергові задачі суспільного життя. Особливо складним і суперечливим є процес формування партійного інституційного механізму політичної відповідальності в Україні. Він має ряд етапів. Перший етап розпочався ще у середині 80-х років, коли найбільш масовою політичною силою, що домінувала в політичному житті країни, була Комуністична партія України. По суті це була авторитарна партія з відповідним механізмом функціонування політичної відповідальності. Однак в цей період вона знаходилась в стані глибокої політичної, організаційної та

ідеологічної кризи. Свідомцем цього був масовий вихід з партії її членів. Трансформуватися в принципово нову для себе політичну організацію Комуністична партія не змогла. У 1991 році, після відомих серпневих подій, вона перестала існувати. У цей період розпочався процес формування механізму політичної відповідальності на основі багатопартійності з демократичним режимом функціонування. При цьому визначилися два, принципово різних підходи. Один орієнтував на соціал-демократичний шлях, а автори другого вважають оптимальним варіантом для України сучасне західне суспільство з її ліберально-демократичною системою. У взаємодії цих двох підходів провідна тенденція поки ще не позначилася. Положення ускладнюється, відсутністю у нас суспільних класів, соціальних груп і верств населення з чітко усвідомленими інтересами. Така ситуація обумовлює нерідко не пошук оптимальних шляхів виходу країни з кризи, а задоволення особистих амбіцій окремих лідерів. Нові партії поки не є масовими. У той же час світовий досвід показує, що партійна система функціонує ефективно тоді, коли населення структуроване. Необхідно також відзначити, що створення механізму політичної відповідальності на основі багатопартійності не зводиться до набору певних партій. Він заснований на системі їх взаємостосунків усередині, між собою та громадянським суспільством, а також з державою. При цьому в створеній системі взаємостосунків головним повинна бути не тільки боротьба за владу, але і прагнення до консенсусу й консолідації.

У механізмі політичної відповідальності України та країн СНД все ще проблематичним залишається положення етносів. Проблеми тут складні. В Україні вони привертають увагу тим, що набувають

рішучого значення при утворенні та визначенні держави в якості суб'єкта політики. Проблеми, пов'язані з наявністю та функціонуванням етнічних спільнот, що включаються звичайно в поняття “національне питання”, є не тільки найскладнішими в політології та політичній практиці, але і самими традиційними в історії та “найкривавішими” в їх вирішенні.

З історично-етнографічної точки зору територія України ділиться на ряд зон, кожна з яких має особливості етнічного складу населення, його побуту, культури: Придніпров'я, Поділля, Полісся, Слобідська Україна, Прикарпаття, Закарпаття, Південь. На всій нинішній території України разом з етнічними українцями також живуть інші етнічні групи населення, які всі разом складають політичну спільність – Українську націю. На темпи і форми розвитку етносоціальних процесів в Україні вплинули такі фактори, як приналежність у минулому її окремих регіонів до політичних структур різних країн, відсутність повноцінної державності на власній території, пригноблення населення і у зв'язку з цим сильна його міграція. Процес формування українського етносу завершився до кінця сімнадцятого століття, а в кінці дев'ятнадцятого століття склалася українська нація.

Повноправним суб'єктом політики, а значить і суб'єктом політичної відповідальності, українська нація стала із створенням власної держави. Виникла ситуація коли нація та держава перетворилися на нероздільне ціле: нація об'єднується державою та знаходиться під її егідою, а держава на цій підставі іменується національною не тільки в політичному, а і в етнічному сенсі. Утворилося нове поняття, що виражається терміном держава – нація.

Саме в такому розумінні представлені нації в ООН: як державно організовані народи України, Ізраїлю, Франції, Польщі, а не як етноси – українці, євреї, французи, поляки і т.ін.

Таке осмислення національного питання в Україні ґрунтується на аналізі сучасних соціальних процесів, що протікають у всьому світі. В даний час практично немає жодної абсолютно моноетнічної держави, всі вони поліетнічні. В світі налічується 180 держав, в яких проживає майже 2 тисячі етнічних груп, що в середньому складає більше десяти етносів на кожну державу. Проте в єдності “нація – держава” не можна абсолютизувати жодну із сторін, не можна і відривати їх один від одного. При традиційному розумінні цієї проблеми в існуючому світі ми можемо побачити, що ряд націй існує без держав, чи одна нація може бути розділена між різними державами, в одну державу може входити декілька націй, нація може складати більшість тієї або іншої держави, але вона може бути і меншістю. Подібні обставини, що історично склалися, створюють певні труднощі для розуміння суті і характеру взаємовідносин нації та держави, містять певні протиріччя та несуть в собі насіння можливих конфліктів. Вважаємо за необхідне ще раз підкреслити, що на території України проживає поліетнічна спільність людей, тобто корінний і некорінний етнос, хоча критеріїв корінного етносу все ще немає. Всі вони повинні бути рівноправні і держава повинна задовольняти їх інтереси, потреби, у тому числі й мовні. Тому коли ми говоримо про національну відповідальність українського народу, то ми повинні говорити про його політичну відповідальність. Досліджуючи цю проблему, необхідно мати на увазі, що нація – це природна форма існування етносів, а держава – політична, тому між

ними неминучі протиріччя. По-перше, і нація, і держава – суб'єкти права, проте нація реалізує свої права не на пряму від свого імені, а через державу. По-друге, і нації, і державі властиво універсальність інтересів, але якщо нація є сукупністю інтересів всіх своїх членів, то держава в повному обсязі служить соціально-груповим інтересам; нація - центр всіх інтересів, а держава – засіб їх досягнення. В Україні відношення між нацією і державою до певної міри напружені, хоча ступінь цієї напруги нижчий, ніж у ряді країн СНД. Подальше посилення конфронтації може поглибитись небезпекою націократії. Зіставлення державних і національних інтересів провокує етнонаціональні конфлікти, веде до посилення відцентрових центр обіжних тенденцій, що зараз характерно, наприклад, для Криму. В унітарній державі суперництво між етносами і єдиною державою веде до конфронтації та боротьби етносів між собою: на перше місце виступає питання про те чиєю повинна стати держава. А це вже серйозна загроза всьому суспільству. Ось чому оптимізація, гармонізація взаєностосунків етносів і держави в Україні виступають головними завданнями національної політики, а значить і головним об'єктом політичної відповідальності суспільства. Звідси очевидне завдання оптимізації взаєностосунків з етносами, з одного боку, і державами, з іншого. Закономірність тут наступна: чим вищий ступінь збігу національних і державних інтересів, тим вищий ступінь політичної відповідальності, тим менше загострення етнополітичної ситуації або дезінтеграції суспільства, і навпаки. Аналіз розвитку світової спільноти показує, що людство апробувало немало шляхів гармонізації взаєностосунків націй і держави, випробувало декілька форм національно-державного устрою та механізму політичної

відповідальності, кожна з яких має свої переваги і недоліки. Головне ж, що немислимо, теоретично не аргументовано і практично знехтуване, так це механізм так званого “чистого” суспільства, отже, і держави. Всі спроби створити такий механізм навіть суворим насильством зрештою завершилися безрезультатно, а для його авторів трагічно. Проте, ще діють окремі політичні партії і навіть рухи що намагаються реанімувати грубий націоналізм. У інститутах суспільства і через органи державної влади вони прагнуть насаджувати в громадській думці ідеї етнонаціональної винятковості, неповноцінності інших народів, пошуку винних в неблагополуччі серед етносів: одним такий “образ ворога” бачиться в мігрантах, іншим – в жидомасонах, третім – в “іновірцях” і т.д. (142, с.33-34). Позиція має бути однозначною: у механізмі політичної відповідальності суспільства не повинна віддаватися перевага одним етносам перед іншими відносно їх прав та обов'язків. Інакше для самого суспільства кінець неминучий. Як підтверджує історія людства, вирішення протиріч в механізмі політичної відповідальності суспільства у зв'язку з особливою роллю в ньому етносів криється в лібералізації політичного життя, поступовому витісненні з неї силових, примусових форм дії на етноси, ширшому використанні в політичних відносинах принципів толерантності, плюралізму, компромісу.

Наряду з національним певну роль в механізмі політичної відповідальності суспільства грає конфесійний компонент. Особливо це можна наочно прослідкувати на взаємозв'язку західноєвропейської цивілізації та протестантської релігії, що дала протестантську етику – етику індивідуальної праці та особистої відповідальності. Могутній

перебіг протестантизму певною мірою змінив і політичні відносини в суспільстві (31, с.51-58). Нова церква рішуче підкреслила, що на землі немає непогрішимої інстанції, що стоїть перед богом і мирянами. Коли вона заявила, що немає тих, хто однозначно, як остання істина, читає волю бога. В цьому сенсі і президент, і рядовий громадянин знаходяться в однаковому положенні при інтерпретації священного писання, рівні по вірогідності істинного прощення, мають однакову міру відповідальності. Останніми роками в нашій країні християнська церква стала активною учасницею політичного життя (143, с.139-145). Це пов'язано, в першу чергу, з отриманням Україною політичної незалежності та будівництвом своєї власної держави. Це негайно позначилося на функціонуванні церкви. Отримавши певні свободи, її суб'єкти почали активну боротьбу між собою за сфери впливу, лідерство, культові об'єкти і т. ін., забувши у ряді випадків взагалі про відповідальність (138, с.142-154). У першу чергу, виділилися такі конфесії, як Українська православна церква – Київський патріархат, Українська греко-католицька церква, Українська православна церква – Московський патріархат, Українська автокефальна православна церква. Їх протиріччя можуть бути вирішені за допомогою дієвого механізму політичної відповідальності, основними засобами якого б могли бути: забезпечення більш чіткого функціонування нормативно-правового статусу церкви в країні; нейтралізація негативної дії зовнішніх факторів; вирішення конфліктів щодо культових об'єктів при недосягненні згоди тільки судово-правовим способом згідно існуючого законодавства; вихід України з економічної та політичної

кризи, що позначилося б на стабільності всього суспільства, у тому числі і на прихожан церкви (110, с.145-152).

Механізм політичної відповідальності, що формується в Україні, специфічний ще й своїми економічними компонентами. Якщо в минулому це були компоненти одержавленої економіки, то тепер поступово вони перетворюються на компоненти ринкової економіки, різноманітні форми власності (84, с.81-89). Як показав досвід, процес такого перетворення повинен бути санкціонований суспільством і державою, постійно контрольований ними, інакше приватизація, наприклад, з могутнього засобу відтворення плюралізму відносин власності може перетворитися на засіб розбазарювання, розкрадання суспільного багатства. Отже у механізмі політичної відповідальності суспільства треба обов'язково передбачати і детальну інвентаризацію всіх матеріальних елементів продуктивних сил і класифікацію промислових, сільськогосподарських, фінансових та інших підприємств щодо їх вартості та створення приватизаційної інфраструктури, правове регулювання функціонування цінних паперів, і відвертість всього процесу роздержавлення економіки та приватизації і т. ін. В період корінної реконструкції економічної системи країни, реформування її у напрямі створення принципово нової моделі економіки, неполітичних проблем, у тому числі і в економічній сфері, не буває. Таким чином, механізм політичної відповідальності на рівні громадянського суспільства функціонує у взаємодії з державним рівнем механізму. Обидва вони – суть підсистеми єдиної системи механізму політичної відповідальності демократичного суспільства. Без механізму політичної відповідальності громадянського суспільства немає і самого цього

суспільства. Основною генеруючою ланкою механізму політичної відповідальності у громадянському суспільстві є партії та суспільно-політичні організації як виразники політичних інтересів різних соціальних груп, що є засобом їх задоволення. Багатопартійність, яка існує в Україні та її перехід на сучасний цивілізований рівень – найважливіша ознака становлення цього механізму, що відкриває новий для країни історичний шлях прогресивного розвитку, у тому числі за рахунок виходу на шлях міжнародної всебічної співпраці, активного включення в інтеграційні процеси СНД і світової спільноти.

§ 3. Механізм політичної відповідальності індивідуального рівня та засоби його реалізації

Система механізму політичної відповідальності в суспільстві зрештою створюється і діє для людини, для формування і реалізації її політичних потреб, інтересів, цілей та намагань. У суспільстві з функціонуючою політичною сферою не може бути особи, що не включена в неї яким-небудь чином. Навіть та особа, яка переконана в своєму нігілізмі в політиці, тим не менш проти своєї волі, бажань, прагнень, ціннісних орієнтацій та соціальних установок, своєї самосвідомості об'єктивно стає учасницею політичного процесу, живе і діє в певних політичних відносинах, постійно знаходиться під їх впливом і одночасно вносить свою частку в їх формування, розвиток, вдосконалення. Бути поза політикою – означає бути в політиці. Неприйняття будь-якої влади – теж є політика, тобто заперечення політики. В цілому ж бути в державі вільним від політики не можна, а стереотип свідомості і поведінки певних осіб,

які відкидають політику, реально виражає їх відношення не до політики, як цілісності, а до її окремих способів і форм виразу, носіїв, організаційно-територіальних устроїв, форм правління, політичних режимів, політичних партій, їх лідерів і т. ін. Існуюча ж на рівні буденної свідомості думка про можливість абсолютної “неполітичності” особистості відноситься всього лише до дозвільних вигадок, які нічого спільного не мають з реаліями життя.

Разом з тим, ступінь політичної активності різних особистостей не однакова, її масштаб охоплює найширші межі – від мінімальних до максимально можливих. Параметри цього масштабу визначаються не стільки самими індивідами як особистостями, скільки існуючими політичними відносинами та досягнутим рівнем політичної свободи (див. дод. № 13). Це що сказано в повній мірі відноситься і до феномену політичної відповідальності окремої особи. Оскільки немає особистості, що перебуває поза політикою, оскільки немає і абсолютно політично безвідповідальної особистості. Реалізувати ж свою політичну відповідальність особистість може тільки за допомогою відповідного механізму. Механізм політичної відповідальності на індивідуальному рівні специфічний сутністю, змістом, структурою, способом функціонування. Різноманіття форм його прояву в реальній політичній практиці детермінується наступними факторами.

По-перше, політична відповідальність індивіда повинна бути адекватною політичній стратегії держави.

По-друге, ефективно формуватися, удосконалюватися та функціонувати політична відповідальність індивіда може в умовах дійсно демократичного суспільства. При тоталітаризмі, наприклад,

особистість насильницьким шляхом виключається з політичної сфери життєдіяльності держави та суспільства (10, с.21-24).

По-третє, сутнісними компонентами індивідуального механізму політичної відповідальності виступають політична свідомість, політична активність, принципи, норми та санкції політично спрямованої діяльності, відносини з іншими індивідами, групами і соціальними спільнотами.

При цьому слід розрізняти:

- політичну відповідальність особистості, що демонструє свою байдужість до політичних процесів (нігілізм, абсентеїзм);

- політичну відповідальність громадян, що сумлінно виконують свої громадянські обов'язки та користуються своїми політичними правами і свободами;

- політичну відповідальність індивідів, які є членами громадських організацій та рухів;

- політичну відповідальність особистості, яка є членом, політичної партії;

- політичну відповідальність державних службовців;

- політичну відповідальність громадських діячів;

- політичну відповідальність професійних політиків;

- політичну відповідальність політичних лідерів.

Політична відповідальність у індивідів–нігілістів не є стійкою цілісністю. Нігілізм формується стихійно в простому життєвому досвіді, тимчасових зв'язках, які досить легко руйнуються та виникають знову. Серед них практично відсутня, точніше не признається та відкидається, інстанція відповідальності, а реально діючі інстанції сприймаються тільки як насильницькі і тому такі, що

виявляються не спроможними і не міцними. Причини тут підміняються приводами. Політична аморфність, що насправді є наслідком розбіжності політичних потреб, інтересів, цілей, переконань та ідеалів з політикою, що реально проводиться в країні, а також їх політична неосвіченість, є як результатом неприязні, антипатії до окремих політиків, не виконання ними передвиборних обіцянок і т. ін. Функціонує такий механізм епізодично, від випадку до випадку, виражається, як правило, в прихильності та розповсюдженні його головним компонентом – індивідами політичних чуток, пліток, анекдотів, небилиць. Це механізм індивідів тих, що знаходяться в стані політичного обману та самообману. У самозреченні від політики, що є наявною, вони бачать шлях до досконалої з їх точки зору політики, насправді ж виступають вони посібниками різного роду політиканів і популістів в їх просуванні по сходинках влади, у тому числі та за допомогою шантажу та підкупу, для яких ця частина населення є найкращим підґрунтям. Остання обставина обумовлює необхідність політично активним компетентним робітникам, політичним професіоналам і лідерам, партіям, рухам, державним органам не тільки ретельно враховувати можливі негативні наслідки для формування своїх політичних програм і здійснення владних повноважень поведінки та дії індивідів – політичних нігілістів, але і брати активну участь у формуванні їх політичної відповідальності. Тільки законодавчими заходами тут не обійтись, наприклад, ухваленням такого закону про вибори, який виключав би вплив цієї частини населення на кількість тих, що голосують. Потрібна постійна політична освітня та виховна робота з ними, особливо в кризові періоди політичної історії, коли маса такого

населення значно зростає і коли, вона може стати серйозною перешкодою на шляху прогресивних політичних реформ. До того ж, політична аморфність цієї частини населення може виявитися уявною, такою, що здається і, таким чином, базою антинародних, тоталітарних, політичних сил. В Україні 90-х років це була значна частина молоді, підприємців, “човників” і т. ін.

Політична відповідальність добросовісних громадян країни – це відповідальність основної маси населення держави, громадян, які живуть на свої трудові доходи та щиро зацікавлені в політиці, що забезпечує їм умови для ефективної праці, зростання доходів, підйому якості життя взагалі. Відрізняється вона вираженою спрямованістю на формування і реалізацію перш за все матеріальних потреб, інтересів і цілей індивідів. Розуміння політичної відповідальності знаходить своє практичне втілення в активній політичній діяльності щодо формування, схвалення, підтримки постійної та передбаченої реальної політики, яка проводиться відповідно до вимог політичних принципів і норм.

Цей механізм своєю світоглядну, виховну, комунікативну, аксіологічну та регулятивну функції постійно виконує головним чином через громадську думку: схвалення або осуд, підтримку або неприйняття, критику конкретних законодавчих актів, урядових рішень і дій, програм політичних партій та рухів, їх заяв і т. ін. або прихильність до них. Проявляється він періодично кожен раз при виникненні політичних криз, будь-яких змін в політиці, навіть незначних, через різні форми протесту (демонстрації, мітинги, пікетування, весняні та осінні наступи та інші) і при реалізації своїх

політичних прав в передвиборних кампаніях, на виборах органів влади, референдумах, при проведенні інших політичних акцій.

На формування, функціонування політичної відповідальності, характерного для даних індивідів, впливає перш за все правовий статус особи в суспільстві, як сукупність її прав, свобод та обов'язків, умов, способів їх реалізації, що встановлюються конституцією і законами держави (135, с.7-10). За відсутності чіткого визначення цього статусу, що виявляється звичайно в розпливчатих і двозначних формулюваннях його основних положень у відповідних документах, без вказівки в них на умови і способи його закріплення та практичного втілення, даний механізм може виявитися пригніченим або просто формальним, не діючим. Остання обставина може виникати і при загостренні суперечностей усередині системи механізму політичної відповідальності між різними його рівнями. Наявності таких суперечностей та їх загостренню служить зростання числа громадян, а також висококваліфікованих фахівців, які виїждять в інші країни на постійне місце проживання, часткова або масова міграція населення, економічна криза. Для вирішення такого роду протиріч і ліквідації їх негативних наслідків потрібні рішучі та цілеспрямовані заходи щодо гармонізації компонентів системи механізму політичної відповідальності. Задача ця творча, її рішення є однією з прерогатив механізму політичної відповідальності особистості – безпосереднього носія політичного процесу.

Такий механізм особистості, що перебуває в політичній партії, покликаний вирішувати це завдання головним чином регулюванням, впорядкуванням відносин між членами партії, а партії – з іншими політичними організаціями та установами, масовими рухами,

державними органами і постійним контролем за відповідністю діяльності членів партії положенням партійної програми та її статуту (12, с.48-53). З метою посилення такого контролю і визначення санкцій за невиконання програмних і статутних вимог багато партій створюють спеціальні контрольні (ревізійні) комісії з числа своїх членів, оптимізуючи тим самим зміст і функціонування механізму політичної відповідальності кожного з них.

Очевидно, що найвищу відповідальність за гармонізацію, яка розглядається на особистісному рівні, несуть індивіди – політичні професіонали, а серед них – політичні лідери. Для яких політична діяльність виступає сенсом життя, єдиним і головним заняттям, джерелом існування. Політичний же лідер – ще і авторитет, і висока інстанція у своїх однодумців. Їх механізм політичної відповідальності специфічний можливою усесторонньою розвиненістю і цілісною досконалістю. Він акумулює в собі узагальнені політичні потреби, інтереси і цілі всіх своїх підопічних, оптимальні шляхи і засоби їх задоволення та реалізації, має в своєму розпорядженні потенційно невичерпні прогностичні здібності. У цьому механізмі високим повинен бути етичний потенціал. Згідно моральному закону, професійний політик, політичний лідер зобов'язаний скласти з себе повноваження, піти у відставку при невиконанні своїх обов'язків або навіть при виникненні сумнівів в можливості їх виконання, втраті упевненості в цьому, навіть часткової втрати авторитету або за станом здоров'я. На жаль, політична практика, у тому числі і світова, за рідкісним виключенням, все ще далека від такої ідеальної моделі. Серед політичних лідерів і людей, які себе називають політичними професіоналами, ще немало випадкових осіб, що не володіють не

тільки природним політичним даром, талантом або здібностями, але і елементарною компетентністю. Їх масовий прихід в політику особливо характерний для перехідних періодів політичної історії, коли руйнуються застарілі колишні та створюються нові політичні системи, ідеології. Україна особливо переживала такий період в 90-х роках ХХ століття. Не випадкова, тому, і політизація населення в ній, політична некомпетентність значної частини посадовців, непрофесіоналізм політичних функціонерів і лідерів (122, с.33-36). З часом ситуація змінилась, але сказати, що з'явився ефективний механізм політичної відповідальності, завчасно. В політику прийшли колишні підприємці, бізнесмени, що накопичили певний капітал кримінальним шляхом з використанням силових методів. І сьогодні, маючи владу, де яки з них її здійснюють таким же чином з метою захисту капіталу та його збільшення. Відповідальність таких осіб – політиків в цілому протилежна її істинної суті і призначенню: замість теоретично обґрунтованої свідомості політичної відповідальності – позиція “здорового глузду”, престижу, особистої матеріальної вигоди, амбіцій; замість вивірених історичною практикою політичних принципів і норм - “голий” суб'єктивізм і волюнтаризм; замість інстанцій – правове беззаконня, замість політичної активності – користолюбство, політичний аморалізм. Зрозуміло, далеко не всі політичні лідери та різного рангу чиновники можуть характеризуватися негативно. Проте, реальна політична практика в країні підтверджує справедливість таких оцінок для багатьох політиків.

У конкретних історичних умовах сучасної України негативізм у політичній відповідальності багатьох лідерів і посадовців, що

склалися в політичній літературі, обумовлені рядом причин та обставин.

1. Відсутністю реального контролю з боку інстанцій політичної відповідальності, традицій і досвіду такого контролю, неопрацьованістю його системи і механізмів, низьким рівнем політичної культури більшості соціальних груп населення, що породжує у популістів і політиканів упевненість у своїй безкарності.

2. Економічною кризою в країні та наявністю у зв'язку з цим процесів, які важко піддаються управлінському регулюванню, що створює умови несумлінності суб'єктам політики, списання на них помилок своєї діяльності (84, с.81-85).

3. Захопленням політиків першочерговим задоволенням власних (групових) інтересів у збиток інтересам суспільства, переміщенням пріоритетів їх діяльності у бік самозбереження за всяку ціну.

4. Некомпетентністю, політичною неосвіченістю, професійною невідповідністю багатьох політиків, недоступністю до вищої влади нових більш прогресивних політиків. Призначення на важливі державні посади не завжди проводяться за професійними якостями працівників і не на користь держави. Часто це відбувається в угоду тим або іншим особам, зокрема, на жаль, мафіозним, корупційним шляхом.

5. Переважанням старих стереотипів мислення функціонерів колишньої адміністративно-командної політичної системи у осіб, що займають високі посади в нових умовах. Замість наполегливого і грамотного пошуку виходу з положення, що створилося, вони здійснюють критику минулого, пошук винних, жадають помсти,

замість самокритичної оцінки вони займаються перебільшенням своєї особистої цінності.

6. Навмисний політичний авантюризм, як спосіб боротьби з політичними суперниками. У таких умовах для досягнення поставленої мети деякі політики стали керуватися принципом “чим гірше, тим краще”. Для них важливі не інтереси співгромадян, а власні амбіції.

7. Особисті якості багатьох політиків – слабовілля, амбітність, аморальність, цинізм, низький рівень загальної культури і т.ін.

Як свідчить дослідження, для створення дієвого механізму політичної відповідальності політиків і політичних лідерів і умов його ефективного функціонування в нашій країні необхідний комплекс заходів, які в першу чергу, на думку автора, повинні включати наступне.

По-перше, розробку і розвиток системи контролю, включення її у всі юридичні документи, а також в Конституцію країни. Політичне управління без регулярного зворотного зв'язку з часом перетворюється на диктатуру, в який би одяг воно не наряджалось (126, с.44-47). Необхідно встановити сувору юридичну відповідальність за моральну, політичну, соціальну і матеріальну нанесену шкоду громадянам або всьому суспільству управлінськими діями суб'єктів політики всіх ступенів і рівнів. Характер і заходи відповідальності, що визначені законами, повинні бути конкретними, а виконання – невідкладним: кожен повинен знати, що народ може ухвалити вирок відносно будь-якого політичного діяча.

По-друге, періодичну відповідальність всіх посадовців перед громадянами за результати своєї політичної діяльності у формі

аналізу її наслідків. Оскільки реальна відповідальність розповсюджується тільки на теперішній час, тому посилення політика на помилки його попередників як на причини власних невдач не можна вважати обґрунтованими, не є виправданими. Подібні спроби слід розцінювати як некомпетентність даного політика, так як його головним призначенням є не критикувати, а знаходити дієві шляхи вирішення тої чи іншої проблеми.

По-третє, треба покращити практику професійного підбору кандидатів на партійні та державні посади всіх рівнів, особливо на вищі пости.

По-четверте, треба запровадити обов'язкову соціальну експертизу всіх законів, указів, рішень, розпоряджень що приймаються. За наслідки кожного управлінського рішення суб'єкт політики повинен нести повну відповідальність згідно з покладеними обов'язками. Повною мірою це відноситься і до всіх альтернативних варіантів рішень (10, с.12-21).

По-п'яте, оцінку ходу і підсумків політичної діяльності лідерів і політиків-професіоналів з боку інстанцій політичної відповідальності. Вона повинна бути визначною щодо подальшого їх використання на тій або іншій посаді. При цьому оцінка повинна бути об'єктивною і гласною. Доцільна практика регулярних опитувань населення з метою визначення рейтингу політика відповідного рівня. Неодноразове повторення низького рейтингу політика повинно призводити до постановки питання щодо його відставки. Необхідно також ураховувати при оцінці політика його обіцянки і програми, з якими він прийшов на вибори. Цей захід покликаний бути

перешкодою на шляху в політику осіб з нездійсненими програмами і обіцянками, тобто на шляху популізму і діляцтва.

По-шосте, виключення будь-яких привілеїв і пільг для всіх без виключення політиків. Вони є громадянами з такими ж як у всіх правами і можливостями в повсякденному житті. Разом з тим, необхідно їх забезпечити всім необхідним для виконання професійних обов'язків.

По-сьоме, необхідно обмеження часу перебування всіх політичних обранців на посадах представницької влади, що вони займають. Це повинно бути визначено законом. На сучасному етапі державного будівництва в Україні така міра повинна сприяти створенню правової держави, оптимізації інституційної функції суспільства. Політично пасивний і не вимогливий народ – це тільки видимість. За певних умов він для усунення небажаних політиків від влади, осуду їх і навіть фізичного знищення може застосовувати всі можливі заходи аж до соціальних конфліктів, революцій та війн.

Описані позитивні моделі особистісного механізму політичної відповідальності у нас формуються та лише починають функціонувати. Це складний і відносно тривалий процес. Індивідуальна політична відповідальність в суспільстві не може формуватися і діяти зовні та незалежно від її соціально-групового і державного рівнів. У той же час подібно до того, як повноводні річки утворюються від злиття мілких річок, так і державний і соціально-груповий рівні механізму вбирають в себе індивідуальні. Це і зумовлює ще одну і найбільш значну відповідальність політиків-професіоналів і лідерів за їх формування і використання, а також за гармонізацію всіх компонентів самої системи механізму політичної

відповідальності. Вона реалізується в процесі цілеспрямованої творчої діяльності, щодо розвитку в індивідах свідомості політичної відповідальності, вдосконалення у суспільстві політичних принципів і норм, санкцій та озброєння громадян науковою методологією, їх застосування, включенню різними формами і засобами в активну політичну практику.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Теоретичний аналіз політичної відповідальності та обґрунтування механізму його функціонування в життєдіяльності суспільства дозволяють сформулювати деякі висновки та практичні рекомендації з проблеми.

1. Політична відповідальність – складний сутнісний компонент суб'єкта соціальної діяльності та важливий регулятор суспільних відносин. Вона - різновид соціальної відповідальності, яка формується та розвивається в процесі виконання суб'єктами діяльності обов'язків, пов'язаних з одержанням, розподілом, здійсненням і збереженням політичної влади, а також у зв'язку з виробленням і проведенням в життя політики, яка відображає прогресивні напрями розвитку суспільства.

У змісті політичної відповідальності слід розрізняти об'єктивні та суб'єктивні її складові в їх взаємодії, а у функціонуванні – об'єкт, суб'єкт та інстанції. Об'єктивну складову утворюють вимоги суспільства до політики. Визначаються вони історичною необхідністю, закономірним процесом суспільного розвитку, а виражаються в створенні сильної державної влади та забезпеченням

блага громадян. У залежності від терміну дії політична відповідальність може бути перспективною, проспективною, ретроспективною. Своєрідність політичної відповідальності в різні історичні епохи, у різних народів і в конкретних державах обумовлюється змістом, рівнем розвитку і ступенем досконалості відповідних політичних відносин, особливостями її функцій світоглядної, методологічної, регулятивної, комунікативної, аксіологічної. Без політичної відповідальності не може бути стійкої та конструктивної прогресивної політики, організаційних форм і способів її вироблення та проведення в життя. Загальнозначущим критерієм політичної відповідальності є відповідність політики інтересам народу, об'єктивної необхідності його прогресивного розвитку.

2. Політична відповідальність як соціальна система має складну структуру. Вона є сукупністю елементів, що забезпечують її цілісність та ефективність. З точки зору носія її структурними компонентами є політичні потреби, інтереси і цілі, політичні погляди, уявлення, переконання та ідеали, політичні способи та форми спілкування, що розглядаються з позицій відповідності результатів політичної діяльності політичним вимогам суспільства. З точки зору об'єктивних відносин відповідальної залежності в структурі політичної відповідальності видимі її основні рівні: державний, соціально-груповий та індивідуальний. Кожен з них, у свою чергу, є системним, специфічним, динамічним, взаємозв'язаним з іншими рівнями та має свою внутрішню структуру.

3. Державна політична відповідальність у суспільстві є вищою. Держава займає провідне місце в політичній системі, є одним із

найважливіших її інститутів, має свої специфічні властивості, які роблять її основою всієї політичної системи. Державний рівень політичної відповідальності - це відповідальність держави за вироблення та проведення в життя певної політики, за організацію, розподіл і здійснення політичної влади на всій території країни. Держава – головний суб'єкт політичної відповідальності. Він специфічний залежно від його історичного типу, організаційно-територіального устрою, форми правління, політичного режиму. У зв'язку з цим на державному рівні політичної відповідальності слід розрізняти наступні її різновиди.

В залежності від організаційно-територіального устрою держави - унітарну, федеративну та конфедеративну.

В залежності від форми правління очевидні політична відповідальність монархій (абсолютної або обмеженої) та республік (президентської, парламентська, президентсько-парламентської або парламентсько - президентської).

В залежності від політичного режиму вона може бути демократичною, авторитарною або тоталітарною.

4. З державним рівнем політичної відповідальності безпосередньо взаємодіє її соціально-груповий рівень. Це політична відповідальність громадянського суспільства. Оскільки єдиним сувереном політичної влади в державі є народ, точніше - його політично активна частина, оскільки вона і є суб'єктом політичної відповідальності та її найважливішою інстанцією. Це відповідальність добровільних самоврядних громадських організацій, об'єднаних недержавними відносинами, що виникають в процесі їх діяльності по здійсненню владних повноважень у сфері політики. У

зв'язку з цим у монографії розглянута об'єктивна тенденція зростання ролі та відповідальності таких основних компонентів громадянського суспільства як політичні партії та рухи, класові, етнічні, професійні, релігійні та інші утворення. Істотною умовою розвитку справжньої політичної відповідальності є багатопартійність.

5. У політичній сфері індивідуальна відповідальність є стрижнем, на якому утворюються всі її різновиди. Вона залежить від взаємодії опосередкованого соціально-політичного середовища, що формує політичну відповідальність особистості, безпосереднього її соціального оточення та внутрішнього світу індивіда, що формується під впливом перших двох факторів. Політична відповідальність на індивідуальному рівні виражає політичні потреби, інтереси, цілі, переконання, погляди, уявлення, ідеали особи, які втілені в політичні ціннісні орієнтації, соціальні установки, життєві плани, в її політичну діяльність в цілому. Зміст і ступінь політичної відповідальності різних осіб не однозначні. Вона залежать від соціального статусу особи та ролі які вона виконує. У зв'язку з чим, в політичній відповідальності індивідуального рівня слід розрізняти деякі її різновиди.

По-перше, політичну відповідальність громадянина неактивного і незацікавленого в політиці (аж до аполітичності).

По-друге, політичну відповідальність громадянина, що епізодично проявляє політичну активність (наприклад, у період проведення виборів, референдумів і т. ін.).

По-третє, політичну відповідальність громадянина, що входить до громадської організації в якості рядового члена.

По-четверте, політичну відповідальність громадянина, що входить до політичної організації, політичної партії цілеспрямовано за власною волею та безпосередньо є залученим до політичного життя.

По-п'яте, політична відповідальність громадянина, як робітника державних органів влади, службові обов'язки якого пов'язані із здійсненням влади, але який ще не є професійним політиком.

По-шосте, політичну відповідальність громадського діяча.

По-сьоме, політичну відповідальність професійного політика.

По-восьме, політичну відповідальність політичного лідера.

Політична відповідальність громадських діячів, професійних політиків, політичних лідерів особливо суттєва, вона вимагає від них самовиховання, самовдосконалення, вмінь вибору оптимального варіанту поведінки та реакції на неї, у разі відхилення від політичних принципів і норм, з боку соціальних інститутів, що полягає в застосуванні санкцій державного, соціально-групового або особистісного характеру з метою перешкодження дії, що відхиляється, в плані загального і приватного попередження.

6. Функціонування політичної відповідальності здійснюється через визначений, свідомо і цілеспрямовано створюваний механізм. Він є системою точного відтворення політичної волі суспільства в діяльності його членів. Його основними функціями в монографії розглядаються регулятивна, виховна, санкціонування, контрольна, відновлювальна. Функціонує він на державному, соціально-груповому та індивідуальному рівнях.

7. Суб'єктами механізму політичної відповідальності на державному рівні є органи влади, які покликані виробляти та проводити в життя внутрішню і зовнішню політику в країні. На цьому рівні правомірно розрізняти наступні його різновиди. В залежності від форм державного устрою - унітарний, федеративний та конфедеративний; в залежності від форм правління – монархічний та республіканський. У монархічній формі різновидами можуть бути: механізм політичної відповідальності абсолютних монархій, механізм політичної відповідальності конституційних (обмежених - дуалістичних чи парламентських) монархій, механізм політичної відповідальності теократичних монархій. У республіці - президентський, парламентський або змішаний (президентсько-парламентський, парламентсько-президентський) механізм політичної відповідальності.

В залежності від типу політичного режиму - демократичний, авторитарний або тоталітарний.

Для України, на думку автора, найбільш оптимальною моделлю механізму політичної відповідальності може бути демократична, унітарної держави з президентсько-парламентською формою правління.

8. Механізм політичної відповідальності громадянського суспільства покликаний виконувати функцію генеруючої ланки, якою є політичні партії та суспільно-політичні організації як виразники політичних інтересів різних соціальних груп і верств населення. У зв'язку з чим, багатопартійність, що існує в Україні, є найважливішою ознакою становлення цього механізму, що

відкриває новий для країни рівень прогресивного розвитку, у тому числі за рахунок виходу на шлях міжнародної співпраці, активного включення в інтеграційні процеси світової спільноти.

Специфіка соціально-групового механізму політичної відповідальності полягає в плані висування в ньому на перші ролі певних компонентів. Якщо в державному механізмі переважають органи влади, то в механізмі громадянського суспільства, у тому числі і в Україні – свідомість політичної відповідальності народу, політичні відповідальні відносини між елементами суспільства, політична активність мас. Його ефективність залежить від рівня політичної відповідальності соціальних суб'єктів їх відношення до соціальних верств і груп політично активного населення; використання ними теоретично обґрунтованих і практично перевірених політичних принципів, норм і санкцій; мети та результатів політичної діяльності.

Соціально-груповий механізм політичної відповідальності функціонує у взаємодії з державним механізмом. Обидва вони – суть підсистеми єдиної системи механізму політичної відповідальності демократичного суспільства. Без механізму політичної відповідальності суспільства немає і самого цього суспільства.

9. Механізм політичної відповідальності на індивідуальному рівні є відносно стійкою цілісністю взаємодіючих компонентів, з таким ступенем їх розвиненості, коли свідомість політичної відповідальності знаходить своє практичне втілення в активній політичній діяльності індивіда щодо схвалення, підтримки політики, відповідної його політичним принципам, ідеалам і

цінностям. Він широкий в діапазоні від індивіда-нігіліста в політиці до політичного професіонала і політичного лідера. Проте це різноманіття зовсім не існує зовні і незалежно від політичної відповідальності на соціально-груповому та державному рівнях. Одночасно державний та соціально-груповий рівні відповідальності вбирають в себе індивідуальні. Така взаємодія забезпечує оптимальність функцій політичної відповідальності в демократичному суспільстві. Її реалізація в умовах України дозволить перегородити шлях в політику популістам і дилетантам.

У монографії пропонується ряд практичних рекомендацій. Їх суть зводиться до наступного.

1. У зв'язку з процесом створення в Україні демократичної правової держави, формуванням сучасного громадянського суспільства, виникненням умов для вільного розвитку становиться необхідністю активне вдосконалення політичної освіти кадрів державних органів влади, професійних і компетентних політиків, що володіють високим рівнем політичної відповідальності, через відповідні вищі навчальні заклади, для формування навчальних програм яких можуть бути використані матеріали монографії.

2. Положення і висновки монографії можуть бути використані при розробці конспектів лекцій, навчальних, методичних посібників для студентів, наукових статей, матеріалів наукових і методичних конференцій, дисертаційних та інших досліджень з політологічної проблематики, особливо тих розділів і тем, які розкривають сутність, зміст і механізми функціонування політичної відповідальності на різних її рівнях. У зв'язку з чим є

актуальним і ефективним нове інформаційне поле політичної відповідальності для тих, хто цікавиться цією проблематикою.

3. Отримані авторські здобутки в певній мірі можуть бути корисними нинішнім органам влади України та їх апарату при реалізації механізму політичної відповідальності.

4. Політичні партії та рухи, суспільні організації та інші соціальні суб'єкти суспільства країни можуть знайти в матеріалах монографії необхідні їм теоретичні та методологічні настанови та рекомендації з питань вдосконалення своїх політичних програм, відбору, виховання і розстановки керівних кадрів, способів і шляхів розширення своєї соціальної бази і посилення тим самим впливу на різні групи і верстви населення через вироблення та реалізацію політики, що відповідає потребам та інтересам громадян. Одночасно, запропоновані об'єктивні критерії політичної відповідальності дозволяють суб'єктам суспільства, що визначили собі за мету сприяння відродженню, розвитку, зміцненню матеріальної та духовної сфер суспільного життя країни, своєчасно виявляти популістські партії та рухи, у тому числі і ті з них, які ретельно маскують свій популізм еkleктизмом своїх програм і софістичною словесною еквілібристикою, відмежуватися від них, попереджати негативні наслідки їх антинародних дій, добиватися їх усунення з арени політичного життя на основі Конституції і законів України.

5. Нарешті, кожен громадянин нашої країни, як носій державного суверенітету, може використовувати матеріали роботи для своєї освіти, підвищення освітнього рівня, для відповідального вибору в процесі використання своїх демократичних

конституційних прав на участь у формуванні органів державної влади і в контролі за їх діяльністю. Це ж відноситься і до настання юридичної відповідальності органів влади і політичних професіоналів за заподіяні ними матеріальні та моральні збитки громадянам країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев С.С. Политическое доверие и политическая ответственность // Социально-политический журнал. - 1992. - №10. – С. 29 - 43.
2. Анохин А.М., Сахно А.В. Диалектика научности и ответственности в медицине // Философские науки.-1990.- №6.-С.54-61.
3. Ануфриев Е.А. Социальная роль и активность личности.-М.: Изд. МГУ, 1984.-174с.
4. Аристотель. Политика // Соч. в 4-х томах.-Т.4. - М.: Мысль, 1983. - 830 с.
5. Афанасьев М.Н. Демократия: самоуправление или политическое лидерство? // Философские науки. -1990. - №10. - С. 55 - 64.
6. Акимович Е., Скрыпник В. Исторический выбор // Демократическое действие.-1994. - №1.- С. 3 - 4.
7. Бакунин М.А. Государственность и анархия // Философия. Социология. Политика. - М.: Изд."Правда", 1989.-С.291-527.
8. Бжезинский З. Большой провал. Агония коммунизма // Квинтэссенция: филос. альманах. - М.: Политиздат, 1990.- С. 256 - 277.
9. Бебик В. Політика і політична діяльність // Політологічні читання.-1994.-№3. - С.115 - 130.
10. Белый О., Быстрицкий Е. Построение государства в Украине: пути легитимации // Політична думка.-1996.-№1.- С.12-24.

11. Балан С. Політична відповідальність у процесі здійснення державної влади. - Київ: Видавництво " Основи, " 1994.-271с.
12. Білоус А. Чи виведуть партії на український шлях? // Політика і час.-1995. - №7. - С. 48 - 53.
13. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения.- М.: Наука, 1978. - 183 с.
14. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. - М.: Юридическая литература, 1976.-215 с.
15. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. - М.: Мысль, 1978.-216 с.
16. Буслов К.П. Социальное единство, противоречия, ответственность.-Минск: Наука и техника, 1972.-172 с.
17. Бурлацкай Ф. М. Вожди и советники. - М.: Политиздат, 1990. - 383 с.
18. Буртяк Г. Нелегкий шлях становлення // Політика і час. - 1993. -№5. - С. 47 - 51.
19. Валла Л. Об истинном и ложном благе. О свободе воли. - М.: Изд."Наука", 1989.- 475 с.
20. Варывдин В.А. Гражданское общество // Социально-политические науки. - 1992. - №8. - С. 22 - 32.
21. Вебер М. Избранные произведения. - М.: Прогресс, 1990. - 804 с.
22. Виттенберг Е.Я. Страшное и чудовещное (о культе личности и режиме личной власти) // Квинтэсенция: филос.альманах.- М.: Политиздат, 1990.- С. 236 - 255.
23. Вольтер. Философские сочинения.-М.: Изд. "Наука", 1988. - 750 с.

24. Воробьев В.И. Единство свободы и ответственности в воинской деятельности: Автореф. дисс. ...канд. филос. наук.- Харьков, 1989.-17 с.
25. Гаевая Т.Г. Моральная ответственность как качество личности: Дисс. ... канд. филос. наук.- М., 1984. - 277 с.
26. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М.: Мысль, 1990. - 524 с.
27. Гедікова В. Політична відповідальність як критерій політичної соціалізації особистості. — Одеса. : Астропринт, 1999. — 24с
28. Геєць В. Куди пливти українському кораблю? // Політика і час.-1995. - №6. - С. 58 - 62.
29. Грушевский М.С. Очерк истории украинского народа. - К.: Лыбидь, 1990.- 319 с.
30. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Избр.соч. в 2-х томах.-Т.2.-М.: Мысль, 1965.-748 с.
31. Головащенко С. “Классический” протестантизм // Політика і час.-1994.-№4.-С.51-58.
32. Гордєєва Н. У замкнутому колі // Політика і час.- 1995.- №2.-С.69-72.
33. Гусейнов А.А. Социальная природа ответственности .- М.: Изд.Моск.ун-та, 1974.- 156 с.
34. Демин М.В. Природа деятельности .- М.: Изд. МГУ, 1984. - 168 с.
35. Дергачев В.А. Геополитический словарь – справочник. – К.: КНТ, 2009. – 592 с.

36. Дмитриев А.В., Степанов Е.И., Чуминов А.Н. Российский социум в 1995 году: конфликтологическая экспертиза (первое полугодие) // Социологические исследования.-1996.- №1. - С.6-23.
37. Дмитриева С.И. Социальная ответственность подрастающего поколения как фактор общественного прогресса. - Киев-Одесса: Вища школа, 1988. - 224 с.
38. Домороский В. Законодавча та виконавча влада в Україні: історія проблеми // Розбудова держави.-1995.-№12.-С.14-16.
39. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика. Поведение. Ответственность.-М.: Политиздат, 1989. - 351 с.
40. Загальна Декларація прав людини.-Київ: Українська правнича фундація,1995.- 12 с.
41. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. - М.: Политиздат, 1986. - 223 с.
42. Ермошенко Н.Н. Опыт самоуправления территорий за рубежом.-Киев:УкрИНЭИ. 1992.-56 с.
43. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа).-М.: Политиздат, 1974.-328 с.
44. Капустин М. Конец утопии.-М.: Новости, 1990.-594 с.
45. Кириллов В.В. Формирование социально-ответственного поведения личности в воинской деятельности: Автореф. ... дисс.канд.филос.наук.-Киев, 1990.-17 с.
46. Колодій А.Ф. Політичний спектр: про деякі критерії “лівих” і “правих” політичних рухів у нетоталітарних суспільствах // Філософська і соціологічна думка.- 1995.-№9-10.-С.3-24.

47. Кон И.С. Социология личности. - М.: Изд. Политической литературы, 1967.-383 с.
48. Костицький В. Політичні партії в системі “громадянське суспільство і держава” // Право України.- 1995.-№12.-С.32-34.
49. Кочетков А.П. О формировании гражданского общества // Социально-политические науки.- 1992.-№1.-С.14-23.
50. Кресіна І.О., Балан С.В. Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості: наук. вид. — К., 2009. — 68 с.
51. Кривоцюк П.С. Формирование гражданственности личности: Дисс. ... канд.полит.наук.-Одесса, 1993.- 169 с.
52. Кулиев З.Г. Социальная ответственность и ее роль в регуляции деятельности людей: Автореф. дисс. ... канд. филос.наук.-Баку, 1985.-170 с.
53. Куликовский С.Б. Формирование социально-политической ответственности личности: Дисс. ... канд.филос.наук.-Киев, 1989.-152 с.
54. Куликовский С.Б. Участие в управлении как фактор формирования социально-политической ответственности личности.-Киев: Вища школа, 1987.-154 с.
55. Кривенко Л. Світової досвід утвердження парламентаризму в Україні // Віче.- 1996.-№2.-С.28-39.
56. Кривенко Л. Зміцнення українського парламентаризму: конституційні аспекти // Віче.-1995.-№5.-С.17-31.
57. Кривенко Л. Президент України: конституційно-правовий статус // Віче.-1994.-№12.-С.3-16.
58. Кремень В. Політична стратегія України. Порівняльні перспективи // Віче.-1994.-№10.-С.3-12.

59. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.-Київ: Просвіта, 1996.- 80с
60. Конституція України. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2010. – 48 с.
61. Коробейников М.А. Механизм экономической ответственности.- М.:Мысль, 1989.-271 с.
62. Конституція Української Народної Республіки // Правові джерала України.-1994.-№1.-С.48-50.
63. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность.-М.: Наука, 1986.-184 с.
64. Кузьо Т.Чеченська криза і “ближнє зарубіжжя” // Політика і час.-1995.-№8.-С.41-52.
65. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования в 2-х томах. – М.: Книга, 1989. – Т. 1. – 237 с. – Т. 2. – 280 с.
66. Левченко Е.В. Социальная ответственность и ее анализ как общесоциологической категории: Дисс. ... канд.филос.наук.- Харьков, 1976.-157 с.
67. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность.-М.: Наука, 1977.-188 с.
68. Лузан Н.А. Политическая жизнь общества: вопросы теории.-Киев:Вища школа, 1989.-149 с.
69. Линчук Е.Н. Ответственность субъекта науки в эпоху НТР: Дисс. ... канд.филос.наук.-Киев,1980.-190 с.
70. Макиавелли. Государь.-М.: Планета, 1990.-79 с.
71. Максимов С.И. Роль ответственности в процессе разрешения социальных противоречий. Автореф.дисс. ... канд.филос.наук.- Харьков:1987.-17 с.

72. Малкіна Г. Політична відповідальність глави держави // Політ. менеджмент. — 2008. — N 2. — С. 42-50.
73. Маринович М. Українська демократія: успіх чи поразка? // Сучасність.-1992.-№5.-С.88-100.
74. Медянцева М.П. Ответственность ученого как социально-этическая проблема. - Казань: Изд. Казанского ун-та, 1973. - 174 с.
75. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью.-М.:Высшая школа, 1990.-144 с.
76. Минкина Н.А. Социальная ответственность и объективность отношений ответственной зависимости: Автореф. дисс. ... д-ра.филос.наук.-М.,1991.-32 с.
77. Милль Д.С. О свободе.-Лейпциг, 1861.-192 с.
78. Мишуров И.И. Формирование социальной ответственности в военно-авиационных кадрах в современных условиях: Дисс. ... канд.филос.наук.-М.,1991.-198 с.
79. Михальченко М. Час визначатись, яку державу будуюмо. (До концепції політичної доктрини України) // Віче.-1993.-№3.-С.3-12.
80. Мороз Н.С.Социальные роли и ответственность личности (социологический аспект проблемы).-Харьков: Вища школа.Изд.при Харьк.ун-те, 1979.-167 с.
81. Муздыбаев К. Психология ответственности. М.: Наука, 1984.-240 с.
82. Назаров А.В. Свобода выбора и моральная ответственность: Дисс. ... канд.филос.наук.-Киев, 1971.-169 с.

83. Нельга Т.О. Українське підприємництво: історичні передумови й соціокультурні детермінанти // Філософська і соціологічна думка.-1994.-№7.-С.81-89.
84. Никифорова Г.Ф. Проблема личности в политическом аспекте (социально-философский анализ): Дисс. ... канд.филос.наук.-Л.,1988.-208 с.
85. Одинцова А.В. Гражданское общество: прошлое, настоящее, будущее // Социально-политические науки.-1991.-№12.-С.40-49.
86. Омелян Б. В обіймі вільного ринку // Політика і час.- 1991.- №1.-С.54-63.
87. Орзих М.Ф. Личность и право. М.:Юридическая литература, 1975.-112 с.
88. Орзіх М.П. Формування громадянського суспільства і правової держави Україні: Політико-нормативний підхід // Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення.-Одеса: Одеський держуніверситет, 1993.-С.5-7.
89. Ореховский А.И. Методологический анализ проблемы ответственности // Философские науки.-1983.-№1.-С.15-21.
90. Ореховский А.И. Ответственность и ее социальная природа.-Томск: Изд.Томского ун-та, 1978.-230 с.
91. Перегудов С. Гражданское общество как политический феномен // Свободная мысль.-1992.-№9.-С.43-53.
92. Полевий В. І. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні: Автореф. дисс. ... канд. юридичних наук. - К., 2004. -18 с.

93. Петров А.А. Социальная ответственность будущих офицеров: сущность и пути формирования: Дисс. ... канд.филос.наук.-Харьков, 1990.- 178 с.
94. Платонов К.К. Структура и развитие личности.-М.:Наука, 1986.-230 с.
95. Платон. Государство // Сочинения в 3-х томах.-Т.3.-Ч.1.- М.:Мысль, 1971.-С.89-154.
96. Плахотный А.Ф. Свобода и ответственность (социологический аспект проблемы).-Харьков: Вища школа.Изд.при Харьк.ун-те, 1972.-160 с.
97. Плахотный А.Ф. Проблема социальной ответственности. Харьков:Вища школа.Изд при Харьк.ун-те, 1981.-192 с.
98. Плахотный А.Ф., Левченко Е.В. Проблема социальной ответственности как качество личности // Проблемы философии.-1979.-№48.-С.3-12.
99. Плахотный А.Ф., Подмазко Е.А. Динамическая структура социальной ответственности и ее функционирование // Вестн.Харьк.ун-та. Серия филос.-1980.-№194, вып.14.-С.3-11.
100. Подмазко Є.А. Загальна теорія політики як метатеорія – Одеса: Друк, 2008. - 222 с.
101. Подмазко Е.А. Проблема структуры социальной ответственности: Дисс. ... канд.филос.наук.-Харьков, 1979.- 179 с.
102. Подмазко Е.А. Проблема структуры социальной ответственности: Автореф. дисс. ... канд.филос.наук.- Харьков, 1980.-25 с.

103. Подмазко Е.А. Статическая структура социальной ответственности будущих офицеров.-Полтава: изд.ПВЗРККУ, 1978.-43 с.
104. Политология: энциклопедический словарь. -М.: Изд. Московского Коммерческого ун-та, 1993.-431 с.
105. Про Кабінет Міністрів України. Закон України від 7 жовтня 2010 р. // Голос України.-2010.-№191.
106. Про громадянство України. Закон України від 8 жовтня 1991 р. із змінами та доповненнями на 28 січня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України.-1991.-№50.-ст.701; 1993.-№14.-ст.121.
107. Про президента України. Закон України від 5 липня 1991р. // Відомості Верховної Ради України.- 1991.-№33.-ст.446.
108. Про об'єднання громадян. Закон України від 16 червня 1992 р. із змінами та доповненнями на 11 листопада 1993 р. // Відомості Верховної Ради України.- 1992.-№34.-ст.504; Голос України, 1993, 1 грудня.
109. Растигеев А.П. Социально-психологические основы ответственности: Дисс. ... канд.филос.наук.-Л., 1971.-170 с.
110. Римаренко С. Федеративна держава. Чи можливо заповучити світової досвід? // Політика і час.- 1991.-№8.-С.7-11.
111. Рибачук М. Через діалог - до храму злагоди // Віче.- 1995.-№6.-С.145-152.
112. Рудковский Э.И. Свобода и ответственность личности.- Минск: Изд. Белорусского ун-та, 1979.-151 с.

113. Самуйлік М. М. Політична відповідальність: специфіка, структура, функціонування: Дисс. ... канд. політичних наук. — Одеса, 1997. — 163 с.
114. Самуйлік М. М. Політична відповідальність: специфіка, структура, функціонування: Автореф. дис. ... канд. політичних наук. — Одеса, 1997.- 24с.
115. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм - это гуманизм // Сумерки богов.-М.: Политиздат, 1989.-С.319-344.
116. Сахарав А.Д. Демократия и воля в нашем Отечестве // Свободная мысль.-1991.-№17.-С.5-11.
117. Серебряков С.Л. Цивилизованные основы формирования гражданского общества в России // Социально-политический журнал.-1995.-№2.-С.97-105.
118. Силенко А.А. Профессиональная ответственность личности в системе социальной политики: Автореф. дисс. ... канд.политич.наук.- Одесса, 1992.-18 с.
119. Силенко А.А. Профессиональная ответственность личности в системе социальной политики: Дисс. ... канд.политич.наук.-Одесса, 1992.-133 с.
120. Симовьян В.П. Ответственность личности как общечеловеческая ценность: Дисс. ... канд.филос.наук.- Харьков, 1990.-209 с.
121. Симонов П.С. Социальная ответственность как общественное явление: Автореф. дисс. ... канд.филос.наук.- Фрунзе, 1974.-26 с.
122. Скотт Д.Г. Конфликты: пути их преодоления.-Киев: Внешторгиздат, 1991.-190 с.

123. Смирнов И.П. Демократия в теории, тоталитаризм на практике // Социально-психологический журнал.- 1992.- №10.-С.3-14.
124. Солій І. Головний вектор - відповідальність // Політика і час.- 1995.-№11.-С.33-36.
125. Сперанский В.И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования.-М.: Изд. Московского ун-та, 1987.-151 с.
126. Суцук З.І. Свобода і відповідальність.-Київ: Вища школа, 1979.-127 с.
127. Торяник В. М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі: Автореф. дис. ... канд. політичних наук. — Дніпропетровськ, 2006. – 17 с.
128. Тимофієв В. Законодавчо закріпити права і обов'язки посадових осіб // Віче.-1995.-№2.-С.44-47.
129. Ткачук А. Новій державі - нову конституцію // Політика і час.- 1995.-№10.-С.30-38.
130. Филянин Н.С. Социально-философские аспекты формирования всесторонне развитой личности: Дисс. ... канд.филос.наук.-Одесса, 1979.-150 с.
131. Фокина Н.И. Социальная ответственность как категория исторического материализма.-М.: Наука, 1971.-160 с.
132. Фофанов В.П. Социальная деятельность как система.- Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1981.-304 с.
133. Фромм Э. Иметь или быть.-М.: Прогресс, 1990.-330 с.

134. Черменина А.П. Проблема ответственности в этике.- Л.: Ленинградский госуниверситет, 1965.-190 с.
135. Черныш А.М. Политическая ответственность в системе социалистического народовластия. - Харьков: Вища школа: Изд.Харьк.ун-та, 1987.-191 с.
136. Черленяк І.І. Формування інституту політичної відповідальності в умовах становлення політико еволюційних циклів в Україні. // Стратегічні пріоритети №1 2006.-С.11-17.
137. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми формування правової держави // Право України.- 1995.- №12.- С.7-10.
138. Шинкарук В.И. Гражданское общество и гражданская позиция // Философская и социологическая мысль.- 1991.- №5.-С.3-10.
139. Шморгун О. Чим авторитарна влада відрізняється від диктаторської? // Політологічні читання.- 1994.-№1.-С.74-103.
140. Шуба О. Міжцерковний конфлікт. Сподівання на мудрість і терпіння // Віче.-1995.-№8.-С.142-154.
141. Энгельгардт В.А. Век науки и ответственность ученого // Вопросы философии.- 1984.-№1.-С.96-103.
142. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности.- М.: Наука, 1978.-349 с.
143. Яковлев Б.С. Ответственность как фактор регуляции поведения личности: Дисс. ... канд.филос.наук.-М., 1975.-160 с.

144. Ян Э. Демократия и национализм: единство или противоречие? // Политические исследования.- 1996.-№1.- С.33-49.
145. Ярош В. Міжконфесійні конфлікти розпочалися не вчора // Віче.-1995.-№12.-С.139-145.
146. Ясперс К. Смысл и назначение истории.- М.:Политиздат, 1991.-537 с.

ДОДАТКИ

ВИТЯГ ІЗ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141)

{ Текст Конституції України відповідає тексту,

що існував до внесення змін Законом

"Про внесення змін до Конституції України"

N 2222-IV (2222-15) від 08.12.2004 }

{ Закон N 2222-IV (2222-15) від 08.12.2004

"Про внесення змін до Конституції України" визнано таким,

що не відповідає Конституції України (є неконституційним),

у зв'язку з порушенням конституційної процедури

його розгляду та прийняття. Див. Рішення Конституційного Суду

N 20-рп/2010 (v020p710-10) від 30.09.2010 }

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її

територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу.

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве

самоврядування.

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом. ...

Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. ...

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. ...

Стаття 20. Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. ...

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Стаття 75. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.

Стаття 76. Конституційний склад Верховної Ради України - чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки.

Народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. ...

Стаття 78. Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі. ...

Стаття 80. Народним депутатам України гарантується

депутатська недоторканність....

Стаття 85. До повноважень Верховної Ради України належить:

- 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;
- 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції;
- 3) прийняття законів;
- 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- 6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- 7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;
- 8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- 10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 цієї Конституції;
- 11) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми

діяльності Кабінету Міністрів України;

12) надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України;

13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції; ...

16) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

17) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;

18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

19) призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;

20) призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

21) призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

22) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

23) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

24) надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

25) надання згоди на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;

26) призначення третини складу Конституційного Суду України;

27) обрання суддів безстроково;

28) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;...

30) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; ...

Стаття 87. Верховна Рада України за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної

Ради України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

Стаття 90. Повноваження Верховної Ради України припиняються у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Президент України може достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

Повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені в останні шість місяців строку повноважень Президента України.

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Стаття 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 103. Президент України обирається громадянами України

на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд. ...

Стаття 105. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень....

Стаття 106. Президент України:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;...

б) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;

8) припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;

9) призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку;

10) призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах;

11) призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади;

12) призначає половину складу Ради Національного банку України;

13) призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

14) призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України; ...

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також

оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації - з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

22) призначає третину складу Конституційного Суду України;

29) підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; ...

Стаття 108. Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

1) відставки;

2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

3) усунення з поста в порядку імпічменту;

4) смерті.

Стаття 109. Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Стаття 111. Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. ...

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку

імпiчменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпiчмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ.

ІНШІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Стаття 113. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених у статтях 85, 87 Конституції України. ...

Стаття 114. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України.

Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України. ...

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

8) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

9) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

10) виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України...

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Стаття 147. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Стаття 148. Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України.

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк. ...

Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України

належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

законів та інших правових актів Верховної Ради України;

актів Президента України;

актів Кабінету Міністрів України;

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

З питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

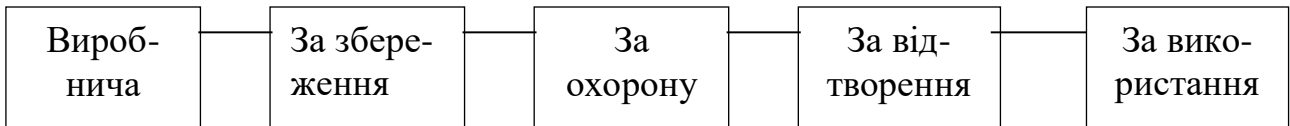
Стаття 151. Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. ...

ДОДАТОК №1

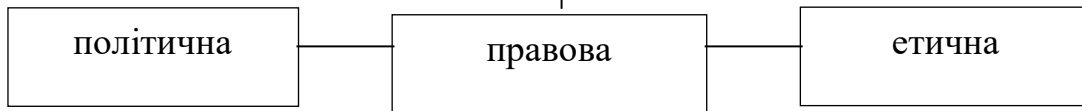
**Соціальна
відповідальність**

В И Д И

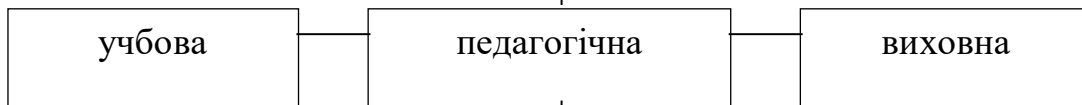
відповідальність по відношенню до природи

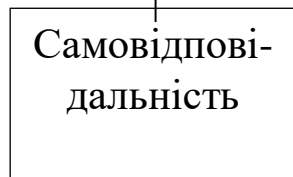
відповідальність по відношенню до суспільства

відповідальність по відношенню до людини

відповідальність соціального суб'єкта перед самим собою

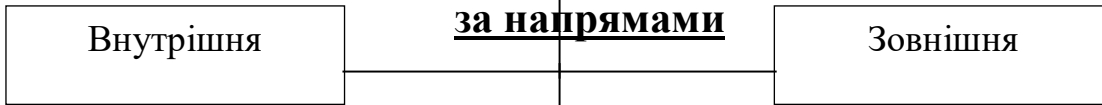

ДОДАТОК №2

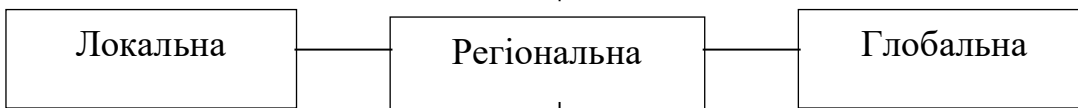
**політична
відповідальність**

ВИДИ

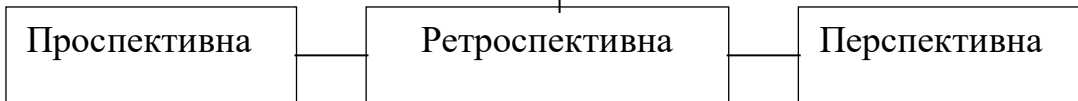
за напрямками

за масштабом

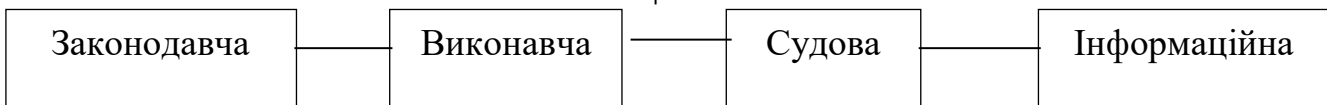
за часом функціонування

за суб'єктами

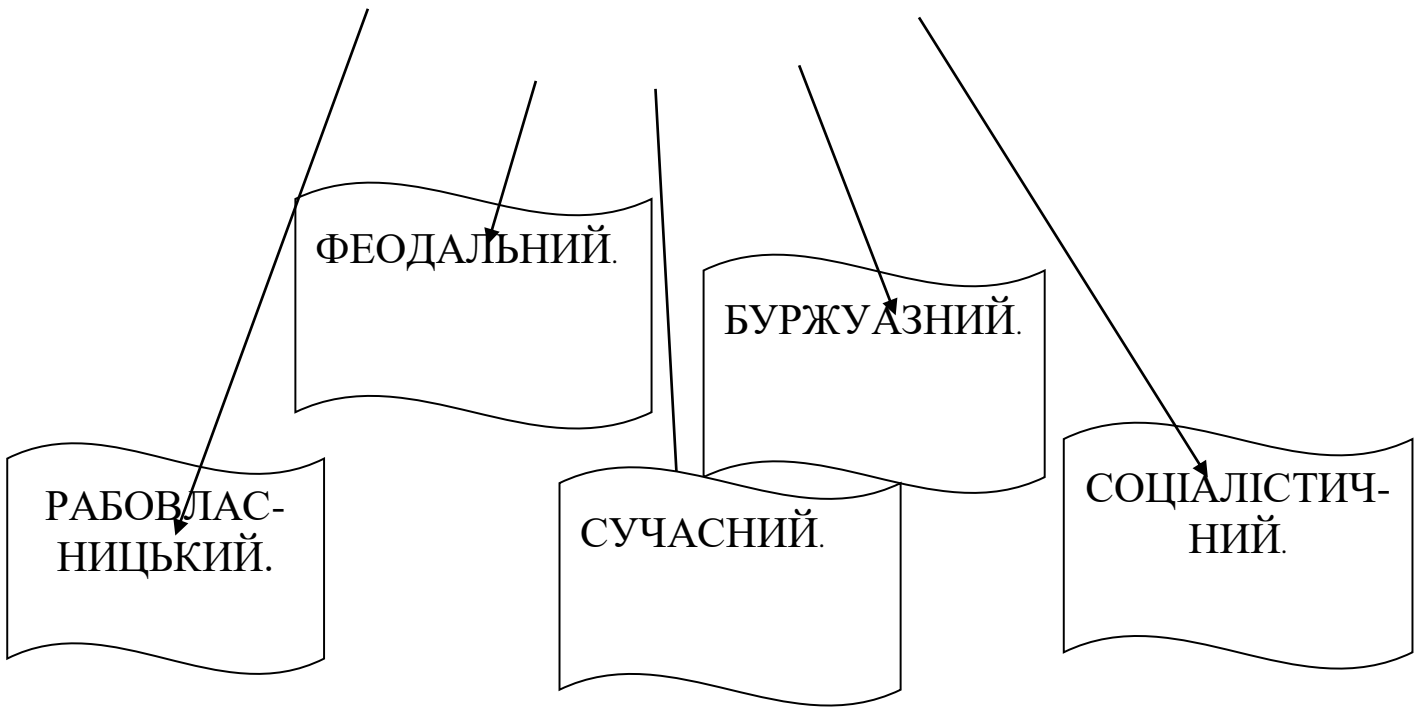

за функціями влади

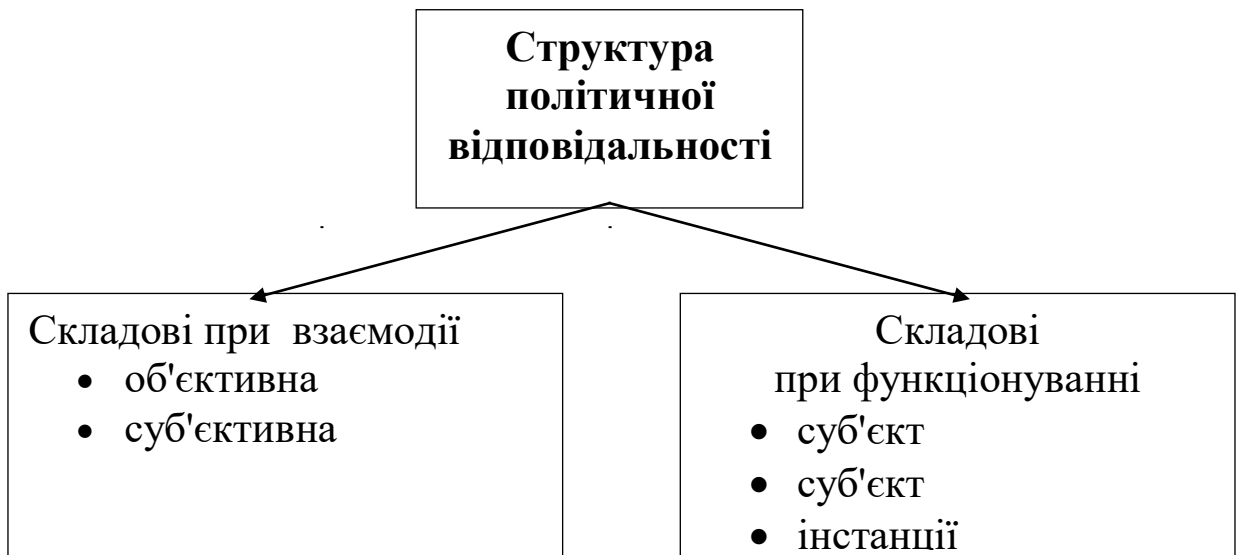

ДОДАТОК №3

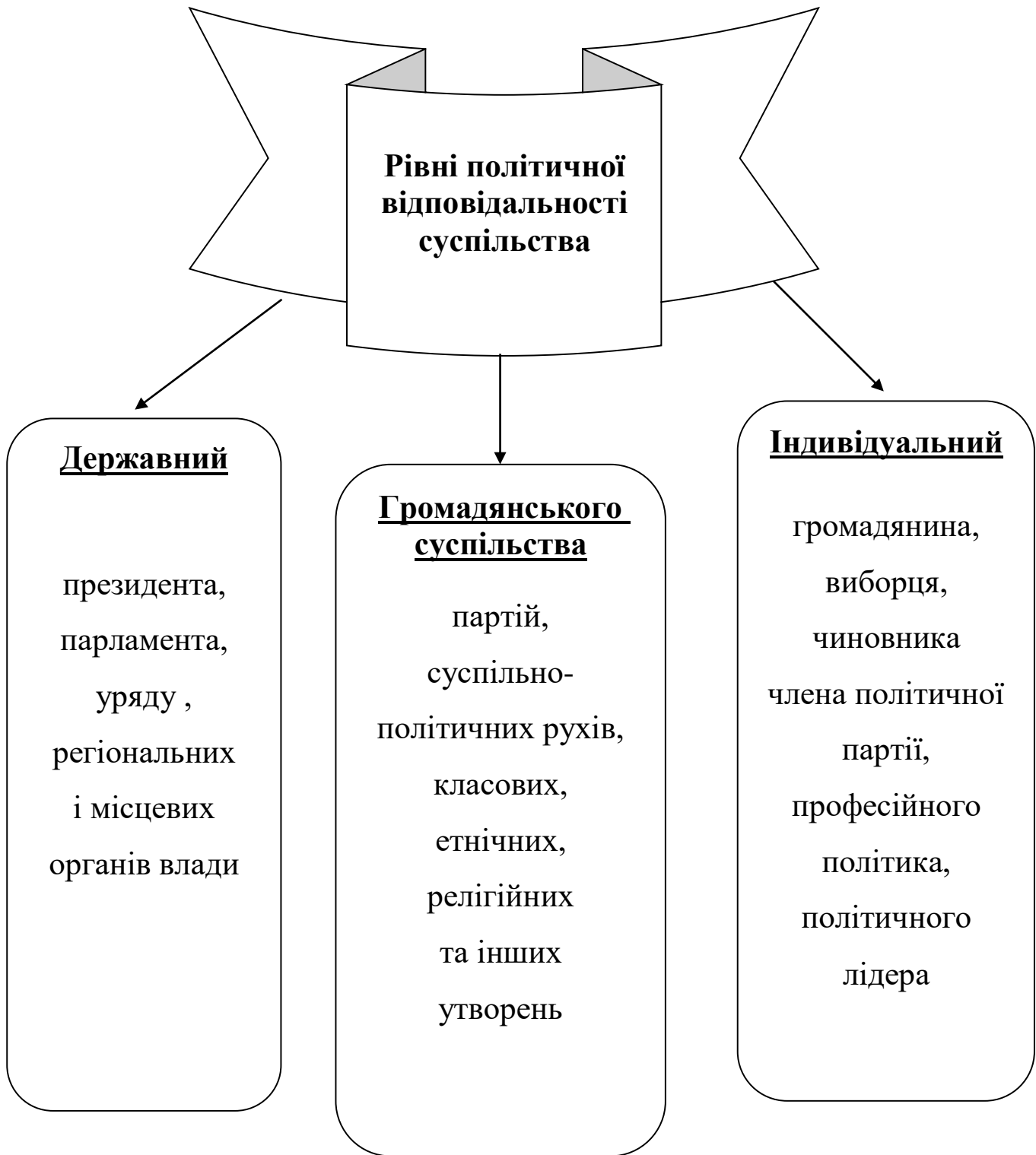
Історичні типи
політичної
відповідальності
суспільства

ДОДАТОК №4

ДОДАТОК №5

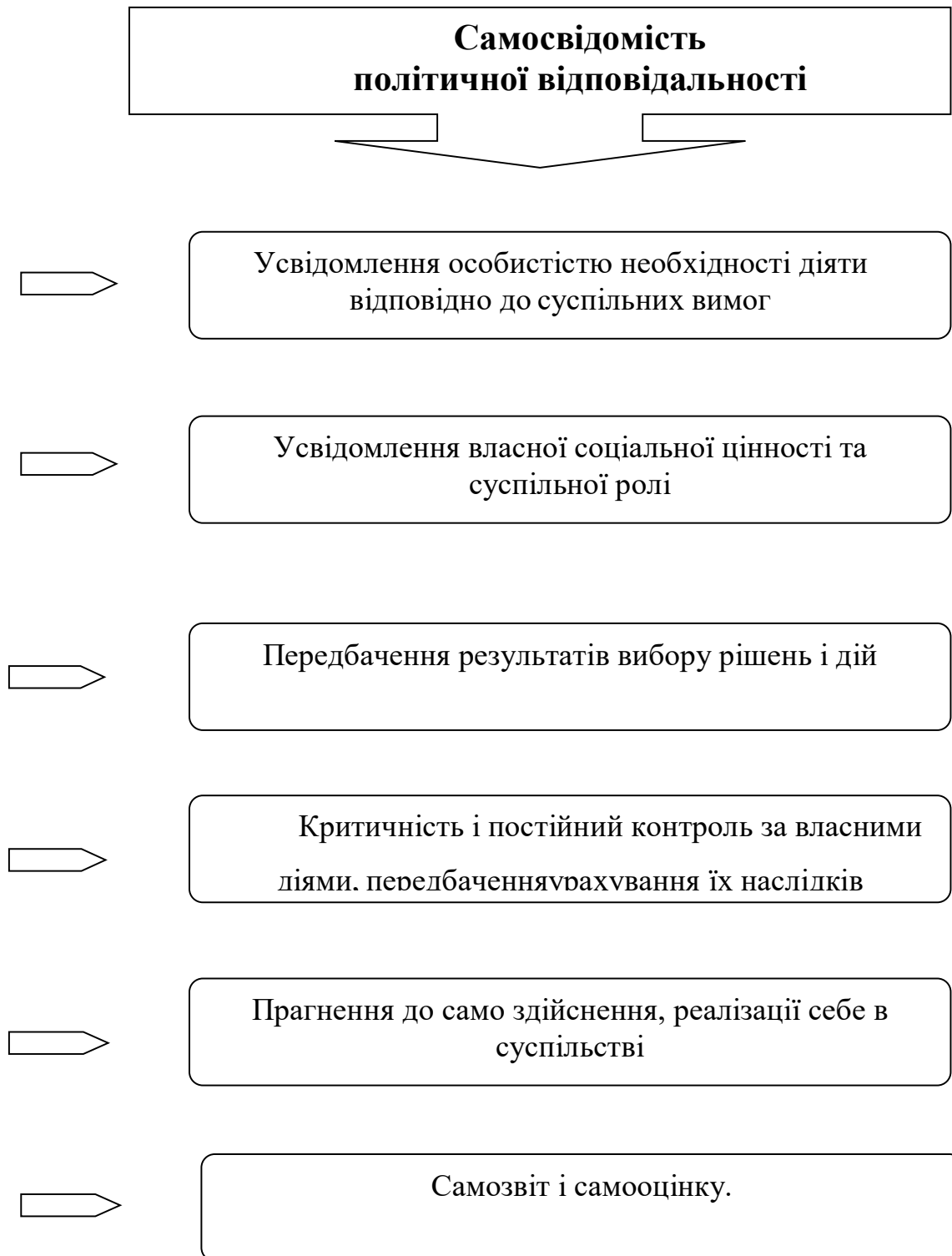

Політичні режими

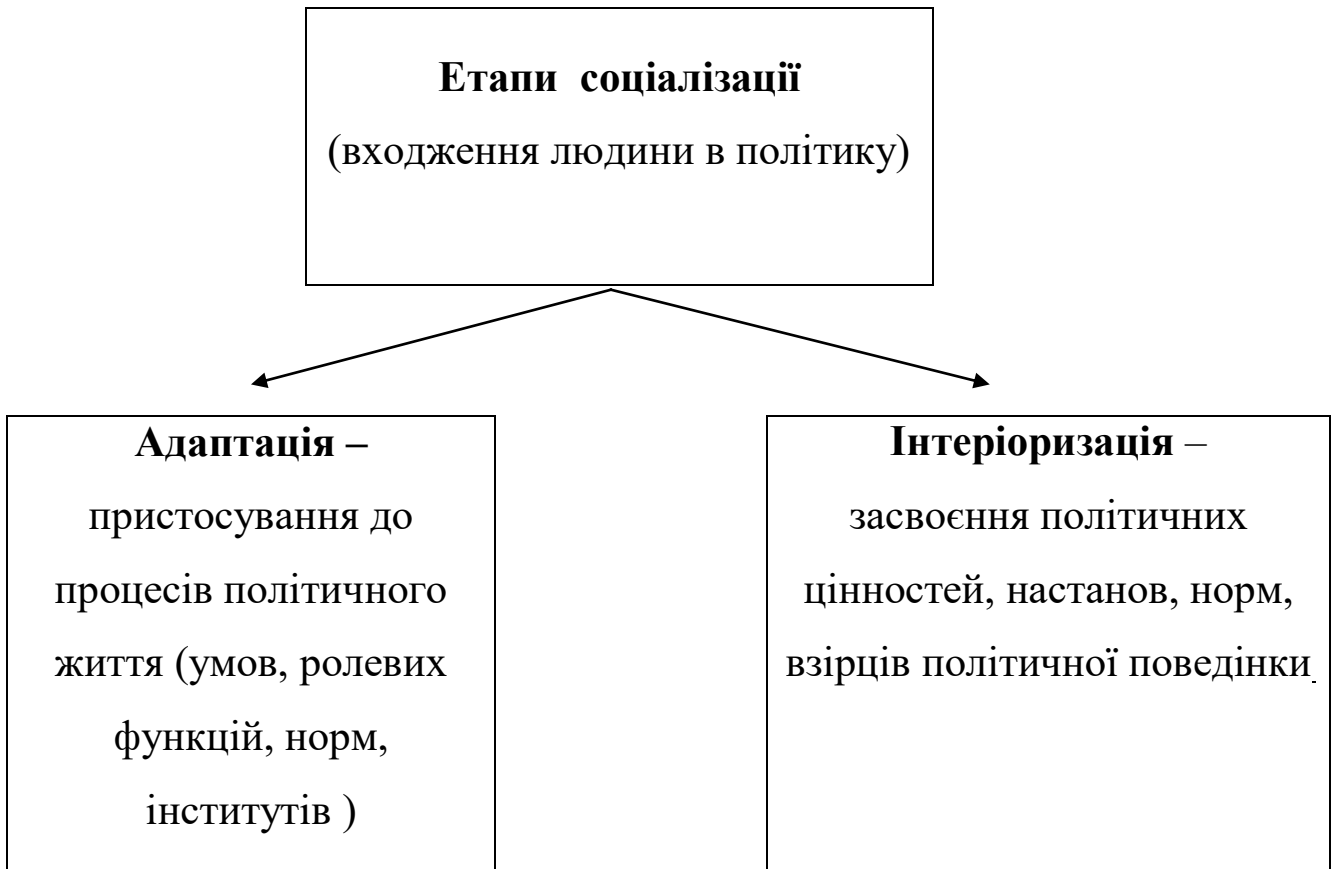
Політичний режим – система засобів і методів здійснення політичної влади, форма взаємодії держави і громадянського суспільства.

Критерії	Тоталітарний	Авторитарний	Демократичний
законодавство	система законів мало розроблена	система законів мінімальна	розвинута система демократичних законів
повноваження голови держави	практично не обмежені	фактично не обмежені	суворо обмежені законом
представницькі органи влади	маріонеткові	відсутні чи маріонеткові	мають широке коло повноважень
принцип розподілу влади	формально признається	знехтується	реалізується
партії	масова політична партія	правляча одержавлена партія	багатопартійність
ідеологія	одна офіційна ідеологія	панування однієї ідеології	політичний плюралізм
опозиція	заперечується	не дозволена	діє легально
ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	ВІДСУТНЯ	ОБМЕЖЕНА	РЕАЛІЗУЄТЬСЯ

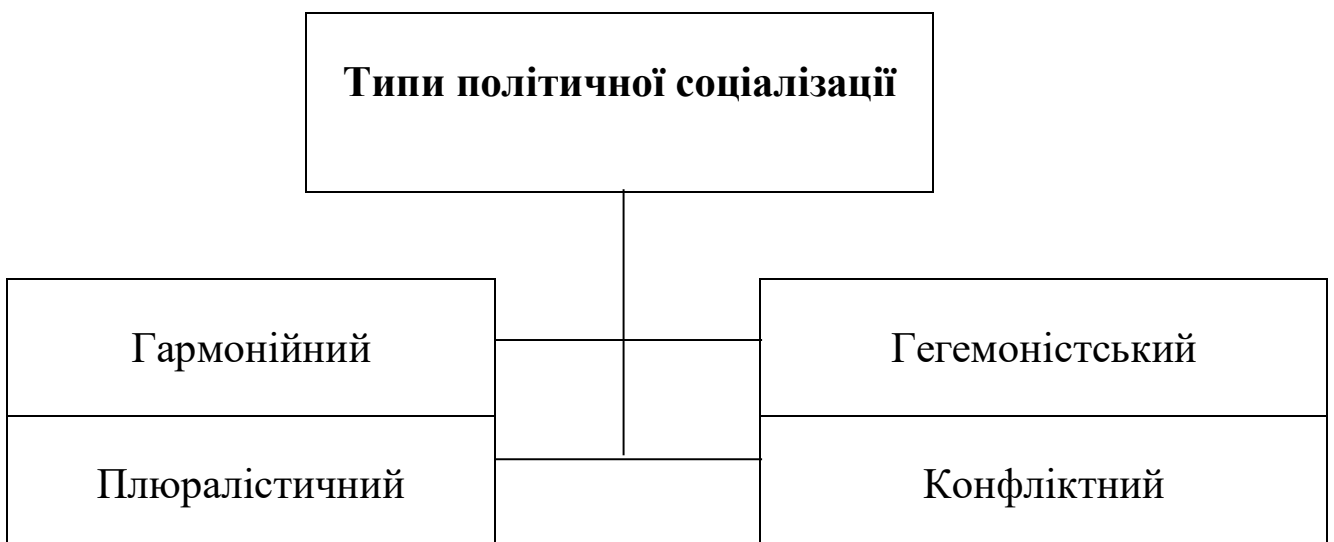
Політична партія – це спільність людей, об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання, утримання і використання державної влади для реалізації інтересів тих чи інших соціальних груп.

Політична соціалізація – це процес засвоєння людиною політичних знань, норм, традицій, цінностей і формування політичних інтересів і настанов, а також участь людини в політичному житті суспільства.

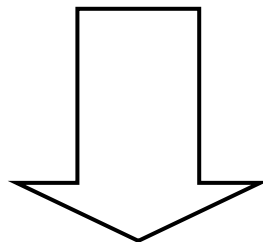
ДОДАТОК №10а

**ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ МЕХАНІЗМУ
ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА**

1. Системність.
2. Організація.
3. Здібність накопичувати робочу енергію.
4. Свідомість конструювання.
5. Керованість.
6. Кагатофункціональність.
7. Історичність
8. Діалектична єдність..
9. Відповідність законам і закономірностям суспільного розвитку .
10. Саморозвиток

**ФУНКЦІЇ МЕХАНІЗМУ
ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА**

1. РЕГУЛЯТИВНА.

2. ВИХОВНА.

3. ВІДНОВЛЮВАЛЬНА.

5. САНКЦІОНУВАННЯ.

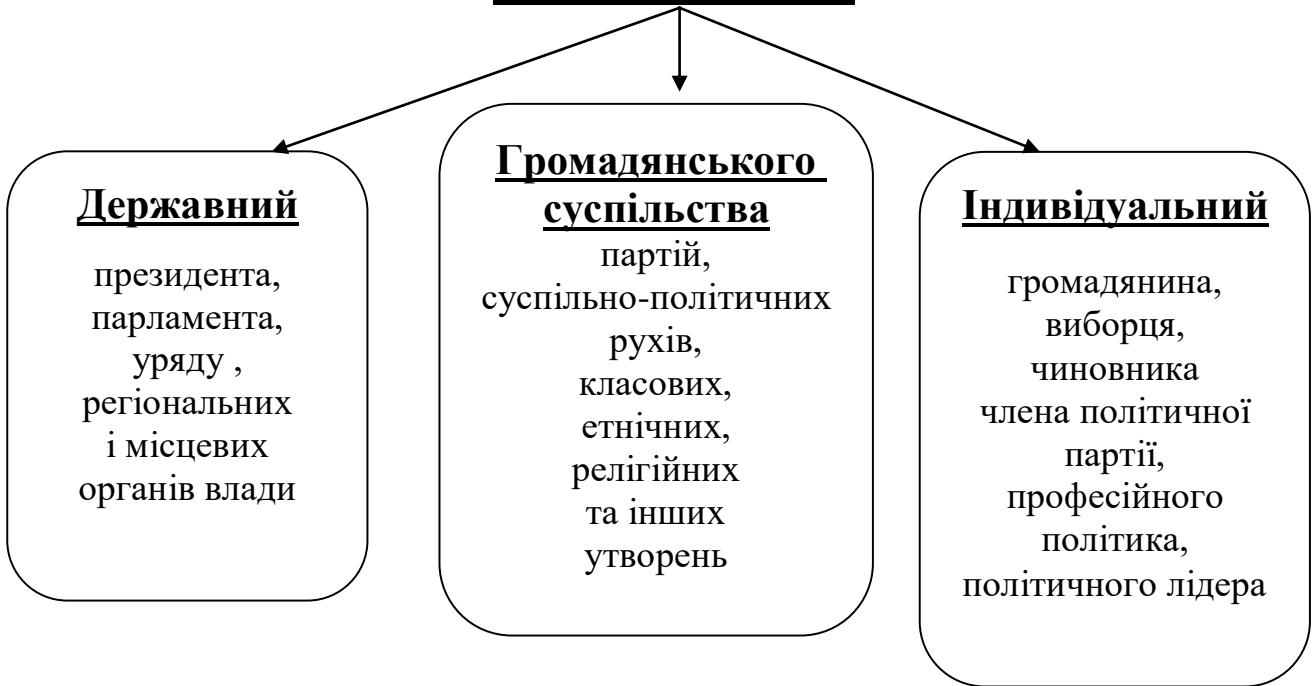
6. КОМУНІКАТИВНА.

7. ІНФОРМАЦІЙНА.

ФОРМИ
політичної відповідальності особи

Політична участь	Політична активність	Політичне лідерство
<ul style="list-style-type: none"> • у громадсько-політичних організаціях без активного членства; • у демонстраціях; • у мітингах; • у виборах. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ організаційна робота з підготовки й проведення масових заходів; ▪ активна участь у виборних органах різних організацій; ▪ активна участь у виборчих кампаніях; ▪ індивідуальне членство у політичних організаціях. 	<ul style="list-style-type: none"> • ініціювання масових заходів та керівництво їх проведенням; • балотування на виборні посади в органи державної влади; • керівна робота в політичних організаціях.

МЕХАНІЗМ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУСПІЛЬСТВА

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ, ЯКІ ВИКОРИСТАНІ В МОНОГРАФІЇ

Авторитаризм – тип політичного режиму, який характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб, опорою на силу й готовністю влади до застосування масових репресій, звуженням політичних прав і свобод громадян та їх об'єднань, суворою регламентацією їхньої активності, різким скороченням повноважень демократичних інституцій монополізацією влади та політики.

Влада виконавча — різновид державної влади, яка організовує внутрішню та зовнішню діяльність держави, щодо виконання втіленої в законах волі суспільства, забезпечує охорону прав і свобод людини.

Влада державна — вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Влада законодавча — різновид державної влади, яка організовує прийняття законів, правових актів, рішень щодо управління суспільством, поведінкою людей та їх об'єднань.

Влада політична — здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики.

Влада судова — різновид державної влади, яка покликана запобігати можливості змови чи протистояння законодавчої та виконавчої влади, запобігати виникнення диктатури.

Глава держави — вища державна посада, яка символізує державу, покликана гарантувати її цілісність та є чинником ефективної взаємодії гілок державної влади між собою.

Глава уряду — керівник виконавчої влади в державі, глава вищого органу державного управління.

Громадські об'єднання — об'єднання громадян з метою захисту та реалізації політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів громадян, сприяють їх творчому розвитку та участі в управлінні державними і громадськими справами.

Громадянське суспільство — організація суспільного життя, яка включає в себе недержавні спільності людей, їх відносини, які не є державно-політичними та захищені законом від втручання держави.

Держава — це сукупність взаємопов'язаних між собою організацій та установ публічної влади, які здійснюють управління суспільством від імені народу за допомогою правових норм, охорону економічного, соціального і політичного простору, використовуючи при необхідності спеціальні органи примусу.

Державний устрій – це спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, поділ її на певні складові частини та розподіл влади між ними і державою.

Державний механізм політичної відповідальності – механізм політичної відповідальності на державному рівні, головними носіями якого є владні органи та установи, які впроваджують в життя

внутрішню і зовнішню політику країни, здатні за допомогою комплексу заходів цілеспрямовано впливати на соціальний суб'єкт, спонукати його до конструктивної політичної діяльності у відповідності з встановленими політичними вимогами, принципами та нормами прогресивного розвитку суспільства.

Демократія – тип політичного режиму, який характеризується організацією та функціонуванням державної влади на засадах визнання її джерелом народу, дотриманням прав громадян на участь у формуванні органів державної влади, контролем за їхньою діяльністю, виборністю органів влади і управління, принципом підпорядкування меншості більшості.

Імпічмент — особливий порядок і процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення встановлених законів вищими посадовими особами до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень.

Конституція — основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян.

Політична культура - це складова частина духовної культури суспільства, рівень, характер і зміст політичних знань, оцінок, навиків і дій громадян, зміст та якість соціально-політичних цінностей, традицій і норм, які регулюють політичні відносини, а також політичну поведінку громадян, їх участь в суспільно-політичному житті, система демократії та політичного інформування громадян в даному історичному конкретному суспільстві.

Механізм політичної відповідальності громадянського суспільства – механізм політичної відповідальності на соціально-груповому рівні функціонування, головними носіями якого є політичні партії, громадські організації та рухи, соціально-класові утворення, етнічні групи, релігійні установи, які здатні за допомогою комплексу заходів цілеспрямовано впливати на державу, соціальні суб'єкти, спонукати їх до конструктивної політичної діяльності у відповідності з встановленими політичними вимогами, принципами та нормами прогресивного розвитку суспільства.

Механізм політичної відповідальності індивідуального рівня – системна сукупність відносин політичної відповідальності, що створюється і діє для людини, для формування та реалізації її політичних потреб, інтересів, цілей і намагань, спонукає їх до політичної активності, до конструктивної політичної діяльності, створює морально-психологічні переконання у суб'єктів політики щодо глибокого розуміння сенсу й наслідків їх політичної діяльності.

Механізм політичної відповідальності суспільства — є цілеспрямовано функціонуюча система політичних відносин, що забезпечує точність відтворення політичної волі суспільства в діяльності його суб'єктів.

Монархія (єдиновладдя) — форма політичного правління, за якої верховна влада формально, повністю або частково зосереджена в руках однієї особи — глави держави та є спадкоємною.

Монархія абсолютна (необмежена) — різновид монархії, яка характеризується повновладдям глави держави, що є головним джерелом законодавчої, виконавчої влади та розпоряджається державними фінансами.

Монархія конституційна (обмежена) — різновид монархії, що характеризується обмеженням конституцією влади монарха, при цьому законодавчі функції передані парламенту, виконавчі — уряду.

Монархія дуалістична — різновид конституційної монархії, що характеризується обмеженням конституцією повноважень влади монарха у сфері законодавства (пріоритет належить парламентові).

Монархія парламентська — різновид конституційної монархії, що характеризується обмеженням конституцією повноважень виконавчої влади монарха, який є символічною фігурою, носієм традицій країни. Пріоритет належить уряду на чолі з прем'єр-міністром.

Монархія теократична (влада Бога) — різновид монархії, що характеризується зосередженням в руках церкви політичної та духовної влади.

Опозиція — протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, яка виступає проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому,

Парламент — найвищий законодавчий та представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Політика – форма суспільної діяльності, яка спрямована на одержання, утримання та використання влади індивідами, соціальними групами для задоволення власних інтересів.

Політична відповідальність держави — відповідальність держави за організацію, розподіл і здійснення політичної влади на

всій території країни, за вироблення та проведення в життя політичних програм розвитку, визначення шляхів їх реалізації.

Політична відповідальність унітарної держави — політична відповідальність держави яка виникає при функціонуванні організацій та установ публічної влади на основі норм єдиної конституції, що діє на всій території країни без будь-яких обмежень, єдиної системи права, єдиного громадянства та єдиної судової системи.

Політична відповідальність федеративної держави — політична відповідальність, яка виникає при функціонуванні організацій та установ публічної влади на основі норм конституції федерації, конституцій суб'єктів федерації, їх правових та судових систем, особливостями яких є подвійне громадянство та двопалатний парламент, розмежування сфер компетентності федеральної, центральної влади та влади суб'єктів федерації.

Політична відповідальність конфедеративної держави — політична відповідальність, яка виникає на основі договору союзу держав, що визначає цілі, призначення, механізм їх функціонування, при відсутності центральних органів влади, єдиного громадянства, єдиної судової системи.

Політична відповідальність монархії — це політична відповідальність, яка виникає в державах, що функціонують за монархічною формою будови влади та яка є одноособовою, спадкоємною, необмеженою чи частково обмеженою.

Політична відповідальність республіки — це політична відповідальність, яка виникає в державах, що функціонують за республіканською формою будови влади, за якої вища влада нале-

жить виборним представницьким органам, вона є колегіальною, розподіляється на законодавчу, виконавчу, судову а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

Політична відповідальність президентської республіки — це політична відповідальність республіки у якої вищим суб'єктом та інстанцією політичної відповідальності виступає президент, що обирається загальним голосуванням, призначає та очолює уряд, є главою держави та безпосередньою інстанцією відповідальності для уряду і парламенту.

Політична відповідальність парламентської республіки — це політична відповідальність республіки у якої вищим суб'єктом та інстанцією політичної відповідальності є парламент, що обирає главу держави – президента, формує і призначає уряд на чолі з прем'єр-міністром.

Політична відповідальність президентсько-парламентської республіки — це політична відповідальність республіки за змішаною формою правління, коли центральні органи функціонують за парламентською схемою, президент обирається загальним голосуванням, призначає прем'єр-міністра та уряд за участю парламенту.

Політична відповідальність тоталітарної держави — це система відповідальності, яка виникає при тоталітарному режимі з перетворенням держави у вищу, всеохоплюючу інстанцію, що здійснює повний (тотальний) контроль над життєдіяльністю суспільства в цілому та кожної людини окремо.

Політична відповідальність демократичної держави — це система відповідальності, яка виникає при демократичному типі

політичного режиму, коли вищою інстанцією відповідальності для державних органів влади є народ, як соціальний суб'єкт, що оцінює, санкціонує та впливає на їх діяльність, забезпечує функціонування таким чином, що всі органи держави є не тільки інстанціями, але і суб'єктами політичної відповідальності, які підконтрольні та підзвітні громадянам та інститутам громадянського суспільства.

Політична відповідальність громадянського суспільства — це відповідальність добровільних самоврядних структур, які об'єднані недержавними відносинами та діяльність яких пов'язана зі здійсненням політичної влади.

Політична відповідальність соціально-класових утворень — це відповідальність соціально-класових утворень, яка виникає у процесі їх активної участі у політичному житті суспільства. Її основою є їх корінні політичні інтереси, відповідно до яких вони здійснюють свою поведінку, усвідомлюючи наслідки реалізованої політики.

Політична відповідальність етнічних спільнот суспільства — це відповідальність етнічних груп населення, яка виникає у процесі їх активної участі у політичному житті суспільства та стає реальною зі створенням ними держав, або своїх спеціальних інститутів, щодо захисту власних політичних інтересів.

Політична відповідальність політичної партії — вища форма політичної відповідальності громадянського суспільства, що виникає у процесі діяльності суспільно-політичних організацій, які створюються з метою оволодіння владою, чи впливу на неї окремо або у складі коаліції, мають програму, статут, беруть активну участь

у виборчому процесі та представляють інтереси певних груп населення.

Політична відповідальність особистості – це соціальне явище та якість особистості, що полягає у безпосередньому усвідомленні та переживанні особистістю необхідності виконання політичних вимог суспільства, які витікають з його основних цілей та інтересів; це вільна реалізація цих вимог у діяльності з передбаченням її результатів за допомогою вибору оптимальних засобів і способу дій.

Політична криза — фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності у суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи; гострий, важкий політичний стан суспільства, державно-правової системи, партій.

Політичний маркетинг — сукупність форм, методів та технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади.

Політичний менеджмент — система управління політичними процесами, наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення реалізації в політичній практиці.

Політичний режим — сукупність методів, засобів і способів дій, за допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.

Республіка — форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом. Це прогресивніша порівняно політична і духовна влада

Світовий політичний процес — сукупна діяльність народів, держав та їхніх інститутів, соціальних спільностей та їхніх організацій і рухів, які переслідують певні політичні цілі в царині міжнародного життя.

Суверенітет — незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

САМУЙЛІК Микола Миколайович

**ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
СУСПІЛЬСТВА**

Монографія

Дизайн обкладинки – Т.М. Самуйлік
Комп'ютерна верстка – Т.М. Самуйлік

*Надруковано з готового оригінал-макету
В видавництві – друкарні «ВМВ».
Свідоцтво ДК № 381 від 26.03.2001*

*Підписано до друку 15.01.2011
Формат 60*84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 10,25.
Тираж 300 прим.
65053, м. Одеса, пр. Добро вольського 82-а.
Тел. 751-14-87, 751-15-80
www.vmv.Odessa.ua*

САМУЙЛІК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

Закінчив Військово - політичну академію, аспірантуру Одеського національного університету імені І.І. Мечникова за спеціальністю «Політичні інститути та процеси».

Кандидат політичних наук, доцент.

Автор і співавтор більше 40 опублікованих наукових та

навчально-методичних робіт, у тому числі підручника «Актуальні проблеми воєнної політології». Приймав участь у розробці нормативних документів вищої освіти України.

Доцент кафедри філософії, історії та політології Одеського державного аграрного університету.